

Verhandeling op d'onacht der moederlyke tael in de Nederlanden

Jan Baptist Chrysostomus Verlooy

editie Jos Smeyers en Jan Van den Broeck

bron

Jan Baptist Chrysostomus Verlooy, *Verhandeling op d'onacht der moederlyke tael in de Nederlanden* (ed. Jos Smeyers en Jan Van den Broeck). Martinus Nijhoff / Tjeenk Willink-Noorduijn, Den Haag 1979

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/verl015verh01_01/colofon.htm

© 2007 dbnl / Jos Smeyers en Jan Van den Broeck

Inleiding

‘Al dat Fransch is staet my aen’: het Nederlands in de verdrukking

In de Zuidelijke Nederlanden is de aantrekkingskracht van het Frans van oudsher groot geweest. Een dikwijls herdrukt schoolboekje als de *Spiegel der Jonkheyd* leerde al in de 17de eeuw:

Naest het Latyn spant het Francois de Croone

...

Want men siet het dagelykx in Dorp en Stede

Wie geen Francois en kan, en magh niet mede.

In de 18de eeuw geeft het verschijnsel van de verfransing echter de indruk met een plots versnellende en overrompelende intensiteit om zich heen te grijpen, in sommige bevolkingsgroepen tot een echte ‘francomanie’ uit te groeien. Het moment voor dit op hol slaan van het verfransingsmechanisme is de bezetting geweest van de Oostenrijkse Nederlanden door de Franse troepen van Lodewijk XV (1745-1748). ‘La conquête de ce Pays par Louis XV, peut être regardée comme l’époque du changement des manières de ces Provinces’, noteert de Engelse reiziger J. Shaw in zijn *Essai sur les Pays-Bas Autrichiens* (Londres, 1788), en hij moet die mening wel tijdens zijn verblijf in Zuid-Nederland hebben horen formuleren. Voor de hogere standen is de bezetting een galante tijd, ‘une guerre en dentelles’; iedere Franse generaal wordt, behalve door zijn legerkorps, door een toneelgroep gevolgd (zo vergezeld de successchrijver C. Favart met zijn gezelschap de Franse maarschalk Maurits van Saksen). Franse mode en manieren, toneel en boeken veroveren de wereld van de adel en de hogere burgerij. Balletmeesters, ‘perruquiers’, taal- en dansleraren, ‘parfumeurs’, die na de oorlog in de zuidelijke

provincies blijven wonen of om allerlei redenen komen wonen, worden de leermeesters van een nieuwe (schijn)cultuur waarin men zich - zo lijkt het toch - zonder enige maat of kritische zin laat onderdompelen.

Mynen maeker van de kleeren
Komt dit van Parys te leeren;
Al die daer niet heeft gewoont,
Zelden hy iets goeds vertoont

zegt de *Klap-bank der juffers* (Gent, 1780, heel waarschijnlijk van de hand van J. de Wolf), een satire op de Gentse dames. En elders:

Waer niet is van min geschreven
Daer en kan ik niet mé leven;
En 't moet in het fransch nog zyn,
Of het lezen baert my pyn...
't Vlaemsch is noyt van mynen zin,
Want daer is geen voedsel in...
Ja, nae de Theater-stukken
Gaen ik om het fransch te plukken;
Al dat fransch is staet my aen...

In de pensionaten worden de meisjes op dat modieuze leven voorbereid: 'Men leert'er gemeijnelijk muziek, zingen, clavecimbel spēelen, Dansen, bordueren, teekenen, schilderen; voorders word den besten tijd in paleersel en vodderijen versléeten. men leert'er geen vlaemsch meer...', rapporteert W.F.G. Verhoeven in zijn *Oordeelkundige Verhandelingen op de noodzaakelijkheid van het behouden der nederduijtsche taele, en de noodige hervormingen in de schoolen* (ms., 1780). En Verlooy heeft het eventjes spottend over de Brusselse 'joeffrouwen' die te beschaamd zijn om met een Nederlandstalig gebedenboek ter kerke te gaan (p. 39). Als we De Wolf mogen geloven, doen rijke jongemannen niets anders dan om zulke meisjes vlinderen: van hun lui en oppervlakkig leventje hangt hij een weinig vleierend beeld op in zijn *Klapbank der heeren* (Gent, 1780), het pendant van zijn bovenvermeld werkje.

Buitenlandse bezoekers bevestigen wat Zuidnederlandse auteurs hekelen. In 1750 noteerde Willem van Haren over Brussel al: 'qu'il n'y a aucun goût que

celui des habits et des poupons'; in 1783 schrijft de Fransman Dérival (pseudoniem van A.P. Damiens de Gomicourt) in zijn *Le voyageur dans les Pays-Bas autrichiens* (Amsterdam, 1782-1783) over Gent: 'On est ici grand partisan des modes françaises, peut-être vaudrait-il mieux pour le commerce intérieur qu'on en fit moins de cas.' En zeven jaar later getuigt de Oostenrijker Georg Forster (*Voyage philosophique et pittoresque ... fait en 1790*, Paris, 1795) over de Brusselse dametjes: 'Ici, plus qu'en aucun lieu de l'Europe, les femmes méritent le reproche de ne se laisser jamais distraire un seul instant, par les calamités publiques, de l'occupation importante de la toilette et de la parure.'

Mode, galante lectuur, toneel - Brussel en Antwerpen hadden al in de voorafgaande eeuw een Frans toneelleven dat in de 18de eeuw snel aan intensiteit wint, terwijl andere, ook kleinere steden in de tweede helft van de eeuw geregeld door Franstalige groepen op tournee worden bezocht - beïnvloeden het sterkst het vrouwelijke deel van de hogere standen. Bij de verfransing van het mannelijk gedeelte spelen twee andere factoren mee: de invloed van de Oostenrijkse centrale bestuursorganen aan de éne kant, een groeiende lees- en weetgierigheid anderzijds.

De taal van het centrale bestuur is het Frans - '... le langage du peuple n'a jamais été celui de la Cour', schrijft Shaw - en het is duidelijk dat daarvan een verfransende druk is uitgegaan: wie met het landsbestuur wil corresponderen, meent het Frans te moeten gebruiken, wie een betrekking wenst bij dat bestuur, moet Frans kennen. Een bewuste taalpolitiek, zoals de Franse revolutionairen die aan het eind van de eeuw zullen voeren, heeft het Oostenrijkse gezag daarbij niet gevoerd; wel heeft het in de praktijk steeds voor de Franse taal geopteerd.

In 1769 richt keizerin Maria-Theresia een 'Société littéraire' op, die twee jaar later de 'Académie impériale et royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles' wordt: de briefwisseling met het Oostenrijkse bestuur gebeurt in het Frans, voorzitter en directeur kennen geen Nederlands, het hele interne leven - verslagen, brieven, lezingen (op negen Latijnse en één Nederlandse na) - is Frans. Aan de academische wedstrijden mag in één van de drie landstalen worden meegedongen, maar meermaals wordt van een Nederlandstalige bekroonde verhandeling óf uitsluitend óf ook de vertaling gepubliceerd. Wanneer sommige leden vrij een wedstrijd organiseren en met prijzen begiften, is de te gebruiken taal altijd het Frans.¹

¹Over de Academie, zie J. Smeyers, *Taalkennis en Taaltoestanden in en rondom de 18e-eeuwse ...Academie van Brussel*, Antwerpen-Brussel, 1951.

Ook de hervorming van het onderwijs, waartoe de Oostenrijkse regering de gelegenheid krijgt bij de opheffing van de Jezuïetenorde (1773), draagt het stempel van deze aandacht voor het Frans. Weliswaar stellen de eerste ordonnanties in dat verband het onderwijs van de moedertaal voorop in de humaniora, maar met iedere nieuwe verordening verdwijnt die initiële bezorgdheid iets meer en wordt het accent verlegd naar de studie van de Franse taal: ze moet naast het Nederlands worden onderwezen, in de pensionaten wordt ze, samen met het Latijn, de omgangstaal, voor de hoogste studiejaren worden uit Frankrijk geïmmigreerde leraren benoemd die geen Nederlands kennen, de studieboeken worden in het Frans opgesteld, de ‘exercices publics’ aan het eind van het jaar hebben plaats in het Latijn en het Frans. In zijn *Verhandeling* schrijft Verlooy dat het ‘waerschynelyk... het meest dit ingevroenge Fransdom is, 't welk alle de nieuwe Koninglyke studien heeft doen vallen of kwynen’ (p. 98). Het Oostenrijkse bestuur moet nochtans met deze zorg voor het Frans veeleer tegemoetgekomen zijn aan de wens van de gegoede burgerij, die haar dochters naar de pensionaten zond om Frans te leren en haar zonen in het buitenland of bij privé-leraren in de leer liet gaan. Maar van de colleges verwachtte men vooral dat ze het Latijn onderwezen en voorbereidden op de universiteit en bovendien lijkt men afkerig te zijn geweest van onderwijs dat niet door religieuzen werd gegeven.

De mannelijke burger die in de 18de eeuw in de Zuidelijke Nederlanden carrière wil maken, heeft dus de kennis van het Frans nodig en moet zich blijkbaar in een sterk verfransend en verfranst milieu bewegen. Bovendien zien we die burger in de tweede helft van de eeuw, mede onder invloed van een sinds 1748 eindelijk aanbreekende vredesperiode en een daarmee samengaande opbloei van de economie, ontwaken uit een nogal stille intellectuele gelatenheid naar een lees- en weetlust die zich, bij gebrek aan een belangrijke Nederlandstalige pers, gaat voeden met wat het buitenland aan boeiends en nieuws te bieden heeft. De veilingscatalogi van bibliotheken zijn hier de voornaamste getuigen: de belangstellingsthema's zijn die welke leven bij de hele Westeuropese bourgeoisie - religie, vreemde volken, primitieve beschavingen, astrologie en occultisme, vrijmetselarij, wetenschappelijke ontdekkingen; de ‘filosofische’ literatuur maakt er, naast galante lectuur, een ruim bestanddeel van uit. Wordt er in de Zuidelijke Nederlanden niet veel belangrijks gedrukt, de drukkers zijn wel de verbindingsagenten die deze buitenlandse lectuur invoeren, soms ook een ‘leeskabinet’ oprichten, waar

boeken en bladen kunnen worden gelezen. Sommige van die bladen (*Courrier de l'Escaut*, *Le Mercure des Pays-Bas*, *Journal général de l'Europe*) worden door buitenlandse journalisten (Baret, Maubert de Gouvest, Lebrun) opgesteld en in de Oostenrijkse Nederlanden, onder de bescherming van verlichte regeringsambtenaren en met oogluikende toestemming van de zich allengs antikerkelijker opstellende censuur, uitgegeven.²

Belangrijk is nu echter de vaststelling dat, waar dit contact met de buitenlandse, haast uitsluitend Franstalige pers en publikaties (wat men van Duitse en Engelse auteurs leest, leest men in vertaling) een niet te onderschatten factor in het verfransingsproces is geweest, precies dit contact, paradoxaal genoeg, bij een aantal zelfstandig denkende figuren het omgekeerde effect zal sorteren: van uit de (dikwijls zich door elkaar strengelende) ideeën van de Aufklärung en de Preromantiek, waarvan ze via die lectuur kennis krijgen, groeit bij hen het begrip van de ontvoogding, de beschaving, de bewustmaking van het volk, maar tegelijk het inzicht dat die bewustmaking slechts consequent en grondig kan gebeuren op basis van wat tot het eigen wezen van het volk behoort. Immers, tegenover het verval van de eigen tijd zag men de rijke bloei in vroegere eeuwen - want het besef daarvan had men, via de in de 18de eeuw nog veel gelezen werken van de humanisten over de voortreffelijkheid van het eigen volk, zijn aard en zijn taal, niet verloren -, en die bloei bleek samen te vallen met de periodes waarin de gemeenschap het meest zichzelf was geweest. De conclusie lag voor de hand: werkelijke ontvoogding diende op basis van de eigengeaardheid te gebeuren, 'Volksbeschaving' diende in de Nederlanden Nederlands te zijn.

In de Oostenrijkse Nederlanden wordt die gedachtengang het uitvoerigst en in zijn actueelste vorm, in een grondig doordachte, sterke synthese, geformuleerd door advocaat Verlooy.

Verlooy: een bewogen levensloop

Jan Baptist Chrysostomus Verlooy - hijzelf schreef zijn familienaam steeds met ij (dus mét puntjes) - werd op 22 december 1746 gedoopt te Houtvenne. Zijn geboortedorp lag (en ligt) wat verdoken in het mooie, gevarieerde landschap van de Antwerpse Zuiderkempfen. Maar die ligging betekende niet meteen een volledige afzondering op het geestelijke vlak. Want de

²Over de Franstalige pers, zie S. Tassier, *Les démocrates belges de 1789. Etude sur le Vonckisme et la Révolution brabançonne* (Ac. royale de Belg., classe des lettres et des sciences morales et politiques, mémoires in 8°, 2me série, tome XXVIII), Bruxelles, 1931, en id., *L'Esprit public en Belgique de 1725 à 1789*, in: *Revue de l'Université de Bruxelles*, mai-juin-juillet 1935 (nr. 4), p. 391-413.

luisterrijke abdij van Tongerlo bevindt zich amper een veertiental kilometers in noordoostelijke richting van Houtvenne verwijderd, terwijl die andere beroemde abdij van de Norbertijnen te Averbode, meer naar het oosten toe, op een ongeveer gelijke afstand gelegen is. Zijn familie behoorde tot wat men zou kunnen noemen de groep van de dorpsnotabelen. Zijn grootvader en vader oefenden te Houtvenne het ambt van secretaris uit en bezaten er niet onaanzienlijke onroerende goederen.

Hoewel het grootste gedeelte van Verlooy's dorpsgenoten kleine landbouwers en niet-geprivilegieerden waren, hadden zij het, alle verhoudingen in acht genomen, tamelijk goed. In de Oostenrijkse Nederlanden waren de levensomstandigheden op het platteland niet slechter dan in de steden. Bovendien stond de Zuiderkempfen bekend als een gebied waar de landbouw op intensieve en rendabele wijze werd beoefend.

Werd Verlooy tijdens zijn jeugd jaren dus niet geregeld geconfronteerd met veel schrijnende materiële nood, dan zal hij toch in hoge mate te maken hebben gehad met achterlijkheid en sociale ongelijkheid. Hij heeft waarschijnlijk ook vroeg ervaren dat werkelijke vooruitgang slechts verwezenlijkt kon worden via de geest van de mensen, een idee die hem niet meer heeft verlaten. Men kan stellen dat zijn leven in het teken heeft gestaan van de strijd voor ontvoogding op diverse gebieden: het recht, de cultuur, de politiek.

Verlooy heeft in ieder geval de gebeurtenissen van zijn jeugd bewust beleefd en verwerkt. Hij bleef zich overigens nauw verbonden voelen met zijn streek en de mensen die hij er had gekend: in sommige van zijn publikaties weidde hij, niet zonder een zekere bewondering, over de Kempen uit, ook in zijn *Verhandeling* (p. 26). Hij was voorzeker een goed waarnemer van zijn volk. Tevens was hij er een treffend vertegenwoordiger van.

Tot nog toe kon niet worden uitgemaakt waar hij lager en middelbaar onderwijs genoot. Zeker is dat dit niet gebeurde te Tongerlo, zoals wel eens werd verondersteld. Evenmin heeft hij zijn humaniorastudie beëindigd te Geel, waar destijds een gymnasium gevestigd was dat zowel in het Noorden als in de Zuidelijke Nederlanden een grote faam genoot. Met zekerheid is slechts te weten gekomen dat hij in 1765 als student werd opgenomen in het college 'Het Kasteel' of 'Castrum' te Leuven en in 1766 werd ingeschreven aan de universiteit. Hij doorliep er met succes de faculteit van de artes en verwierf daarna de titel van licentiaat in de beide rechten in 1774. Verlooy was toen 27 jaar.

Nog hetzelfde jaar verliet hij zijn geboortedorp om zich in Brussel, de hoofdstad van het hertogdom Brabant en van de Oostenrijkse Nederlanden, te vestigen. Zijn loopbaan begon er op veelbelovende wijze. In 1775 legde hij voor Joseph de Crumpipen, kanselier van Brabant, aan wie hij enkele jaren later zijn *Codex Brabanticus* zou opdragen, de eed af als advocaat bij de Raad van Brabant. Hij was bijgevolg verbonden aan de hoogste gerechtelijke instantie die in het hertogdom bestond, een feit dat zijn verdere leven richting gaf. Dat deed ook het feit dat hij omstreeks hetzelfde tijdstip zijn leertijd begon bij Ph. G. Malfait, van wie hij gedurende jaren de trouwe medewerker was.

Malfait was een van de bekendste en bekwaamste advocaten van Brussel. Daarenboven viel hij op door zijn vrijzinnige overtuiging. Krachtige persoonlijkheid als hij was, ging hij bepaalde conflicten met gerechtelijke instanties of kerkelijke autoriteiten niet uit de weg. In zijn rijk gestoffeerde bibliotheek trof men behalve vakliteratuur ook publikaties aan die thuishoorden in de wereld van de Franse filosofen. Dat alles is Verlooy, die sterk op maatschappelijke problemen was ingesteld, ongetwijfeld niet ontgaan. Wij zijn zelfs geneigd aan te nemen dat het contact met Malfait voor hem van zeer grote betekenis is geweest. Uit de blijvende vriendschapsbanden die hij met zijn leermeester onderhield, kan men afleiden dat zij met elkaar meer dan louter professionele contacten onderhielden; in feite kan men spreken van een zekere geestesverwantschap. Hoever de beïnvloeding van de jonge advocaat door zijn oudere leermeester ging, is evenwel moeilijk te achterhalen: de figuur van Malfait is niet voldoende bekend om zich daarover een juist oordeel te kunnen vormen. Al is het duidelijk dat Verlooy's persoonlijkheid ook getekend werd door de opleiding die hij in Leuven had genoten, dan lijdt het anderzijds geen twijfel dat hij zijn leermeester Malfait een eind in de progressieve richting heeft gevolgd en op sommige punten zelfs is voorbijgegaan. Vaak gaf ook hij de voorkeur aan het radicale standpunt boven het gematigde. Zijn rationalisme en liberalisme met gelaïciseerde inslag droegen het stempel van de Verlichting.

Wanneer men zijn geschriften ontleedt, wordt men getroffen door de sterk rationalistische benaderingswijze. De menselijke rede was voor hem in vele gevallen de maat van alle dingen. Daarnaast hield hij van tolerantie en vooral van de vrijheidsgedachte, die voor hem verschillende begripsinhouden kon hebben: nu eens ging het om een ethisch gefundeerde gewetensvrijheid,

dan weer om politieke vrijheid van enkeling of gemeenschap en elders om nog wat anders. Na de revolutionaire gebeurtenissen van 1789 nam hij ook vrijzinnige en antiklerikale standpunten in.

Reeds in zijn *Codex Brabanticus* kwam die rationalistische beschouwingwijze naar voren. In de opdracht die hij aan dit werk liet voorafgaan, betoogde hij dat het de rede was die voorschreef hoe men moest handelen en verder dat men uit de natuur kon afleiden welk groot belang de rede voor de menselijke samenleving had.

De *Codex Brabanticus*, door Verlooy in 1781, bij het begin van zijn loopbaan als advocaat, gepubliceerd, illustreert goed de ernst en de werkkraft die hij als jurist in die jaren aan de dag legde. Het lijvige werk (XIV + 476 blz.) kan omschreven worden als een codex van het Brabantse wettenrecht. Wat van dit wettenrecht voor de rechtspraktijk tegen het einde van de 18de eeuw belangrijk was, werd door Verlooy met behulp van trefwoorden op alfabetische wijze geordend en wel zó, dat na ieder trefwoord de toepasselijke wetteksten volgden. Waar hij de wetteksten niet citeerde, voorzag hij in een bondige omschrijving in het Latijn, zoals hij ook bij andere gelegenheden commentaar of tussenvoegsels in dezelfde taal aanbracht. Los daarvan vermeldde hij in de marge van de tekst, eveneens in het Latijn, het essentiële van de inhoud van de geciteerde wetsartikelen.

Om een dergelijk werk naar waarde te kunnen schatten, moet men oog hebben voor het tijds kader waarin het tot stand kwam. Verlooy's codex verscheen in het laatste decennium van het Ancien Régime, toen de rechtswereld o.m. gekenmerkt werd door een gebrekkige rechtsbedeling, rechtsonzekerheid, onvoldoende kennis van de wetten. Vooral de intellectuele elite, waartoe heel wat mensen uit de burgerij behoorden, wilde verbetering in die toestand brengen. Er werd geijverd voor rechtsveiligheid, rechtszekerheid, codificatie, eenmaking van het recht en andere doelstellingen, die na de Franse Revolutie in continentaal West-Europa tot resultaten van formaat zouden leiden. Meer in het bijzonder wenste men ook afdoende bekendmaking van de wetten waaraan men onderworpen was.

Dat laatste was voorzeker een van de grote opdrachten die Verlooy zich stelde bij het maken van zijn codex. Want ook dit uitgesproken juridisch werk werd geïnspireerd door een democratische gezindheid. Wat opzet en inhoud betreft, is het te vergelijken met de *Codex Belgicus*, waarvan de eerste

uitgave in 1649 door A. Anselmo werd gepubliceerd. Tussen beide codices bestaan echter ook fundamentele verschillen. Verlooy's werk leunt veel sterker aan tegen de moderne opvattingen over codificatie. Het biedt mogelijkheden als index of repertorium van het wettenrecht, maar is tevens interessant voor het leren kennen van de juiste inhoud en de tekst van de wetten. Bovendien is het belangrijk omdat het op het einde van het Ancien Régime tot stand kwam: het wettenrecht van dat tijdperk werd er bijna volledig in betrokken.

Was de *Codex Brabanticus* een nuttig werk, vooral voor de rechtspraak, dan verwierf dit werk toch niet de weerklank die andere rechtsgeleerde studies uit de periode vóór 1789 te beurt viel. De belangrijkste verklaring daarvoor is dat Verlooy's codex van 1781 dateert. Vooraleer het werk zijn grootste uitstraling kon hebben, behoorde het al tot de rechtsgeschiedenis. Nauwelijks enkele jaren na zijn publicatie en verspreiding maakten de Franse revolutionaire legers zich immers meester van de Oostenrijkse Nederlanden (1792). De nieuwe wereld die ze met zich meebrachten, omvatte ook een nieuw recht. Meteen had een werk als de *Codex Brabanticus* ieder belang voor de rechtspraak verloren.

Verlooy kwam er in latere jaren niet meer toe een werk te schrijven dat in omvang te vergelijken is met zijn *Codex*. Wel publiceerde hij nog brochures die behalve een politiek karakter ook een staatsrechtelijke inslag hadden. De belangrijkste zijn *Projet raisonné d'union des Provinces-Belgiques* (1790) en *Zyn geloof, vryheyd en eygdommen in gevaer?* (1793). In het eerste stuk, geschreven onmiddellijk nadat de Oostenrijkse legers uit het grootste gedeelte van de Zuidelijke Nederlanden waren verdreven, gaf Verlooy zijn mening over wat de inhoud moest zijn van de grondwet die zijns inziens zo vlug mogelijk ten uitvoer moest worden gebracht. In de tweede publicatie nam hij de verdediging op zich van de maatregelen die door de Franse revolutionairen getroffen werden, meer in het bijzonder ten overstaan van de clerus. Verlooy bleef overigens tot op het einde de rechtspraak uitoefenen en belangstelling voor juridische problemen opbrengen. Dat op de *Codex* toch geen omvangrijk juridisch werk meer volgde, vindt allereerst zijn oorzaak in het feit dat hij in de volle kracht van zijn jaren meer en meer door het politieke gebeuren in beslag werd genomen: hij was inderdaad getuige van een van de meest bewogen periodes uit de geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden.

Het voorlaatste decennium van de 18de eeuw eindigde er immers in een revolutionaire sfeer. Nadat keizer Jozef II (1780-1790) op autoritaire wijze hervormingen had willen doorvoeren, die zowel een administratief als een gerechtelijk en kerkelijk karakter hadden, steeg de beroering in 1787 ten top. Reeds in januari en februari van dat jaar maakten de Staten van Brabant in schriftelijke vertogen hun afkeuring voor de getroffen maatregelen bekend. Weldra kwam er een volksbeweging los die zich liet gelden in diverse sociale geledingen en in diverse delen van het land. De zeven weken tussen half april en eind mei 1787 kunnen gerekend worden tot de roerigste die de Zuidelijke Nederlanden in hun lange geschiedenis hadden meegemaakt. De Oostenrijkse bewindslieden zagen zich verplicht op hun schreden terug te keren en voor het verzet te capituleren. Toch bleek de opstand slechts uitgesteld. In 1789 trok Jozef II verscheidene privilegiën in, waaronder de Blijde Inkomst van 1356, het grondwettelijk charter van Brabant dat in de andere Zuidnederlandse gewesten werd bewonderd en als een na te streven model werd aangezien. De intrekking van het charter voerde de ontevredenheid ten top. Vooral in Brabant werd met hardnekkigheid gewerkt aan de voorbereiding van een gewapend verzet dat, wat zijn fundamentele doelstellingen betreft, gepolariseerd raakte rond twee kernen. Er was de groep van de Statisten, de behoudende partijgangers van de Staten (representatieve standenvergadering) die, onder leiding van de Brusselse advocaat H. van der Noot, naar het herstel van het Ancien Régime streefden. Anderzijds waren er de Vonckisten, de vooruitstrevenden die, onder leiding van een andere Brusselse advocaat, J.F. Vonck, opkwamen voor democratiserende maatregelen waarbij de klemtoon vooral lag op meer vrijheid. Beide groepen hielden er sterk uiteenlopende meningen op na, maar vonden elkaar in de strijd tegen het Oostenrijkse bewind. In oktober 1789 werd Jozef II vervallen verklaard van de regering en een leger van ‘patriotten’, dat grotendeels dank zij de actie van de Vonckisten op de been was gebracht, viel vanuit Noord-Brabant de Oostenrijkse Nederlanden binnen. Weldra bleken nu ook andere gebieden dan Brabant metterdaad bij het verzet betrokken. Na enkele treffende overwinningen van de opstandelingen, zoals de slag van Turnhout (27 oktober 1789), werd Brussel door hen ingenomen op 14 december van hetzelfde jaar. Wat men de Brabantse Omwenteling heeft genoemd, scheen toen met succes bekroond. De Oostenrijkse legers werden tijdelijk uit het grootste gedeelte van het land verdreven. Ze zouden er echter al in 1790

terugkeren, o.m. omdat de overwinnaars, verdeeld over twee kampen, het grondig oneens werden over het type van staat waarin zij wilden leven.

Verlooy heeft al die gebeurtenissen niet alleen van dichtbij gevolgd, maar ook helpen richting geven. Want ondanks het feit dat hij in 1789 in het huwelijk trad met Anne-Marie Torfs, de zuster van zijn confrater bij de Raad van Brabant J.J. Torfs, ging hij omstreeks die tijd hoe langer hoe meer in het politieke en revolutionaire gebeuren op.

Nog tijdens dat jaar 1789 mengde hij zich aan de zijde van J.F. Vonck in de Brabantse Omwenteling. Meteen begon voor hem een periode van rusteloze activiteit. Want de strijd voor de onafhankelijkheid en voor de wijziging van het politieke bestel in progressieve zin vergde een grote persoonlijke inzet. Verlooy werd voor de eerstvolgende maanden de naaste medewerker van Vonck en tevens de op één na belangrijkste vertegenwoordiger van het Vonckisme.

Wellicht was zijn belangrijkste bijdrage tot die beweging en tot de omwenteling de uitwerking van de plannen voor 'Pro Aris et Focis', een geheime organisatie van patriotten die, vanuit Brussel, vertakkingen kreeg in de andere provinciën van de Zuidelijke Nederlanden. Ze lag trouwens aan de basis van de overwinning die op de Oostenrijkse legers zou worden behaald. Verlooy was bij dit alles niet alleen bedrijvig als samenzweerder en organisator; hij liet zich ook niet onbetuigd met de pen. Uit die periode dateren brochures als *Les intrigues du despotisme démasquées* (1789) en het hierboven vermelde *Projet raisonné d'union des Provinces-Belgiques* (1790).

Na de aftocht van de Oostenrijkse legers leidden de meningsverschillen tussen de behoudende Statisten, die gesteund werden door een groot deel van de adel en de clerus, en de progressieve Vonckisten tot een openlijke strijd. Toen de Vonckisten in 1790 voor de Statenpartij het onderspit moesten delven, weken Vonck en Verlooy in elkaars gezelschap uit naar Noord-Frankrijk. Van hieruit organiseerden zij in onderlinge verstandhouding het verzet tegen het conservatieve bewind dat zich in de Zuidnederlandse gewesten had gevestigd.

Einde 1790, bij de aanvang van de Eerste Oostenrijkse Restauratie (1790-1792), kwam Verlooy terug naar Brussel. Vonck verkoos in Rijsel te blijven; hij zou niet meer naar Brussel terugkeren. Maar tot het einde van zijn dagen

- hij overleed vroegtijdig op 1 december 1792 - onderhield hij met Verlooy een briefwisseling die getuigde van wederzijdse eerbied, hoffelijkheid en genegenheid.

Verlooy onthield zich na zijn terugkeer naar Brussel van iedere politieke bedrijvigheid. Maar zijn persoonlijke contacten met de Franse Revolutie waren voor zijn ideologische ontwikkelingsgang niet zonder gevolgen gebleven. Na de slag bij Jemappes (6 november 1792) en de intocht van de Fransen in Brussel, trad hij weer naar voren op het politieke toneel. Op 25 februari 1793 fungeerde hij in de kerk van St.-Michiel en St.-Goedele zelfs als voorzitter van een vergadering die zich uitsprak voor de annexatie bij Frankrijk. Op het eerste gezicht lijkt het een merkwaardige stap voor iemand die zich met klem had verweerd tegen de ‘Fransdolheyd’ en die had bewezen ‘hoe zeer het Frans ons nadeelig is’ (*Verhandeling*, p. 41). Toch bleef hij in zijn francofiel standpunt volharden.

Na de Tweede Oostenrijkse Restauratie (1793-1794) en de terugkeer van de Franse legers zou hij zich zelfs met vernieuwde ijver voor de Franse administratie inzetten. Hij bekleedde toen het ambt van schepen en burgemeester van Brussel en werd op 1 floréal jaar III (20 april 1795) aangesteld als de eerste ‘Maire’ van zijn stad. Maar amper enkele weken later, op 10 prairial jaar III (29 mei 1795), nam hij reeds om gezondheidsredenen ontslag. Het werd voor hem een afscheid van het politieke bedrijf, voor altijd. Verlooy, wiens gezondheid te wensen overliet, trok zich terug. Hij aanvaardde geen enkele politieke verantwoordelijkheid meer. Na verloop van twee jaar overleed hij in relatieve onbekendheid in Brussel op 15 floréal jaar IV (4 mei 1797).

Over de houding die hij, auteur van de *Verhandeling*, in de Franse tijd aannam, is begrijpelijkerwijze heel wat inkt gevloeid. Want als het aannemelijk kan worden geacht dat hij zich als democraat achter de Franse Revolutie schaarde nadat de Franse legers zich in 1792 van de Zuidnederlandse gewesten meester hadden gemaakt, dan is het minder gemakkelijk te begrijpen dat hij zich ook achter de annexatiegedachte opstelde. Vanuit een hedendaags standpunt is het toch duidelijk dat Verlooy door zijn steun aan de Fransen de belangen van de ‘Tael van den Vrydom’ (*Verhandeling* p. 90) heeft geschaad. Heeft hij het ook zo gezien? Heeft hij gebroken met zijn verleden en bewust verlaten wat hij in zijn *Verhandeling* met zoveel overtuigingskracht had verdedigd?

Wij menen op die vragen ontkennend te moeten antwoorden. Maar al-

vorens nader op die aangelegenheid in te gaan, lijkt het ons nodig aandacht te besteden aan enkele aspecten van Verlooy's verhandeling, meer in het bijzonder aan de nationalistische gezindheid die erin tot uiting komt.

Een opstandig geschrift

In Verlooy's *Verhandeling* vindt men meer dan één echo van de revolutionaire gebeurtenissen die zich voordeden in de Oostenrijkse Nederlanden tijdens het voorjaar van 1787. De auteur liet hierbij zijn goedkeuring voor de feiten blijken en zag ze als een uiting van vaderlandsliefde (p. 67). Tevens is de *Verhandeling* zeer duidelijk het resultaat van een kritische ontleding van bepaalde toestanden. Gevestigde waarden werden door Verlooy ter discussie gesteld of gewoon verworpen. Zijn argumentatie daarbij is een neerslag van de revolutionaire ideeën die in 1789 zouden triomferen. Hij spande zich trouwens niet in om zijn inspiratiebronnen verborgen te houden. Zowel Voltaire als Montesquieu, Beaumarchais, Linguet en Raynal werden door hem bij de grote figuren in Frankrijk gerekend (p. 2).

Opvallend is dat hij zich bij het uitoefenen van zijn kritiek zowel keerde tegen de eigen Staten, die wegbereiders van het verzet waren geweest, als tegen de Oostenrijkse gezagdragers. Die eigenaardige opstelling is illustratief voor de opvattingen die hij er in de jaren 1787-1788 op nahield. Hij kon blijkbaar het Oostenrijkse bewind, waarvan zonder twijfel vooruitstrevende elementen deel uitmaakten, niet zonder meer verwerpen en zich vervolgens onvoorwaardelijk partijganger tonen van de Staten, het inheemse element bij uitstek in 's lands administratie, maar tegelijk ook de ziel van het conservatieve verweer. Verlooy's opstelling was nationaal én progressief, zoals wij hierna zullen aantonen.

Dat hij een wrevel koesterde tegenover bepaalde Oostenrijkse beleidsbeslissingen blijkt uit verscheidene passages van de *Verhandeling*. Hij wees op het gebrekkige Frans dat gebruikt werd voor de keizerlijke verordeningen (p. 44). Hij toonde zich verontwaardigd over het feit dat de moedertaal geen aandacht kreeg van 't hooggezag' (p. 40). Die taal werd achteruitgesteld in 'd'aenzinelykste raden' (p. 41) en op het niveau van de staatsaangelegenheden werd ze op gebrekkige wijze geschreven en gesproken (p. 41). Men kan zich dan ook de vraag stellen of Verlooy niet in de eerste plaats aan de

vertegenwoordigers van het Oostenrijkse gezag dacht, wanneer hij schamper uitweidde over ‘onze verfransers’ (p. 66). Trouwens, het vooropstellen van een ander, nieuw taal- en cultuurbeleid kan moeilijk anders geïnterpreteerd worden dan als een aanval op wat er in de Zuidelijke Nederlanden aan taal- en cultuurtoestanden bestond.

Anderzijds gingen voor hem de Staten evenmin vrij uit. Ook zij hadden hun verantwoordelijkheid in de heersende wantoestanden. De Franstalige documenten die door hen verspreid werden, waren in taalkundig opzicht gebrekkig, sommige ‘tot belachelijkheid toe’ (p. 45). Verlooy beschuldigde hen bovendien van ‘onaendragendheid’, gebrek aan belangstelling, ten opzichte van de moedertaal (p. 100) en hij gaf hun de dringende raad die toestand zonder uitstel te verhelpen.

Waarschijnlijk geconcipieerd in 1787

De kritische houding die in de *Verhandeling* tot uiting komt en die kenmerken van opstandigheid vertoont, heeft voorzeker te maken met Verlooy's eigen overtuiging en natuur. Toch draagt zij ook het stempel van wat rondom hem gebeurde, van de actualiteit die hij beleefde. Er is immers in de *Verhandeling* meer dan één gegeven te vinden dat laat vermoeden dat het geschrift werd geconcipieerd in 1787, het jaar waarin zich de eerste verschijnselen van revolutionair verzet tegen het Oostenrijkse regime voordeden. Op p. 43 heeft Verlooy het over ‘den overleden Bultos’ en ‘Den onlangs overleden heer des Roches’, met wie hij respectievelijk de Brusselse acteur A.-F. Bultos en de historicus en secretaris van de Académie J. des Roches bedoelde die beiden in 1787 overleden. Op p. 44 vermeldt hij ‘Den Heer Linguet in zyne nieuwelyks hernome jaerboeken’: daarmee verwees hij naar de Franse publicist S.N. Linguet, die in 1786 vanuit Engeland naar de Zuidelijke Nederlanden was gekomen en vanaf 1787 in Brussel de uitgave had hervat van zijn *Annales politiques, civiles et littéraires du dix-huitième siècle*, die voordien in Londen waren verschenen. Op p. 54 kan men lezen: ‘het is daer door ook dat voor deze leste opgistingen onzen vrydomsgeest zoo was vervallen...’ en op p. 67 luidt het: ‘t en zy wy wel veel minder vaderlands liefde dragen als wy onlangs schynen getoont te hebben...’ Woorden als ‘deze leste opgistingen’ en ‘onlangs’ kunnen moeilijk op iets anders betrekking hebben dan op de onlusten in de eerste helft van 1787.

Anoniem werk

Verlooy is zich vanzelfsprekend bewust geweest van het kritische karakter van zijn verhandeling. Dat is waarschijnlijk de belangrijkste reden waarom hij verkoos het stuk zonder privilege en anoniem uit te geven. Men moet daarbij echter ook in aanmerking nemen dat het verspreiden van anonieme geschriften in zijn tijd veel voorkwam, bijna een modeverschijnsel was.

Over zijn auteurschap kan voor het overige geen twijfel bestaan. Op sommige exemplaren van de eerste uitgave van de *Verhandeling* werd door tijdgenoten zijn naam als schrijver vermeld. Het exemplaar in het bezit van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag is voorzien van een door Verlooy eigenhandig geschreven opdracht: ‘Aen den Eerwerdigsten Heer, Den Heere Prelaet der Abdye van Tongerlo. Wegens den Autheur.’ (Bedoeld is hiermee Godfried Hermans, de prelaat van de abdij van Tongerlo en een belangrijke figuur in de Brabantse Omwenteling, met wie Verlooy contacten onderhield.) Een ander exemplaar van de verhandeling, berustend in de bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap in Antwerpen, is voorzien van een waarschijnlijk ook door hemzelf geschreven noot: ‘Siet fol. 26 welk is het insign van den autheur.’ Bij nadere bestudering blijkt dat op de bewuste pagina 26 wordt uitgeweid over het Kempense platteland; zijn streek van herkomst. In de catalogus van de veiling van de bibliotheek van zijn tijdgenoot Willem Verhoeven werd de *Verhandeling* onder Verlooy's naam vermeld. Bovendien kende een andere tijdgenoot, J. Gérard, hem in zijn *Journal des Troubles*³ het auteurschap toe van ‘un ouvrage in-12° sur la langue flamande’. Men kan die aanwijzingen trouwens nog aanvullen met elementen uit de tekst van de verhandeling zelf. Eén voorbeeld slechts: het op pagina 5 aan Cicero ontleende citaat is dezelfde tekst die Verlooy liet afdrukken op de titelpagina van de *Codex Brabanticus*.

Dat alles neemt nochtans niet weg dat Verlooy zich heeft ingespannen om een volledige identificatie van zijn werk te bemoeilijken. Op de titelpagina werd niet alleen geen auteur vermeld, er komt eveneens een fictieve plaats van uitgave op voor: ‘Tot Maestricht’, een stad waarover destijds de autoriteiten van de Oostenrijkse Nederlanden geen bevoegdheid hadden. Gelet op de met de hand geschreven vermeldingen die voorkomen op enkele exemplaren van de originele uitgave (dat van de Bibliotheek K. van Hulthem in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel en dat van de Koninklijke Bibliotheek

³Gérard, J., *Journal des troubles des Pays-Bas en 1790*, 7 dln., Handschriftenkabinet van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, nr. 5220, z.j. e. pl.

in Den Haag), kan men evenwel aannemen dat Verlooy's verhandeling werd uitgegeven te Brussel bij E. De Bel. Deze laatste was waarschijnlijk evenmin gesteld op het nemen van risico's door het publiceren van een kritisch opgestelde tekst. Hij was voordien al omwille van een onregelmatigheid door de Geheime Raad tot de orde geroepen. Door de gebeurtenissen van 1787 waren censuur en aanverwante bedrijvigheden door de Oostenrijkse gezagdragers trouwens verscherpt: dat blijkt o.m. uit de keizerlijke verordening van 22 november 1787 die op die aangelegenheden betrekking had en nog door andere soortgelijke zou worden gevolgd.

Verlooy's nationalistische gezindheid

Verlooy, we weten het al, was iemand die het tijdsgebeuren, de heersende gedachtenstromingen en opvattingen van dichtbij volgde. De nationalistische gezindheid die in zijn verhandeling tot uiting kwam, is hiervan een illustratie. Het ging om een nationalisme dat achttiende-eeuws getint was, dat getekend was door de toenmalige nieuwe gedachte.

Bij verscheidene verlichte denkers vindt men er de sporen van terug. Montesquieu verkondigde in zijn *De l'esprit des lois* (1748) dat wetten en instellingen konden verschillen naargelang het gebied waarvoor zij bestemd waren. Hij hield daarbij rekening met de eigenheden van streken en volken: 'Elles doivent être relatives au pl {problem} que du pays ... au genre de vie des peuples' (boek 1, 3). J.B. d'Alembert toonde zich in zijn 'Discours préliminaire' tot de *Encyclopédie* (1751-1780) en in sommige essays uit zijn *Mélanges de littérature, d'histoire et de philosophie* (1767) een verdediger van de moedertaal. J.J. Rousseau beklemtoonde in zijn *Considérations sur le gouvernement de Pologne* (1772) de betekenis van de eigen nationale waarden en de door Verlooy vermelde G.T. Raynal was een van de opinievormers van het nationalisme. Buiten Frankrijk gaven vooral in Duitsland J.G. Herder en zijn geestverwanten gestalte aan een gedachtenstroming die weldra Europees gemeengoed zou worden.

Er bestaan fundamentele verschillen tussen de nationalistische ideeën van Verlooy en die welke in de 19de eeuw gangbaar zouden worden. In de *Verhandeling* werd geen enkele wens geformuleerd in de richting van een territoriale eenmaking, van politieke onafhankelijkheid of van een nationale

staat. In de 19de eeuw werden die en andere gelijksoortige doelstellingen daarentegen in het centrum van de nationalistische acties geplaatst. Verlooy's denkbeelden stonden los van iedere politiek-territoriale constructie; de term 'volksnationalisme' kan er nog het best op worden toegepast.

Zoals Leibniz vóór hem maakte Verlooy een onderscheid tussen maatschappij (societas) en staat (civitas). Hij is alvast een der eersten in de Zuidnederlandse gewesten die ertoe kwam de beide begrippen uit elkaar te houden, al gebruikte hij niet steeds de passende terminologie. Wanneer hij het in zijn verhandeling had over 'natie', 'volksaad', 'volksdom', richtte hij zich in gedachten op de inwoners van de Nederlanden, op het volk.

Vanuit die 'volksnationale' gezindheid is ook zijn Grootnederlands standpunt te begrijpen. Verlooy zag in Noord en Zuid 'het zelve volk' (p. 99). Ofschoon zij in andere staten woonden, waren noorderlingen en zuiderlingen 'gezamentlyke Nederlanders' (p. 100). Wanneer hij uit het verleden argumenten putte om de grootheid van zijn volk aan te tonen, zocht hij die zowel in het Noorden als in het Zuiden. Hij had het herhaaldelijk over 'de vereenigde provinciën' (p. 36), Holland (p. 96 e.a.), over 'de vereenigde Nederlanden' (p. 99) en over de 'Hollanders' (p. 38 e.a.). Overigens spaarde hij ook deze laatste zijn kritiek niet. Maar hij onthield hun anderzijds ook niet zijn lof: 'In de vereenigde provinciën is het Nederduyts wel niet veronachtzaemt gelyk hier...' (p. 36-37). Zijn Grootnederlandse gezindheid wordt het sterkst geïllustreerd door zijn oproep tot meer samenwerking op cultureel en taalkundig gebied, een oproep die hij op de laatste twee bladzijden van zijn verhandeling formuleert (p. 99-100).

Als het waar is dat Verlooy's nationalistische ideeën geen enkele staatkundige en territoriale voorwaarde bevatten, toch kan men niet beweren dat er helemaal geen politieke dimensie aan verbonden was.

Voor hem was de zorg voor eigen taal en cultuur noodzakelijk als men de nieuwe gedachte wilde verspreiden. Ook al had die nieuwe gedachte in de eerste plaats een maatschappelijke, juridische en politieke inhoud. Tevens zag hij in de waardering van die eigenheden, een haast onontbeerlijke voorwaarde voor het bevorderen en in stand houden van de vaderlandsliefde (p. 54). Zijn nationalistische gezindheid werd trouwens duidelijk gekenmerkt door een vooruitstrevend of, zoals men het toen reeds formuleerde, een democratisch karakter. In zijn geest was ze niet te scheiden van de meer omvattende ontvoogdingsidee. Zo sprak hij bewonderend over de 'vrij-

domsgeest' uit het verleden (p. 3) en hij voelde zich o.m. ook aangetrokken tot het Nederlands omdat dat Nederlands kon worden bestempeld als 'de tael van den Vrydom' (p. 90, 100). Wat de staatsregeling betreft die in de loop der tijden tot ontwikkeling kwam in de Nederlanden, die kon volgens hem het best de vergelijking doorstaan met die van Engeland (p. 5).

Tevens had hij oog voor waarden met een meer sociaal karakter. Het overnemen van het Frans was volgens hem des te meer af te raden, daar dat tot gevolg zou hebben dat er onvermijdelijk een verwijdering zou ontstaan tussen de elite en het gewone volk, tussen mannen en hun echtgenoten, op een dusdanige wijze dat een groot gedeelte van de bevolking tot onwetendheid gedoemd zou zijn (p. 49), het zou ook een kloof veroorzaken tussen de stedeling en de bewoner van het platteland (p. 65). Verlooy is die ideeën waarschijnlijk ook trouw gebleven in de Franse tijd, zelfs als hij zich uitsprak voor aansluiting bij Frankrijk. Om zijn houding te begrijpen moet men o.m. in het oog houden dat zijn ideeën een 'volksnationale' inslag hadden; ze bevatten geen enkele voorwaarde van staatkundige of territoriale aard. Verlooy verwierp in 1788 geenszins het Oostenrijks gezag. Al sprak hij zich op geen enkele wijze uit voor een wijziging van de staatkundige en tevens territoriale toestand van de Zuidelijke Nederlanden, dan verzette hij er zich ook niet expliciet tegen. Zijn nationalisme was volks; het was gericht op de natie, niet op de staat. Bovendien had het, zoals gezegd, een democratisch karakter, was het democratisch georiënteerd. Gelet op dat laatste kenmerk kan men zich dan ook de vraag stellen of iemand zoals hij wel anders kon dan tevreden zijn over de komst van de Franse revolutionairen, die in menig opzicht de verdedigers waren van de nieuwe gedachte. Men moet daarbij ook rekening houden met het feit dat hij in zijn *Verhandeling* geenszins Frankrijk of de Fransen als zodanig aanviel. Veeleer toonde hij zich een groot bewonderaar van de Franse cultuur. Wat hij wel aan de kaak stelde, was de gallomanie van degenen die op een haast belachelijke wijze het Frans verkozen boven de eigen moedertaal (p. 39).

Wanneer men een oordeel velt over Verlooy's Fransgezindheid, mag men ook niet uit het oog verliezen dat het nieuwe revolutionaire bewind aanvankelijk grote beloften inhield voor nationaalgezinden als hij. Veel wees er toen op dat het de nationaliteiten wilde eerbiedigen en dat het de eigenheid van de Zuidnederlandse gewesten niet wenste aan te tasten. Die politiek wijzigde zich daarna. Maar waren de veranderingen in het beleid voor de

getuige van het ogenblik wel zo vlug in hun volle dimensie te onderkennen? Er verliepen soms maanden vooraleer een besluit dat aan de top genomen was, in de praktijk werd uitgevoerd.

Kenschetsend voor Verloofs houding in de Franse tijd, voor de wijze waarop het nieuwe regime bij hem overkwam, is trouwens het feit dat hij op 15 januari 1793 de brochure *Zyn geloof, vryheyd en eygendommen in gevaer?* in het Nederlands liet verschijnen. Zoals achteraan na de tekst werd vermeld, werd die ‘Gedrukt uyt order van het Comité van algemeene onderwysing en briefwisseling, der middeltijdige Representanten van het Volk van Brussel’. Het gebruik van het Nederlands bij deze gelegenheid is wellicht des te opvallender, omdat Verlooy voordien, tijdens de Brabantse Omwenteling, meer dan één Franse brochure of Frans pamflet liet verspreiden. Verscheidene argumenten pleiten tegen de stelling volgens welke Verlooy zijn ideeën uit de *Verhandeling* in de Franse tijd ontrouw zou zijn geworden. Ze worden nog versterkt door het feit dat hij het politieke toneel voorgoed verliet in 1795, op een ogenblik dat de werkelijke implicaties van het Franse beleid nog niet of slechts nauwelijks zichtbaar waren. Het was trouwens pas in datzelfde jaar dat de Zuidelijke Nederlanden bij Frankrijk werden ingelijfd.

Geen ‘kreet in de wildernis’

In de geschiedenis van de ‘Vlaamse Beweging’ geldt de *Verhandeling* traditioneel als het oudste, het eerste document. Ze is echter niet, zoals lang is gemeend, de enige, even opklinkende en weer in de geestelijke lusteloosheid terugglijdende uiting, een eenzame plant in een levenloos landschap, ‘a cry in the wilderness’⁴. Veeleer is de *Verhandeling* aan het eind van de eeuw het verzamelbekken geweest waarin samenliep en op een voortreffelijke wijze tot een eenheid groeide wat in de 18de eeuw was blijven leven of weer tot leven was gewekt aan besef van eigen aard en waarde, aan wat we met een ietwat te vroege term als ‘nationaal bewustzijn’ zouden kunnen omschrijven.

⁴Sh. B. Clough, *A History of the Flemish Movement in Belgium*, New-York, 1930, p. 19.

Dat besef leefde nog bij heel wat rederijkers en dichters.

Het Nederlandstalige literaire leven toont in de 18de eeuw een erg traditioneel gelaat. Het toneelrepertoire teert op het verleden en bevat vooral religieuze en (pseudo-)historische stukken en, natuurlijk, kluchten. Veel ook

wordt uit het Frans vertaald (wat in het buitenland eveneens het geval is): de grote klassieke auteurs, de successchrijvers van het zangspel à la mode en, blijkbaar graag en telkens opnieuw, Voltaire.

De poëzie beperkt zich vaak tot rijmelarij in statige, met mythologische festoenen overdadig omhangen alexandrijnen, geschreven naar aanleiding van rederijkerswedstrijden en allerlei droevige of vreugdevolle gebeurtenissen. In de tweede helft van de eeuw nemen de activiteiten van de rederijkerskamers snel toe en er is, vooral in het huidige Oost- en West-Vlaanderen en vanuit de Franse Nederlanden, een intens komen en gaan naar elkaars feesten en wedstrijden. In het werk van enkele dichters (de rederijker F. de la Fontaine, de priesters S.M. Coninckx en J. de Wolf) is de invloed van de nieuwe ideeën merkbaar en omstreeks de periode waarin de *Verhandeling* verschijnt, groeien voor het eerst enkele rederijkers - P.J. de Borchgrave, J. Hofman, P.J. Robyn, J.J. Antheunis, misschien K.L. Fournier - in hun toneelwerk of hun verzen naar een preromantische thematiek toe.

In deze zwakke literaire produktie treft de trouw aan de traditie: het besef van de vroegere bloei en grootheid, de herinnering aan 'het welig vlaenderland, het paradys der landen' (een anoniem vers uit een Brugs prijswinnend gedicht, 1789), en samen daarmee het verdrietig treuren om het verval van de eigen tijd en cultuur. Om het verval van de taal ook: men klaagt de 'verbastering' en 'vernedering' van het Nederlands aan, zingt van de weeromstuit de lof ervan, zet zich af tegen het Frans, spot met hen die zich laten meeglijden op de stroom van de verfransing. Het zijn reacties die men ook in de vele spel- en 'spraeckkonsten' registreert. Er is achter vele verzen en teksten een bestendige behoefte voelbaar aan zelfbevestiging, maar er klinkt ook de wil tot een bewuste keuze uit op, de toon van een koppig volharden. Uit de namen die in de verzen en in de noten bij de teksten worden geciteerd, blijkt duidelijk hoe het levende contact met de humanistische lectuur - we hebben er al eerder op gezinspeeld - hier niet alleen inspirerend is blijven werken, maar een werkelijk houvast heeft betekend.

Nog een andere band met de traditie is gebleven - en is een steun gebleken -, nl. de herinnering aan het grotere geheel, het bewustzijn te behoren bij de grotere gemeenschap die Verlooy 'de vereenigde Nederlanden' (p. 99) noemt. Niet altijd is dit besef even levend, het kan ook verstenen tot een formule waarvan men de rijke inhoud niet meer (helemaal) bevroedt, maar het heeft in de 18de-eeuwse Zuidnederlandse literatuur een klimaat bewaard

waarin de gedachte aan de éne taalgemeenschap kon blijven voortleven en waarin naar de grote dichters uit het Noorden werd opgekeken als naar dé na te volgen

voorbeelden.⁵

Het 'nationale bewustzijn' leeft, geïnspireerd door diezelfde traditie, maar modernier in zijn beleving, ook bij een aantal wetenschapsmensen. De echo ervan vangt men herhaaldelijk op in de bekroonde historische en natuurwetenschappelijke verhandelingen, die door de Brusselse Académie werden gepubliceerd en die het grootste deel uitmaken van de niet zo rijke oogst aan wetenschappelijk werk in het 18de-eeuwse Zuid-Nederland.⁶

Adriaan Heylen, de archivaris van de abdij van Tongerlo, en zijn ordegenoot Isfried Thys, behoren tot degenen die verscheidene keren gelauwerd werden. Ze zijn erg principiële geesten: de eerste weigerde zijn (nog altijd) belangrijke studie over de numismatiek in het Frans te laten vertalen en uitgeven. 'Er was daar in en rond Tongerlo een heele groep van Nederlandschgezinde mannen, die, wat intellect en geleerdheid betreft, stellig tot de allerbesten van hun tijd en van hun land behoorden.'⁷ Tussen de abdij en Verlooy bestonden contacten: Heylen was een vriend van hem en Torfs, de zwager van Verlooy, werd de advocaat van de abdij (nadat Vonck hem, omwille van zijn zwakke gezondheid, die functie had overgelaten). Het schriftelijk bewijs van deze relaties is de al geciteerde persoonlijke opdracht aan de 'Heere Prelaet der Abdye van Tongerlo', die de auteur neerschreef in een exemplaar van zijn *Verhandeling*.

Onder de door de Academie bekroonde auteurs vormen, naast de geestelijken, de artsen een opvallende groep. Behalve het voorbeeld van illustere voorgangers (R. Dodoens, J.B. van Helmont, de Leuvense hoogleraar A.D. Sassenus, J. Palfijn) en de invloed van de Noordnederlandse medische literatuur, moet, vanuit het dagelijkse contact met het volk, de sociale bekommernis een verklaring zijn voor hun standvastig en bewust gebruik van de moedertaal. Tekenend is in dit verband de inleiding die de arts P.E. Wauters aan zijn bekroonde studie in 1788 laat voorafgaan: 'Ik vinde goed deze *Memorie* in de Vlaemsche Tael te geven, om dat deze by onze Vaderlanders de algemynste is; 'k gebruyke ook zomtyds uytdrukkingen die by hun de verstaenbaerste schynen, alhoewel dat sy van het beste Neder-duytsch niet en zyn, merkende dat myne *Memorie* ook voôr het gemeyn en weynig geletterd-volk zouden kunnen te passe komen.' Hier wordt in wezen een Aufklärungsmotief gehanteerd, net zoals 'heel- en vroedmeester' P.J. van

⁶Zie voor de hierna vermelde namen, het reeds geciteerde werkje van J. SMEYERS, *Taalkennis en Taaltoestanden*, en de in de bibliografie opgenomen studies van dezelfde auteur.

⁷L. Picard, *Geschiedenis van de Vlaamsche en Groot-Nederlandsche beweging*, dl. 1, Antwerpen, 1937, p. 82.

Bavegem - van wie een bekroonde studie in Dordrecht verscheen - dat doet, wanneer hij zijn *Verhandeling over de koortsen* (Dendermonde, 1788) tot 'nut en voordeel tot zyn Evenmensch' het licht doet zien. Hij wijdt daarbij een hoofdstuk aan 'de bedriegeryen en doodelyke Volksverderving der Kwakzalvers', laakt het bijgeloof, noemt 'de Welde en bedorve Zeden' in de steden de oorzaak van veel ellende en wenst bij ieder Collegium Medicum 'een verligt Geneesheer' aangesteld te zien of, nog liever, dat een academie zou worden opgericht, 'waer men te gelyk de Gronden der Geneeskunst in de Moedertael onderwees: Want met even goed gevolg ... kan men een Zieken in zyn landtael, dan in 't Latyn genezen'. Die 'landtael' wordt vier jaar later door een andere geneesheer tot onderwerp gekozen van een academische studie. De meermaals gelauwerde arts L.J.E. Pluvier spreekt namelijk in 1792 in een schrijven aan de academiesecretaris de wens uit lid te worden van het geleerde genootschap. Hij wil, om zijn kandidatuur te steunen, een verhandeling schrijven waarin hij de oorzaken van de verwaarlozing van de moedertaal zal nagaan, zal bewijzen dat die verwaarlozing fout is en dat het Nederlands voldoende meesterwerken bezit 'qui puissent fournir des morceaux choisis pour former notre nation au bon goût': de 'onacht der moederlyke tael' als thema voor wetenschappelijk onderzoek! In de moeilijke tijd van de Franse overheersing zal de Ieperse geneesheer F.D. van Daele twee jaar lang (1805-1806) een taalkundig tijdschrift *Tydverdryf* uitgeven.

Tijdens de Brabantse Omwenteling is de arts J.B. Vervier de spil van een groepje vrijzinnigen dat in Gent scherpe, keizersgezinde pamfletten opstelt en verspreidt: in wat hij publiceert, betuigt hij zich een verdediger van de moedertaal. Tot zijn kring behoren o.m. de juristen K.L. Diericx en J.B. Canaert, beiden na 1815 de auteurs van Nederlandstalige rechtskundige werken. Nog twee Gentse juristen, F.D. d'Hoop en de bekende bibliofiel K. van Hulthem, behoren tot de groep van auteurs die met een Nederlandstalige academische verhandeling werden bekroond. En een zekere Mulle, die advocaat is bij de Raad van Vlaanderen, schrijft, enkele jaren voor Verlooy zijn *Verhandeling* laat verschijnen, een *Letterkundig Tydverdryf over het bewys, dat de Vlaemsche Tael beter is als de Fransche* (hij geeft het pas in 1819 uit).

Een naam die, ten slotte, in deze context niet mag ontbreken, is die van W.F.G. Verhoeven (1738-1809), die, afkomstig van Lier, waar de rede-

rijkers zijn toneelstukken opvoeren, zich als lakenkoopman in Mechelen vestigt. Door zelfstudie ontwikkelt hij zich tot een uitmuntend historicus en hij wordt de meest bekroonde auteur onder de deelnemers aan de jaarlijkse academische wedstrijden. Zijn verhandelingen hebben een originele, sterk bewuste, fiere klank en getuigen van zijn trots om eigen land en volk: ‘O wonderlyk Vlaenderen dat zoo menigmael in deze eeuwen omgekeert, in kolen geleyd, gansch verbrand, en dog nog zeeg-haftiger uyt de asschen is opgerezen!’ En elders: ‘Dikwils gedempt en overwonnen, maer noyt ten ondergebracht, altyd het zelve volk tot heden toe.’ Verhoeven kiest principieel het Nederlands als taal van zijn wetenschappelijk werk en verantwoordt, in zijn studie over het Romeinse recht, die keuze door uitdrukkelijk te verwijzen naar het voorbeeld van de grote auteurs: Grieken en Romeinen, Tasso, Cervantes, Camoës, Gessner, Milton, de Franse schrijvers ieder voor hun land, Vondel en Wagenaar ‘voor de Nederlanden’. Die Nederlanden zijn voor Verhoeven het grote geheel van de Zeventien Provinciën: het Grootnederlandse besef is in hem nog sterk levend. De humanistische auteurs zijn zijn bronnen, maar de nieuwe ideeën zoeken hun weg in zijn werk: hij citeert regelmatig de *Encyclopédie*, veroordeelt oorlog en onverdraagzaamheid en oefent kritiek op kerkelijke toestanden, bewondert de grote scheppingen van de gotische bouwkunst.

Verhoeven heeft een intense bedrijvigheid aan de dag gelegd. De Koninklijke Bibliotheek te Brussel bewaart notities van zijn hand i.v.m. prijsvragen van buitenlandse academies (Berlijn, Besançon). Verder zijn van hem bewaard een aantal gelegenheidsgedichten in de toenmaals geldende plechtige trant en een in manuscript gebleven heldenepos in 22 000 verzen, *Belgiade ofte Mannus*, waaraan hij tijdens de Franse tijd twaalf jaar werkte. Dat epos is een literair onverteerbare brok gebleken, maar het is tekenend voor de spanning van het nationaal gevoel in deze man, dat hij in die donkere tijd zijn kennis van de eigen geschiedenis heeft willen vertolken in een werk dat door zijn omvang de lezer moest aangrijpen en meevoeren in bewondering voor het grote verleden.

Belangrijk is ten slotte zijn op de eerste bladzijden al vermelde en in de Kon. Bibliotheek te 's-Gravenhage bewaarde manuscript, *Oordeelkundige Verhandelingen op de noodzaakelijkheid van het behouden der nederduijtsche taele, en de noodige hervormingen in de schoolen*, een pleidooi voor de moedertaal, dat gesitueerd moet worden in het raam van de ook al vermelde schoolhervor-

ming. Zich inspirerend op d'Alembert, neemt Verhoeven de Romeinen tot voorbeeld, die groot waren zolang ze hun taal cultiveerden, maar wier gemenebest ten onder ging, toen ze mét het Grieks de weelde van Azië en de ondeugden van de Grieken overnamen. Taal en zeden horen samen, en willen de Zuidnederlanders hun verval keren, dan hebben ze een degelijk onderwijs nodig dat door de moedertaal gedragen wordt. Verhoeven pleit voor nieuwe schoolboeken en bekwame leerkrachten, en valt heftig uit tegen de verfranste meisjespensionaten, waar 'de moeders van morgen' in een vreemde taal en cultuur worden onderwezen, zodat ze, eenmaal thuis, de eigen tradities overboord gooien en niets anders overhouden dan 'het bedroeft geheugen van een valschen franschen swier'...

We hoeven, na wat voorafgaat, niet te aarzelen: anderen dachten in dezelfde richting als Verlooy. Ze vonden in zijn *Verhandeling* de ideale verwoording van hun ideeën. Ook de modernste, de meest op de toekomst gerichte verwoording ervan, waarin oud én nieuw, verleden én moderne ideeën in een harmonische synthese samenvloeiden.

De bronnen van de *Verhandeling*

Om de grootheid van het verleden te illustreren heeft Verlooy ongetwijfeld inspiratie opgedaan in eigentijdse geschriften: zelf citeert hij een paar maal de al genoemde academiesecretaris J. des Roches (p. 43, 61, 81), en het kan niet anders of ook de academische verhandelingen van Verhoeven (aan wie des Roches overigens zelf, zonder het te vermelden, veel verschuldigd is) hebben hem het nodige geleerd. Zijn meeslepend betoog over al wat de Nederlanden op cultureel en economisch gebied hebben betekend, stoelt echter vooral op de werken van de vroegere humanisten, al is het een moeilijke taak die beïnvloeding met citaten en namen te staven. De *Verhandeling* zelf bevat slechts een paar aanduidingen: Guicciardini, de auteur van de (meermaals vertaalde en telkens opnieuw uitgegeven) *Descrittione di tutti i Paesi Bassi*, wordt vaak geciteerd (p. 16, 19, 22 ...), 'onzen ouden Lipsius' (p. 62) wordt als getuige opgeroepen. Voor het overige laat Verlooy de onderzoeker in het ongewisse, ook waar die meent vastere grond onder de voeten te krijgen, nl. in die bladzijden die handelen over de onovertroffen waarde van het Nederlands (p. 70-73, 78-85).

Verlooy toont aan hoe geschikt zijn moedertaal is om ‘kunstwoorden’ en samenstellingen te vormen, hoe gemakkelijk ze zich leent tot het vertalen van vreemde woorden, hoe rijk ze is aan voor- en achtervoegsels. Hij meent dat het Nederlands ‘met eene verbastering van 't Latyn in Spaniën het Spaens, in Italiën het Italiaens en in Vrankryk het Frans gemaekt heeft’ (p. 68). Het moet in welluidendheid niet onderdoen voor het Frans en het Duits, en is zo bondig als het Latijn. Die loftuigingen klinken weliswaar vertrouwd in de oren, maar waar heeft Verlooy ze vandaan? J. Becanus en A. Scieckius blijken hem niet direct te hebben geïnspireerd, maar wat zij over de taal wisten te vertellen, is zo vaak na-gezegd (ook in het Noorden, waar de *Twe-spraack* van Spieghele in het krijt blijkt te staan bij de *Origines Antwerpianae* van Becanus) dat hier allerlei auteurs een bemiddelingsrol hebben kunnen spelen. Men kan ook denken aan beïnvloeding door S. Stevin (die dan op zijn beurt weer door de *Twe-spraack* beïnvloed blijkt), door H. Grotius die in de *Verhandeling*, naast andere grote juristen, met ere wordt vermeld. En waaruit putte Verlooy zijn materiaal voor de uitvoerige vergelijking tussen het Grieks en het Nederlands? Hijzelf schijnt een aanwijzing te geven, als hij ‘van Leeuwen en Wolfgangus Lasius’ (p. 73) noemt. De Noordnederlandse jurist Simon van Leeuwen (1626-1682) nam in zijn *Batavia illustrata* ('s-Gravenhage, 1685) inderdaad de woordenlijsten over die de Weense geleerde W. Lazius (1514-1565) voor zijn *De gentium aliquot migrationibus* (Bazel, 1557) had opgesteld en waarin deze de Duitse woorden met het Grieks en het Latijn vergeleek om tot de superioriteit van zijn moedertaal te besluiten. Welnu: men vindt wel enkele van de door Verlooy vermelde woorden in deze lijsten terug, maar voor de overgrote meerderheid is dat niet het geval. Overigens citeert hij Lazius niet zo maar op gezag van Van Leeuwen, want het getuigenis van de eerste wordt nog elders (p. 18) in de *Verhandeling* te hulp geroepen, zonder dat een parallelle tekst bij de tweede te vinden is.

Al even onbevredigd als bij het achterhalen van de humanistische beïnvloeding blijft de onderzoeker op zijn speurtocht naar de exacte bronnen waaruit Verlooy de moderne ideeën heeft geput. Hijzelf noemt - daar is reeds op gewezen - een aantal Franse auteurs. Maar aan de hand van bepaalde gegevens uit zijn *Verhandeling* op zoek gaan naar dé auteur en dé tekst die hem hebben geïnspireerd, blijkt (althans tot nog toe) ijdel werk.

Als Verlooy b.v. het begrip ‘vaderlanderschap’ (nationaliteit) omschrijft (p. 59), komt hij de visie van Rousseau zeer nabij, zoals die neergeschreven ligt in diens *Considérations sur le gouvernement de Pologne* (1772), maar hij vermeldt een zijns inziens zeer belangrijk element, nl. de taal, een element dat bij Rousseau verzwegen blijft. Hij verwijst, i.v.m. datzelfde begrip, naar het verzet van de Russen tegen de invoering van de westerse kleding door tsaar Peter de Grote: op dat feit wordt ook gezinspeeld door Rousseau maar men vindt de anekdote eveneens terug bij Voltaire (*Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, 1756-1769; Voltaire spreekt echter over de baard, waar Verlooy het heeft over de kleding) en, in een andere context, bij Montesquieu (*De l'esprit des lois*, 1748). En Verlooy voegt er nog drie andere voorbeelden aan toe: ‘Men heeft in de Tartersche overwelding van China een' menigte van Chinezen zien liever hun land verlaten als de vaderlandsche dragt van lang hair: het volk van Alexander in Asia begon hem meer te haten om 't aennemen van vreemd kleedsel, als om zyn' ware onverdragelykheden ... wy weten ook dat het gebrek van onze tael te weten, en Spaensche zeden in Philip den tweeden niet wynig by ons den afkeer van hem vermeerderd hebben’ (p. 59-60). Het eerste voorbeeld vindt men niet bij Rousseau, wel bij Voltaire, het tweede bij geen van de drie genoemde Franse auteurs, het laatste voegt Verlooy erbij vanuit zijn bekendheid met de Nederlandse geschiedenis.

Hoe meer men dergelijk detailonderzoek van de tekst doorvoert, hoe sterker één conclusie zich opdringt, nl. dat Verlooy zeer zelfstandig en persoonlijk zijn verworven kennis en inzichten heeft verwerkt en verwoord en dat de *Verhandeling* de vrucht is van grondige lectuur, van ruime informatie en van oorspronkelijk denken.

I.v.m. het onderzoek naar de bronnen van de *Verhandeling* is meer dan eens ook beïnvloeding door het Duitse idealisme, o.m. van Herder, gesuggereerd (A. Jacob, R. van Roosbroeck). Aanwijsbaar is dat niet. Overigens, al inspireerden de Oostenrijkse gezagdragers zich op de Verlichtingspolitiek van Berlijn, verder dan de regeringskringen ging die invloed niet, en de catalogi van boekenveilingen, de academische geschriften, de private bibliotheken bewijzen dat de Zuidelijke Nederlanden zich haast uitsluitend aan de *Franse Aufklärungsliteratuur* voedden.

Wel bewijst Verlooy aandacht te hebben voor de Duitse taal en letterkunde.

De Hoogduitse taal, schrijft hij, ‘is nouwelyks vyftien of twintig jaeren ... geoeffent...: zy heeft nogtans van nu af al menige schoone werken, en proenkt al by overzetting in alle vremde taelen’ (p. 88). En elders: ‘Daer zyn voorts in 't Hoogduyts eenige nieuwe [toneel]stukken van groote verdienste’ (p. 95). Op welke stukken hij zinspeelt, is niet uit te maken (zie p. 95, r. 21-23). Waar de veilingcatalogi bijna niets bevatten uit de Duitse literatuur, treft deze belangstelling van de zijde van Verlooy toch. Hij kent trouwens zelf Duits: een paar uitspraken in de *Verhandeling* waarin het Nederlands en het Duits worden vergeleken (p. 76, 79, 85-86), wijzen daarop, samen met de vertaling (p. 86-87) die hij maakt van een gedicht van de Zwitser Gessner, wiens idyllische poëzie ook tot de geliefde lectuur van die dagen behoorde.

De Duitse invloed in de *Verhandeling* komt ten slotte vanuit een veeleer onverwachte hoek, nl. vanuit G.W. Leibniz' *Unvorgreifliche Gedanken betreffend die Ausübung und Verbesserung der Teutschen Sprache*, een traktaatje dat, samen met andere taalwetenschappelijke studies van Leibniz, een jaar na diens dood werd uitgegeven door zijn secretaris Johan Eccard. Helemaal als een verrassing komt deze vaststelling toch niet. Die *Collectanea etymologica* (1717) kenden in de loop van de eeuw ettelijke herdrukken en werden in het Frans vertaald (de vertaling van de *Unvorgreifliche Gedanken* komt ook apart voor in bloemlezingen die herhaaldelijk als *Esprit de Leibnitz, ou recueil de pensées choisies* het licht zagen); men vindt ze af en toe vermeld in catalogi en in de academische geschriften, o.m. bij des Roches en Verhoeven, en de eerder genoemde advocaat Mulle vond, naar eigen bekentenis, precies bij Leibniz de inspiratie voor zijn taalkundig werkje. In de *Gedanken* kon Verlooy lezen hoe liefde voor het land en voor de taal samengaat, hoe het overnemen van een vreemde taal gewoonlijk het verlies van de vrijheid en het opleggen van een vreemd juk met zich meebrengt. Hij kon eruit leren dat de oorsprong van het Engels, Frans en Spaans grotendeels in het Duits moet worden gezocht en dat het Latijn en Grieks(!) ervan de invloed hebben ondervonden, dat het Frans in veel gevallen moet parafrazeren wat het Duits met één woord zegt. Leibniz pleit ook voor duidelijke spel- en spraakkunstregels en wil, naar het voorbeeld van de Franse Académie, een Duits taalgenootschap opgericht zien. Wederom ontbreken bij Verlooy absolute parallelteksten, maar bepaalde ideeën in de *Verhandeling* zijn zó gelijklopend met die uit de *Gedanken*, dat beïnvloeding niet te loochenen valt.

Het ontbreken van precieze overeenstemming kan o.i. alleen maar eens te meer de zelfstandige denkkraft en de zin voor persoonlijke verwoording bij de auteur van de *Verhandeling* beklemtonen.⁸

De *Verhandeling* na 1788

In de vanzelfsprekende wijze waarop de *Verhandeling* oud en nieuw verbindt, bewijst ze dat de nationale gedachte aan het eind van de eeuw niet werd ‘geboren’, de moderne ideeën niet nodig had om tot leven te worden ‘gewekt’. Het besef van eigenheid en eigenwaarde, telkens opnieuw gevoed aan het werk van de humanisten - die eerste ontdekkers van eigen aard en taal -, was, hoe zwaar de tijden ook waren, hoe sterk ook de druk van de verfransing en hoe erg het culturele verval, als een gaaf bezit aanwezig gebleven. De nieuwe ideeën over ‘volksbeschaving’ en ‘vaderlanderschap’ hebben dat besef wel een modern karakter gegeven en zo het in stand gehouden eigen leven toekomst kunnen schenken.

Als ideale synthese van wat in Zuid-Nederland aan het groeien was, bewijst de *Verhandeling* tevens dat het terrein rijp was voor het ontluiken van een vernieuwd geestesleven. Het blijft onze overtuiging - maar, helaas, de geschiedenis heeft geen keer - dat aan de vooravond van de Franse tijd de knoppen van ‘een nieuwe lente’ voor de Zuidnederlandse cultuur en literatuur op barsten stonden. De stormvloed van de Franse overheersing en annexatie heeft ze afgerukt: *dat* is het haast dodelijk moment geweest. De taalpolitiek van de bezetter, die de landstaal in het openbare en officiële leven systematisch door het Frans verving, maakte dat het Nederlandstalige geestesleven dit keer werkelijk nog amper een ‘kreet in de wildernis’ kon zijn.

De *Verhandeling* scheen in die donkere periode vergeten; wij hebben ze althans nergens vermeld gevonden. Na de Franse tijd, toen de Zuidelijke Nederlanden werden opgenomen in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, is Jan Frans Willems de eerste geweest om ernaar terug te grijpen. In zijn *Verhandeling over de Nederduytsche tael- en letterkunde* (Antw., 1819-1824) vestigde hij de aandacht op Verlooy's werk en citeerde hij er ettelijke passages uit: ‘Wy houden het’, schreef hij, ‘voór zeer goed doórdagt als

⁸Beïnvloeding vanuit eigentijdse Noord-nederlandse bronnen valt in de *Verhandeling* niet aan te wijzen. Op het literaire vlak worden voor de 17de eeuw Vondel en Cats genoemd (p. 2, 37), over de 18de-eeuwse letterkunde van het Noorden laat Verlooy zich erg kritisch uit (p. 37, 95).

bevattende een aantal zaken, die nog heden onze betragting verdienen.’ De Noordnederlander L.G. Visscher, controleur van de Directe Belastingen te Brussel en van 1827 af hoogleraar voor de Nederlandse taal- en letterkunde aan de Leuvense universiteit, citeerde in zijn brochure *Over het herstel en de invoering der Nederlandsche taal* (Brussel, 1825) een passage uit de *Verhandeling* en nam in zijn *Nederlandsche Chrystomatie* (Leuven, 1827) enkele fragmenten op (hij hield daarbij Verlooy voor een lid van de Brusselse Académie). ‘Daer vooral in onze dagen de Moedertaal den meesten aenstoot lyd’ bezorgde een ander Noordnederlander, de Gentse hoogleraar J.M. Schrant, in 1829 een herdruk van de hele tekst en in hetzelfde jaar publiceerde Willems in zijn *De la langue Belgique* (Brussel) - de bekende brief die hij aan de advocaat S. van de Weyer schreef om aan te tonen dat het Nederlands de aloude taal van de Zuidelijke Nederlanden was - als ‘pièce justificative’ een lang uittreksel uit de *Verhandeling*.

Drie jaar later, in 1832, is Verlooy nog eens een van de inspiratiebronnen, nu voor de *Aenmerkingen over de verwaerloozing der Nederduytsche taal* (Gent), waarin Ph. Blommaert, een oud-student van Schrant, onder de initialen P.B., voor het eerst na de scheiding met het Noorden en de Belgische onafhankelijkheid (1830) de argumenten en eisen voor een ‘Vlaamse Beweging’ formuleert. Dan lijkt hij voor een tijd op de achtergrond te treden. In de achtereenvolgende uitgaven van zijn *Schets eener geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* (1850, 1855, 1866) beperkt F.A. Snellaert zich tot het vermelden van de naam ‘Verloo’.

Waarderend zal J. Stecher zich over Verlooy en zijn *Verhandeling* (‘ce chaleureux appel’) uitspreken in zijn *Histoire de la littérature flamande* (in *Patria belgica*, d. III, Brussel, 1875; in 1886 te Brussel opnieuw verschenen als *Histoire de la littérature néerlandaise en Belgique*). In 1894 krijgt hij een uitvoerige bespreking in P. Hamélius' *Histoire politique et littéraire du mouvement flamand* (Brussel). Gunt J. Rechts hem in 1900 in zijn *Geschiedenis v.d. Vlaamschen taalstrijd* (Maldegem) slechts een paar regels, dan wordt Verlooy toch van dan af aan een constante in de geschiedschrijving van de Vlaamse Beweging: in de *Bibliografie van den Vlaamschen taalstrijd* (Kon. VI. Academie voor Taal- en Letterk., reeks IV, nr. 6, dl. I, Gent, 1904) van Th. Coopman-J. Broeckaert komt hij vooraan en P. Fredericq wijdt aan hem de eerste bladzijden van zijn *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche Beweging* (dl. I, Gent, 1906). Helemaal in het licht treedt Verlooy, wanneer K. Angermille

in 1912 in het tijdschrift *Volkscracht* een uitvoerig artikel schrijft over ‘de eerste flamingant’.

Zo kreeg de 18de-eeuwse advocaat geleidelijk aan de ereplaats waarop hij met recht aanspraak kon maken in de geschiedenis van het Nederlandse literaire en geestesleven. Met zijn *Verhandeling*, een degelijk, goed gestructureerd, grondig doordacht werkstuk (dat in zijn taal, helaas, zoals veel 18de-eeuws werk de invloed van het Frans verradt) publiceerde hij het eerste ‘essay’ over de Vlaamse en algemeen-Nederlandse gedachte.

Bibliografie

- Angermille, K., De eerste flamingant. In *Volkskracht*, dec. 1912, p. 3-14.
- Boni, A., *J.B.C. Verlooy en de 'Verhandeling op d'Onacht der Moederlijke Tael in de Nederlanden'*. (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Kath. Universiteit Leuven, 1942).
- De Bock, E., *Verkenningen in de achttiende eeuw*, Antwerpen, 1963.
- Deneckere, M., *Histoire de la langue française dans les Flandres (1770-1823)*. (Romanica Gandensia, 2-3), Gand, 1954.
- Elias, H.J., *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte*, dl. 1, Antwerpen, 1963.
- Jacob, A., Verlooy en d'Onacht der Moederlyke Tael (een paraphrase). In *Album Prof. Dr. J. Vercoullie*, dl. 1 (Brussel, 1927), p. 155-161.
- [Schantz, J.], *Verhandeling op het niet achten der Moederlyke Tael in de Nederlanden, door een' Brusselsch advocaet*, Gent, 1829.
- Tassier, S., Verlooy (Jean-Baptiste-Chrysostome). In *Biographie Nationale*, dl. XXVI (Bruxelles, 1936-1938), kol. 668-670.
- Tassier, S., Verlooy, précurseur du mouvement flamand. In *Revue de l'Université de Bruxelles*, jg. 43 (1937-1938), nr. 2, p. 155-171.

- Tassier, S., *Figures révolutionnaires (XVIIIe siècle)*. (Collection 'Notre Passé', 1re série, n° 6), Bruxelles, z.j. (1972).
- Smeyers, J., *Vlaams taal- en volksbewustzijn in het Zuidnederlands geestesleven van de 18de eeuw*. (Verhandelingen Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, reeks VI, nr. 83), Gent, 1959.
- Smeyers, J. (met medewerking van E. de Bock), *De Nederlandse letterkunde in het Zuiden*. (Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden, dl. VI), Antwerpen-Amsterdam, (1975)
- Smeyers, J., *De Nederlandse letterkunde te Brussel in de 18de eeuw*. In *Liber Amicorum R. Hulpiau*. (Gent-Brussel, 1978), p. 377-398.
- Vanden Berghe, Y., Verlooy, Jan Baptist Chrysostomus, advocaat, Vl. strijder en revolutionair. In *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. V (Brussel, 1972), kol. 935-952.
- Van Den Broeck, J., *J.B.C. Verlooy, een Brabants jurist en publicist uit de 18de eeuw*. (Onuitgegeven doctoraal proefschrift, Kath. Universiteit Leuven, 1975).
- Van Den Broeck, J., J.B.C. Verlooy: 'Projet raisonné d'union des Provinces-Belgiques' (1790). In *Rechtskundig Weekblad*, jg. 39 (25 jan. 1976), nr. 21, kol. 1281-1294.
- Van Den Broeck, J., J.B.C. Verlooy, 'Zyn geloof, vryheyd en eygdommen in gevaer?' (1973). In *Bijdragen tot de geschiedenis*, jg. 59 (1976), afl. 3-4, p. 274-290.
- Van Roosbroeck, R., *J.B.C. Verlooy [...] Verhandeling op d' onacht der moederlyke tael in de Nederlanden [...] Met een inleiding van Dr. Rob. van Roosbroeck*, Antwerpen, 1938.

Bij de woord- en tekstverklaring

Voor de woordverklaring werd een beroep gedaan op het groot *Woordenboek der Nederlandsche taal* (WNT). In een aantal gevallen kon het *Middelnederlandsch woordenboek* van E. Verwijs-J. Verdam ons van dienst zijn, ook de 18de-eeuwse drukken van het *Nieuw Nederduytsch en Fransch woordenboek doór J. des Roches* en *Het groot woordboek der Nederlandsche en Fransche taele*, gebaseerd op het Franse woordenboek van C.P. Richelet (1631-1698), evenals het *Algemeen Vlaamsch Idioticon* van L.W. Schuermans (Leuven, 1865-1870). Raadpleging van de andere idiotica, van Noordnederlandse woordenboeken (S. Hannot-D. van Hoogstraten, P. Weiland) of van oudere uitgaven, zoals het *Etymologicum* van Kiliaan of Plantijns *Thesaurus*, leverde geen resultaat op.

Eigen interpretaties zijn, behalve wanneer over de juistheid ervan geen twijfel kon bestaan, van een vraagteken voorzien.

Een asterisk (*) vóór een woord duidt een fout gezet woord aan, waarvan de correctie wordt gegeven.

De verwijzingen aangeduid door p. en r. verwijzen naar de overeenkomstige pagina en regel in de facsimiletekst en/of naar de daarbij behorende woorden tekstannotaties.

Verhandeling op d'onacht der moederlyke tael in de Nederlanden.⁺

Tot Maestricht.
MDCC.LXXXVIII.

VERHANDELING
OP
D'ONACHT
DER
MOEDERLYKE TAELEN
IN DE
NEDERLANDEN.

TOT MAESTRICHT.

MDCC.LXXXVIII.

⁺ *onacht*: het niet achten

(Schant), miskening.

moederlyke tael: moedertaal;

ook Vondel e.a. 17de-eeuwse

auteurs gebruikten de

uitdrukking.

Verhandeling op d'onacht der moederlyke tael in de Nederlanden.

- [1] WY vinden ons in de Nederlanden,¹
 [2] besonderlyk hier in d'Oostenryk-
 [3] sche, in konsten en wetenschappen³
 [4] verre onder onze naebueren. Het en is niet⁴
 [5] noodig dit te bewyzen: want eeniegelyk⁵
 [6] by ons houd-zig, helaes, hier-van zoo vast⁶
 [7] oertuygt, dat hy niet het minst zal twyf-
 [8] felen, oft het is aen eenen Nederlander on-
 [9] mogelyk van in eenige konsten de fransche
 [10] t'overtreffen. Die oertuygtheyd gaet zelfs¹⁰
 [11] zoo verre, dat ons niets schoon nog groot¹¹
 [12] en dunkt, of 't moet van Vrankryk zyn.¹²
 [13] En inder daed wat zyn wy in de konsten
 [14] ten aenzien van de Fransche? wat hebben¹⁴

1 *vinden*: bevinden

3 *konsten*: kunsten

4 *en*: ontkeningswoord, vaak met *niet*, *niets*, *noch* verbonden. Verder met *ontk.* aangeduid.

5 *eeniegelyk*: iedereen

6 *houd-zig*: acht zich

10 *oertuygtheyd*: overtuiging

11 *nog*: noch

12 *en*: ontk.

14 *ten aanzien van*: ten opzichte van, in vergelijking met

- [1] wy te stellen tegen die ontalbare menich-¹
 [2] te van groote namen in alle wetenschap-
 [3] pen? tegen Voltaire, Boileau, Montes-³
 [4] quieu, Corneille, Nolet, Roin, Moliere,⁴

³*Voltaire*: eigenlijk François Marie Arouet (1694-1778). Frans letterkundige, tevens een van de belangrijkste vertegenwoordigers van de Verlichting.

Boileau: Nicolas Boileau-Despréaux (1636-1711). Bekend Frans auteur van o.m. de veel vertaalde en nagevolgde *Art poétique*.

Montesquieu: eigenlijk Charles de Secondat, baron de la Brède et de Montesquieu (1689-1755). Vooraanstaand vertegenwoordiger van de Verlichting in Frankrijk. Zijn invloedrijkste werk was *De l'esprit des lois* (1748).

⁴*Corneille*: Pierre Corneille (1606-1684). Bekend Frans dichter en toneelschrijver.

Nolet: Jean Antoine Nollet (1700-1770). Frans priester en geleerde, vooral bekend om zijn veel gelezen werken over natuurkunde.

Rolin: Charles Rollin (1661-1741). Frans humanist en historicus, auteur van *Traité des Etudes* (1726).

Moliere: eigenlijk Jean-Baptiste Poquelin (1622-1673). Beroemd komedieschrijver.

1 *ontalbare*: ontelbare

- [5] Raynal, Linguet, Beaumarchais en duy-⁵
 [6] zent andere? D'Engelsche, Duytsche en
 [7] Italianen gaen ons niet min te boven als⁷
 [8] de Fransche. Elke die natiën doen ook al-⁸
 [9] lenstond iet van 't hun verschynen: van⁹
 [10] ons ziet-me nietmetallen.¹⁰

- [11] Zal-ik Vondel, Cats, Pater Poorters en¹¹
 [12] andere derren noemen? zal-ik het Hol-¹²

⁵*Raynal*: Guillaume Raynal (1713-1796). Frans priester, historicus en filosoof. Auteur van *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes* (1770). Kantte zich tegen het kolonialisme alsook tegen de overdreven invloed van de Kath. Kerk. Was tevens een opinievormer van het nationalisme in de 18de eeuw.

Linguet: Simon Nicolas Henri Linguet (1736-1794). Begaafd Frans jurist en journalist; om zijn politieke opvattingen verbannen, gaf hij in Londen van 1777 af zijn *Annales politiques, civiles et littéraires du XVIIIe siècle* uit. Van begin 1787 af liet hij ze in Brussel verschijnen. Tijdens de Brabantse Omwenteling koos hij de zijde van de patriotten tegen Jozef II. Werd in 1794 lid van de Franse Conventie, stierf op de guillotine.
Beaumarchais: Pierre Augustin Caron de Beaumarchais (1732-1799). Bekend Frans auteur van *Le Barbier de Séville* (1775) *Le Mariage de Figaro* (1784).

¹¹*Vondel, Cats*: Joost van (den) Vondel (1587-1679) en Jacob Cats (1577-1660). Beroemde auteurs uit de Nederlandse Gouden Eeuw.
Pater Poorters: Adriaan Poirters (1605-1674). Zuidnederlands jezuïet. Zeer populair en in de 18de eeuw nog graag gelezen auteur van moraliserende werken (*Het Masker vande Wereldt afgetrocken, Den Spieghel van Philagie*) in Catsiaanse trant.

7 *min*: minder

8 **die*: dier(?); van die
allenstond: voortdurend

9 *iet van 't hun*: iets van zichzelf

10 *ziet-me nietmetallen*: ziet men niemendal

12 *derren*: durven

[13] landsch toneel tegen 't Fransch derren op-¹³
 [14] stellen? hoe wynig smaek, wat ongesierd-
 [15] heyd in onze toneelstukken en gedichten!
 [16] wat gebrek van netheyd en welsprekend-
 [17] heyd, voornamentlyk hier by ons, in de
 [18] rechtshoven en op den preekstoel! wat
 [19] verbasterde veronachtzaemde tael en uyt-
 [20] drukking! wat algemeyn' onaendragend-²⁰
 [21] heyd der wetenschappen! waer is diën ou-²¹
 [22] den geest die ons in onze en zelfs in vrem-
 [23] de Universiteyten zoo vele, zoo welbemid-
 [24] delde stichten en collegiën beschikt heeft?²⁴²⁴
 [25] waer is diën geest van den tyd der Room-
 [26] sche konsten, als men de rykdommen der
 [27] besondere zag keeren in schoone standbel-²⁷
 [28] den, vaderlandsche gedenkstukken, ge-
 [29] bouwde merkten, pakyzen, tempels, to-²⁹
 [30] heelen, gantsche s{?}eenwegen, mildheden³⁰

²⁴*stichten en collegiën:*
 colleges waren
 woongelegenheden, gesticht
 door private weldoeners en
 bestemd voor de huisvesting
 en het levensonderhoud van
 (beurs)studenten. Met
stichten worden
 waarschijnlijk 'stichtingen'
 (beurzen) bedoeld, waarbij
 de student alleen geldelijke
 steun genoot en vrij zijn
 huisvesting koos (de z.g.
 bursae volantes). Ofwel:
 sticht = gebouw (zie p. 13, r.
 6)?

- 13 *opstellen:* stellen
 20 *algemeyn':* algemene
onaendragendheyd: apathie(?)
 21 *diën:* die(n)
 24 *beschikt:* bezorgd
 27 *besondere:* private personen
keeren: veranderen
standbelden: standbeelden
 29 *merkten:* markten
 30 *mildheden:* milde gaven

[1] aen bezondere lieden gelyk die van Mece-¹
 [2] nas? verre van daer geen der hedendaeg-¹⁻²²
 [3] sche Ryke, die zynen overschot anders
 [4] zal vinden te besteden als aen eenen trap⁴
 [5] te verhoogen in rang en in verteer.⁵

[6] Maer, waerby kooft dit? hoe zyn-wy⁶
 [7] zoo verachtet? zjn-wy dan iet minder⁷
 [8] als andere natiën? zekerlyk neen. Zeker-
 [9] lyk onzen volksaerd moet in grootheyd,
 [10] edelmoed en vernuft aen geen ter we-¹⁰
 [11] reld wyken. Het zyn wy, die door onz'
 [12] aloude dapperheyd en liefde van den vry-¹²
 [13] dom, door onze voorlede zoo luysterlyke¹³
 [14] schipvaart en koophandel met alle volke-
 [15] ren der aerde, door onze zoo menige al-
 [16] derheylzaamste uytvonden, door die eer-¹⁶
 [17] tyds zoo beroemde konst-en-stofwerken,
 [18] door die oude zoo schoone staetswyze en¹⁸
 [19] wyze wetten in 't herzedigen van 't ver-¹⁹
 [20] wildert mensdom wel den eersten naem
 [21] verdienen.

[22] Onzen vrydomsgeest en dapperheyd
 [23] hebben uytgeschenen van in d'oudste ty-²³
 [24] den. Cesar, zoo lang als hy maer het hoog-²⁴

¹⁻²*Mecenas*: Gaius Cilnius Maecenas (65-8 v.C). Raadsman van keizer Augustus (zie p. 14, r. 11-12); had een grote belangstelling voor de schone kunsten, die hij door zijn invloed en met zijn rijkdom steunde.

²⁴*Cesar*: Gaius Julius Caesar (101-44 v.C). Romeins staatsman, veldheer en auteur o.m. van *De Bello Gallico* en *De Bello Civili*.

- 1 *bezondere lieden*: bijzondere personen
die: verwijst naar *mildheden*
 2 *verre van daer*: integendeel
geenen: geen, niemand
 4 *vinden*: menen te moeten
als: dan
 5 *verteer*: vertering
 6 *waerby*: waardoor, hoe
 7 *iet*: iets
 10 *aen*: voor
 12 *van*: voor
vrydom: vrijheid
 13 *voorlede*: vroeger
luysterlyke: luisterrijke
 16 *uytvonden*: uitvindingen
 18 *staetwyze*: regeringsvorm
 19 *herzedigen*: opnieuw beschaven
 23 *uytgeschenen*: uitgeblonken, geschitterd

- [25] ste van zyn Gallia gezien had, stelt voor²⁴⁻²⁵
 [26] de kloekste der Gallen de Zwitzers: maer²⁶
 [27] naer dat hy tot hier geweest was, waren²⁷
 [28] de kloekste de Belgen. Het is ook hierom,²⁷⁻²⁸
 [29] dat hy voor alle de Gallen seffens deze²⁹
 [30] Nederlanders geschalmt heeft om door hun³⁰

²⁴⁻²⁵het hoogst gelegen gedeelte van Gallië, d.w.z. het gedeelte dat meer naar het zuiden ligt.

²⁶*de kloekste der Gallen de Zwitzers*: Gallen, eigenlijk Galliërs, waren de bewoners van het gebied dat in de Oudheid Gallië genoemd werd en dat ongeveer kan worden omschreven als een gedeelte van het Rijnland, België, Frankrijk en Noord-Italië. Caesar, die blijkbaar ook een gedeelte van Zwitserland tot Gallië rekende, schrijft dat de Helvetiërs de andere Galliërs in dapperheid overtroffen; cfr. G.J. Caesar, *De Bello Gallico*, boek 1, 1, 4.

²⁷⁻²⁸*waren de kloekste de Belgen*: G.J. Caesar, *De Bello Gallico*, boek 1, 1, 3.

26 *kloekste*: dapperste(n)

27 *naer dat*: nadat

29 *voor*: boven
seffens: dadelijk

30 *geschalmt*: aangewezen
hun: hen

- [1] zyn groot ontwerp van Heerschzugt uyt¹
 [2] te voeren. Hierom heeft hy-ze van eerst
 [3] af, besonderlyk de Bataven, met meer om-³³
 [4] zigt behandelt, hun aengehaelt en gehou-⁴
 [5] den niet als overwonnelingen en onderda-
 [6] {?}en, maer als bondgenoten en broeders
 [7] der Romynen. En het is ook met deze Ne-
 [8] derduytiche krygsmacht, dat hy de Room-⁷⁻⁸
 [9] sche Republiek ten onderen heeft gebracht.
 [10] De zelve onze dapperheyd boven die der¹⁰
 [11] andere Gallen betuygt ook Strabo: die noch¹⁰⁻¹¹¹¹
 [12] voorders zegt, dat wy zeer strydbaer wa-¹²
 [13] ren, en altyd gereed om te vechten, doch
 [14] zeer oprecht en ongeveynst. Ook bedied-¹⁴
 [15] hy in 't bezonder, dat de Gallen d'alder-
 [16] kloekste waren, daer-ze meest noordwaerts¹⁶
 [17] ter zee strekken. 't Welk niet anders als¹⁷
 [18] hier op ons uytkomt.¹⁸
- [19] Het zyn waerschynelyk wy, die daer naer¹⁹

¹*ontwerp van Heerschzugt*: Caesar streefde naar de alleenheerschappij in Rome en meteen ook in het Romeinse Rijk. De onderwerping van Gallië kon niet anders dan zijn faam in Rome vergroten en hem dichter brengen bij zijn doel.
³*Bataven*: Germaanse stam die zich in de 1ste eeuw v.C. vestigde in het gebied tussen Rijn en Waal dat men later de Betuwe is gaan noemen. De Romeinen roemden hun dapperheid en atletische aanleg. Een opstand die zij in 69 tegen de Romeinse overheersers begonnen, werd in 70 bedwongen.

⁷⁻⁸*Nederduytsche*: in de 18de eeuw in de Zuidelijke Nederlanden de meest gebruikte term voor *Nederlands*, nu eens in de betekenis *Zuidnederlands*, dan weer in algemeen-Nederlandse zin.
¹⁰⁻¹¹Over dezelfde onze dapperheid ... getuigt ook Strabo.

¹¹*Strabo*: (64/63 v.C.-23/24 n.C.) Grieks historicus en geograaf. Auteur van de *Historika Hypomnemata* (*Historische Commentaren*) en de *Geographika*. De door Verlooy bedoelde tekst komt voor in *Geographika*, boek IV, 4, 2-3.

3 *omzigt*: omzichtigheid

4 *hun*: hen

aangehaelt: aangelokt

gehouden: behandeld

10 *De zelve*: Dezelfde

12 *voorders*: voorts, bovendien

14 *ongeveynst*: oprecht

bedied: legt uit

16 *daer*: waar

17 *strekken*: zich uitstrekken, gelegen zijn

18 *uytkoomt*: uitkomt

19 *daer naer*: daarna

- [20] eerst van al, voor of met de Franken, de²⁰
 [21] Romynen aengetast en verdreven, en on-²¹²¹
 [22] zen nog hedendaegschen Koning der die-
 [23] ren voor standaerd tegen den Roomschen²³
 [24] Koning der vogelen, gelyk naemaels de²²⁻²⁴
 [25] Franken voor hunnen standaerd het neer-²⁵
 [26] stigste der dieren, de Bie, die daer naer²⁶
 [27] verandert is in een' Lelie, opgerecht hebben.²⁷

- [28] Wy hebben altyd een staetswyze gehad²⁸
 [29] en behouden, waer, gelyk Ambiorix by
 [30] Cesar zegt, het volk zoo veel te zeggen²⁹⁻³⁰

²⁰*Franken*: verzamelnaam voor een aantal Germaanse stammen; betekent 'dapperen'. In de 3de-4de eeuw drongen Franken het noorden van de Nederlanden binnen. In 358 werden zij bedwongen door Julianus de Afvallige, waarna zij zich als verbondenen van Rome in Taxandria vestigden. In de 5de eeuw maakten de Franken zich meester van het huidige België en daarna, vooral o.l.v. Clovis (482-511), van een gebied dat zich uitstreckte van de Pyreneeën in het zuiden tot in Beieren in het noordoosten.

²¹aengetast en verdreven hebben (staat aan het eind van de zin).

²²⁻²⁴*Koning der dieren*: de leeuw; *Koning der vogelen*: de arend.

²⁹⁻³⁰*Ambiorix by Cesar*: G.J. Caesar, *De Bello Gallico*, boek v, 27, 3. Ambiorix was het stamhoofd van de Eburonen ten tijde van Caesar (1ste helft van de 1ste eeuw v.C).

- 21 *aengetast*: aangevallen
 23 *voor*: als
 25 *neerstigste*: naerstigste
 26 *daer naer*: daarna
 27 *opgerecht*: opgericht
 28 *staetswyze*: regeringsvorm

- [1] had op den vorst, als den vorst op 't volk:¹
 [2] eene staetswyze die heden zeer gelykt aen²
 [3] die van Engelland, behalven dat onze bley-
 [4] de-inkoomst en huldinge veel belet zyn als³⁻⁴⁴
 [5] d'Engelsche vrydomcharters: eene staets-⁵
 [6] wyze, die van alle de hedendaegsche, naer
 [7] myn gevoelen, wel de gene is, die meest
 [8] nadert aen die de welke Cicero de beste⁸
 [9] acht. *Statuo*, zegt hy, *esse optimè constitu-*
 [10] *tam rempublicam, quae ex tribus generibus*
 [11] *illis, Regali, Optimatum, & Popolari con-*
 [12] *fusa modicè, nec puniendo irritet animum*
 [13] *immanem ac ferum, nec omnia praetermitten-*
 [14] *do licentiâ cives deteriores reddat.* Dit oor-⁹⁻¹⁴
 [15] deel' ik den besten staet te zyn, die, wat
 [16] vermengelt zynde met deze dry vermo-¹⁶
 [17] gens, 't gaen van eenen Koning, 't geen

³⁻⁴*bleyde-inkoomst*: in algemene zin: eerste, plechtige intocht van een vorst of een landsheer in een stad. Meer in het bijzonder ook gebruikt voor het grondwettelijk charter dat in 1356 door Johanna van Brabant en Wenzel van Luxemburg aan de inwoners van Brabant werd toegekend en waaraan alle Brabantse hertogen, artikel na artikel, trouw moesten zweren. Verlooy zinspeelt hier op dit charter van Brabant.

⁴*huldinge*: *huldigen* betekende eertijds: als leenheer erkennen. Bij die gelegenheid werden door vorsten aloude vrijheden erkend of nieuwe vrijheden toegestaan.

⁵*vrydomcharters*: charters of oorkonden waarin vrijheden waren opgetekend.

⁸*Cicero*: Marcus Tullius Cicero (106-43 v.C.). Romeins staatsman, auteur en advocaat. Zijn redevoeringen hebben gedurende eeuwen de redekunst beïnvloed. Zijn wijsgerige verhandelingen droegen ertoe bij, de kennis van de wijsbegeerte van de Oudheid voor het nageslacht te bewaren.

⁹⁻¹⁴Ditzelfde citaat komt voor op de titelpagina van Verlooy's *Codex Brabanticus*. Het is ontleend aan M.T. Cicero, *De Re Publica*, boek II, 23, 41.

1 *op*: over

2 *aen*: op

4 **belet*: beter

16 *vermengelt*: gemengd

- [18] der Groote en 't geen van 't Volk, met te¹⁷⁻¹⁸
 [19] straffen de booze en vreedde aerden niet en¹⁹
 [20] tergt, nog door d'ongestraftheyd de bor-²⁰
 [21] gers erger maekt.²¹
- [22] Wy hebben in de vorige tyden in vry-
 [23] domsgeest en dapperheyd altyd zoo veel
 [24] verschollen van de hoogere Gallen, de^{24,24}
 [25] Fransche, als wy van hun verschillen van²⁵
 [26] afkoomst. Wy-hier, zyn gesproten, ge-
 [27] lyk alle de Duytsche, van d'oude Schiten;²⁷

¹⁷⁻¹⁸*t geen* (= dat): verwijst naar *vermogens*. Bedoeld wordt bijgevolg: het vermogen (in de betekenis van *bevoegdheid*) van de koning, dat van de vooraanstaanden en dat van het volk.

²⁴*hoogere Gallen*: zie p. 3, r. 24-25.

²⁷*de Duytsche*: waarschijnlijk de Germanen. *Schiten*: de Skythen werden tijdens de 7de eeuw v.C. uit het gebied van het Oude Oosten verdreven en vestigden zich in Zuid-Rusland. Levend als nomaden, waren zij gedurende eeuwen gevreesd om hun krijgstochten. De theorie volgens welke de Germanen van de Skythen zouden afstammen, komt reeds voor in de humanistische, door de klassieke auteurs geïnspireerde, geschiedschrijving. Ze is evenwel onjuist. Wel is het zo dat Germanen en Skythen deel uitmaakten van de Indo-europese volkerengroep.

- 19 *vreedde*: wrede
aerden: naturen
 20 *borgers*: burgers
 21 *erger*: slechter
 24 *verschollen*: verschild
 25 *van hun verschillen van*: van hen verschillen in

- [28] zy van de Celten: wy van Noordere en²⁸
[29] koudere gewesten, en dus van oorsprong
[30] harder, kloeker, wuliger, werkzamer; zy³⁰

²⁸*Celten*: de Kelten hadden hun stamland in het zuidwesten van de huidige Duitse Bondsrepubliek, in het gebied van Rijn, Boven-Donau, Main. Vandaar verspreidden zij zich over een groot gedeelte van de Oude Wereld, o.a. over het huidige Frankrijk, de Britse Eilanden, het Iberisch Schiereiland, Italië, Oostenrijk, Hongarije, het Balkanschiereiland, Klein-Azië. In Gallië werden zij overwonnen door Caesar. Door de romanisering verloren zij er hun eigen karakter en hun taal, die Indo-europees was. Het Keltisch bleef bewaard in Bretagne, Wales en Ierland. *Noordere*: noordelijkere. De opvatting dat de Belgen afstamden van de Noordgermanen, was in de 18de eeuw vrij algemeen verspreid; men vindt haar o.m. ook terug bij J. des Roches, *Histoire ancienne des Pays-Bas Autrichiens* (2 dln., Antw., J. Grangé, 1787), dl. 1, hoofdst. 2.

- [1] van zuydere en warmere landen, en dus
- [2] meer gestelt tot de rust, en wellust: wy
- [3] van volkeren die voortyds nooit oprechte³
- [4] slavernye gekent of geplogen hebben; zy⁴
- [5] van die waer 't meerderdeel slaef was on-⁵
- [6] der 't minderdeel. Hier-van wilden wy⁶

3 *oprechte*: waarachtige

4 *geplogen*: zich schuldig gemaakt aan

5 *meerderdeel*: meerderheid

6 *minderdeel*: minderheid

Hier-van: Hierom, om die reden

[7] alsdan niet, zoo Cesar zegt, gelyk wy⁷
 [8] nog niet willen tot den dag van heden,
 [9] gehouden zyn voor Walen of Gallen, maer⁹
 [10] wel voor Duytsche: hier-van diën vry-
 [11] domsgeest, andere staetswyze, anderen
 [12] aerd, andere zeden, waer-in wy nog he-
 [13] dendaegs verschillen van de Fransche: hier-
 [14] van die bepaelde macht onzer souverynen.¹⁴
 [15] Hier-van is onze historie wel de voornaem-
 [16] ste van die der hedendaegsche volkeren
 [17] van Europa.

[18] De werkzaemheyd, vernuft en vinnig-¹⁸
 [19] heyd onzer natie heeft van alle bekende ty-
 [20] den uytgeschenen Cesar in zyne dagboe-²⁰
 [21] ken geeft ons dezen lof: ‘Een alderuyt-
 [22] nemendste slag van vernuft, zegt hy,²²
 [23] ten hoogsten bekwaem om al nae te doen²³
 [24] en te maken wat hun van imand voor-²⁴

⁷*zoo Cesar zegt: uit de De Bello Gallico* blijkt dat Caesar bepaalde verbanden zag tussen de Belgen en de Germanen (‘Duytsche’). Hij schrijft te hebben vernomen dat de meeste Belgen uit Germanië afkomstig waren; cfr. G.J. Caesar, *De Bello Gallico*, boek II, 4, 1. Maar daaruit is niet meteen af te leiden dat de Belgen ook Germanen waren, want het kernland van de Kelten lag eveneens in Germanië. Caesar schrijft ook dat de Belgen de Galliërs hadden verdreven (cfr. G.J. Caesar, *o.c.*, boek II, 4, 1-2) en dat men Belgische stammen, zoals de Condrusiërs, Eburonen, Caerosiërs en Paemanen, Germanen noemde (cfr. G.J. Caesar, *o.c.*, boek II, 4, 10). Een andere Belgische stam, de Atuatuken, noemt hij afstammelingen van de Kimbren en Teutonen, die Germanen waren (cfr. G.J. Caesar, *o.c.*, boek II, 29, 4). Wij vonden evenwel in *De Bello Gallico* geen passage waaruit zou kunnen worden afgeleid dat de Belgen als groep niet wilden doorgaan voor Gallen (Galliërs), maar voor Duytsche (Germanen). Tacitus daarentegen deelt mede dat de Trevieren en de Nerviërs prat gingen op een Germaanse afstamming (cfr. P.C. Tacitus, *De origine et situ Germanorum*, XXVIII).

9 *zyn*: worden
 14 *bepaalde*: beperkte, aan grenzen gebonden
 18 *vinnigheyd*: naarstigheid
 20 *uytgeschenen*: uitgeblonken, de aandacht getrokken
 22 *slag*: soort
 23 *ten hoogsten*: uiterst
 24 *van*: door

[25] gegeven word.’ Ook den oordeelryken²⁰⁻²⁵

²⁰⁻²⁵G.J. Caesar, *De Bello Gallico*, boek VII, 22, 1-2, schrijft dat over de Galliërs in het algemeen: ‘Singulari militum nostrorum virtuti consilia cuiusquemodi Gallorum occurebant, ut est summae genus sollertiae atque ad omnia imitanda et efficienda, quae a quoque traduntur, aptissimum.’ (De Galliërs trachtten met allerlei middelen de uitzonderlijke moed van onze soldaten te breken, want dat ras is uiterst vindingrijk en buitengewoon geschikt om alles wat het wordt aangeleerd, na te doen en na te maken). Ook Guicciardini citeert die woorden van Caesar als toepasselijk op de bewoners van de Nederlanden, zonder verder commentaar: L. Guicciardini, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* (zie p. 6, r. 26), p. 28.

- [26] Guicciardinus, die zyn opvoeding gehad²⁶
 [27] heeft in Italiën en de voornaemste deelen
 [28] van Europa doorryst, bewoont had, en
 [29] kende; betuygt ook dat zelve gezeg van²⁹
 [30] Cesar, en voegt daer by dat dit wel blykt²⁹⁻³⁰

²⁶*Guicciardinus*: Lodovico Guicciardini (1521-1589). Zoon van een Florentijns koopman. Hij bereisde een groot deel van West-Europa en hield lange tijd verblijf te Antwerpen, waar hij overleed. Zijn werk *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* (1567) kende een grote verspreiding. Van de vertaling in het Nederlands door C. Kiliaan (1612) bestaan vele uitgaven. Voor de verwijzingen gebruiken wij: L. Guicciardijn, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden ... Overgheset in de Nederduytsche spraecke, door Cornelium Kilianum. Nu wederom met versheyden Historien ende aenmerckinghen vermeerdert ende verciert door Petrum Montanum*, T'Amsterdam, 1612 (reprint: Amsterdam, 1968). De mogelijkheid bestaat dat Verlooy Guicciardini in een *Latijnse* vertaling las. Wanneer hij hem vermeldt, gebeurt dat onder de naam Guicciardinus. Bovendien citeert hij hem eenmaal in het Latijn (zie p. 32, r. 20). Om praktische redenen verkozen wij evenwel te verwijzen naar een Nederlandse vertaling.

²⁹⁻³⁰*dat zelve gezeg van Cesar*: L. Guicciardijn, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* (zie p. 6, r. 26), p. 28.

29 (*kende*): (kende),
zelve: zelfde
gezeg: gezegde

[1] waer te wezen uyt zoo vele vremde kon-¹
[2] sten in 't Nederland ingevoerd.

[3] Wy zien uyt den zelven Cesar en an-³
[4] dere, dat wy de Romynen dikwils hebben
[5] doen verstelt staen met ons seffens te zien⁵
[6] tegen hun gebruyken hunne eygene soor-⁶
[7] ten van wallen, opschansingen, werken,⁷
[8] torens, krygstuygen en diergelyke, zoo⁸
[9] wel en zoo nouw nagedaen als of-ze⁹
[10] Romynen zelf gemaekt hadden: dat zy
[11] eenige dingen ook van ons geleert hebben,
[12] in reytuygen, schepen, pek, zeep, wa-
[13] pens en andere: dat wy van voor hunnen
[14] tyd helmen, harnassen en schilden maek-
[15] ten met verschyde verbeldsels van koper,¹⁵
[16] die zeer konstig waren, dat wy armban-
[17] den, ringen, halsketenen hadden van goud,
[18] allerly rytuygen, schepen, schuyten, aer-
[19] de-werke potten, bekers en schotels, zeep
[20] en pek; dat wy uytnemende wel den wol,²⁰
[21] het vlas en zelfs goud en zilver weefden:
[22] dat wy veel vee, en landbouw hadden, en
[23] bier brouwden; dat wy het eyzer en het
[24] loot trokken en werkten Wy hadden dus²⁴
[25] van dan af wapemakers, koperslagers, sme-
[26] den. leertouwers, rademakers, zadelma-²⁶
[27] kers, schippers, zilver-en-goudsmeden,
[28] zeepzieders, wevers, potbakkers, brou-
[29] wers, ketelaers, bewerkers van eyzer-en²⁹
[30] loot-mynen, enz.

³Caesar vermeldt dat de Nerviers heel wat overnamen van de Romeinen. Zij lieten zich door Romeinse krijgsgevangenen onderrichten in het bouwen van gevechtstorens en het vervaardigen van breekijzers en schutdaken; cfr. G.J. Caesar, *De Bello Gallico*, boek v, 42, 1-5. Elders schrijft hij dat hij in bewondering stond voor de torens, schutdaken en verschansingswerken van de Belgen; cfr. G.J. Caesar, *o.c.*, boek v, 52, 2.

- 1 *uyt*: (blijkt) uit
5 *met...*: doordat zij...zagen
seffens: dadelijk
6 *hun*: hen
7 *opschansingen*: verschansingen(?)
8 *diergelyke*: dergelijke
9 *nouw*: exact
15 *verbeldsels*: afbeeldingen
20 *uytnemende wel*: bijzonder goed
24 *trokken*: vervaardigden
werkten: bewerkten
26 *rademakers*: wielmakers
29 *ketelaers*: koperslagers

- [1] Strabo zegt, dat wy zulken overvloed
 [2] van vee hadden, dat wy een' groote me-
 [3] nigte wolle-werken en gezoute vleesch,³
 [4] niet alleen aen Roomen, maer ook aen
 [5] Italiën leverden. Dus hebben wy misschien¹⁻⁵
 [6] al van in Cesars tyden gehad die zoo be-
 [7] roemde, helaes, die voormaels zoo luyster-⁷
 [8] lyke lakemakerye die in Loven alleen in 't⁸
 [9] jaer 1300. wel 4000. huizen en 150,000.

¹⁻⁵Strabo, *Geographika*, boek
 IV, 4, 3.

3 *wolle-werken*: wolgoederen

7 *voormaels*: vroeger

8 *lakemakerye*: het maken van laken

- [10] werklieden had, die hier in alle steden,⁸⁻¹⁰
 [11] tot in dorpen toe, zoo overgroote menig-
 [12] te van menschen deed leven, en dus aen¹²
 [13] ons land verschyde millioenen inwoonders
 [14] verschafte: die ons nog heden van diën
 [15] voorleden bloei zoo treurzigtige gedenk-¹⁵
 [16] stukken achterlaet, te weten die groote om-

⁸⁻¹⁰De cijfers die Verlooy verstrekt over de lakennijverheid in Leuven, kwamen in het Ancien Régime wel meer voor. W.F. Verhoeven, *Historische tyden oordeelkundige aenteekeningen, met algemeyne aenmerkingen op de zelve ...* (Brussel, 1778), p. 116, vermeldt dat er omstreeks 1350 in Leuven 160 000 wolbewerders waren. P. Divaeus, *Annalium oppidi Lovaniensis* (uitgegeven als deel van P. Divaeus, *Opera Varia*, Leuven, 1757). p. 14. vermeldt achter de datum 1317 dat Leuven toen 4000 lakenateliers kende. J. Lipsius, *Lovanium: id est oppidi et academiae eius descriptio* (uitgegeven als deel van J. Lipsius, *Opera Omnia*, deel III, Antwerpen, 1637), p. 771, spreekt over 3000 tot 4000 getouwen en 200 000 inwoners te Leuven in de 14de eeuw, maar vindt deze gegevens zelf overdreven. Het is moeilijk die cijfers over de lakennijverheid en de bevolking van Leuven in de 14de eeuw te controleren. R. van Uytven, *Stadsfinanciën en stadseconomie te Leuven van de XIIIe tot het einde der XVIIe eeuw* (Brussel, 1961), p. 471, schrijft dat het niet mogelijk is vaststaande gegevens te vinden over de Leuvense bevolking vóór 1374. Alhoewel de cijfers die Verlooy verstrekt, sterk overdreven zijn, kan men hem toch in zoverre volgen dat Leuven in de 14de eeuw, in het kader van de Nederlanden, de allure van een grote stad moet hebben gehad. R. van Uytven, *o.c.*, p. 472, schat het aantal inwoners omstreeks die tijd op bijna 20 000.

12 *deed leven*: liet leven, werk verschafte

15 *voorleden*: verleden, voorbije

[17] trekken van steden nu nog voor geen der-¹⁷
 [18] de, vierde of vyfde deel bewoont: die open-
 [19] bare gebouwen, hallen, torens en andere
 [20] werken, gesticht door de gelyftens van²⁰
 [21] die amkachten die ons nog gedurig op hun²¹
 [22] doen pyzen met hunne treurige overblyf-²²
 [23] sels in de processsiën en het nog dagelyks
 [24] geluyd van de wollewerkers klokken in²⁴
 [25] verschyde steden en borgten, om ons te²⁵
 [26] vermanen ons uyt de voeten te maeken
 [27] van 't afkomende werkvolk 't geen wy²⁷
 [28] niet meer en hebben. Dus den stand en vol-
 [29] maektheyd der lakemakerye, die nu Hol-²⁹
 [30] land, Engeland en Vrankryk verrykt, is
 [31] van ons gekomen.

- treurzigte*: treurig om aan te zien
 17 *omtrekken*: ommuurde ruimten?
 20 *gelyftens*: *geliefte* = welbehagen.
 Hier: gunsten? Of: corporaties?
 21 **amkachten*: ambachten
op: aan
 22 *pyzen*: denken
 24 *wollewerkers*: wolbewerders
 25 *borgten*: kleine steden
 27 VAN: voor
afkomende: aankomende
't geen: dat
 29 *lakemakerye*: lakennijverheid

[1] By die ryke handwerken, veewyding¹
 [2] en schipvaart moest nootzakelyk de koop-
 [3] manschap zyn. In 1301. had den koophan-
 [4] del aen Brugge al dusdanigen rykdom toe-
 [5] gebragt, dat den Koning van Vrankryk
 [6] Philip den schoonen en zyne vrouw, eens
 [7] daer gekomen zynde, stom en verbaest
 [8] stonden over de rykelykheyd der stad, en
 [9] de Koninginne haer niet kon inhouden van
 [10] met een vrouwelyke nydigheyd te zeggen:
 [11] *Ik meynde hier acherme! alleen Koningin*¹¹
 [12] *te zyn, en ik zie-er wel met honderde.*³⁻¹²

[13] Na dat den koophandel Brugge verlaten

³⁻¹²In 1301 hielden Filips de Schone, koning van Frankrijk, en zijn echtgenote, Johanna van Navarra, hun blijde intrede in Brugge. Bij die gelegenheid overtrof de kledij van de vrouwen en dochters van de Brugse patriciërs in pracht en praal die van de dames uit het koninklijke gevolg. De woorden die Johanna van Navarra hierbij zou hebben uitgesproken en die door Verlooy worden vermeld, stammen uit een overlevering die geloofwaardig lijkt. Ze komen evenwel niet voor in de bronnen die uit de tijd werden overgeleverd; cfr. L. Delfos, *Het avontuur van de Liebaards 1297-1302-1304* (Tielt, 1952), p. 166-167. Vaak werden ze door de auteurs tijdens het Ancien Régime vermeld. Zo b.v. L. Guicciardijn, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* (zie p. 6, r. 26), p. 9. Zo ook W.F. Verhoeven, *Algemeyne inleyding tot de al-oude en middentydsche Belgische historie, voor zoo veel de Togten der Belgen in verre Landen, en hunne Woon-verplaetsingen ofte Verhuyzingen betreft ...* (Brussel, s.d. [1780]), p. 328-329.

1 *veewyding*: het weiden van het vee, veeteelt

11 *meynde*: meende, dacht

[14] had, en zig naer Antwerpen had vertrok-¹⁴
 [15] ken, zyne verbreydheyd was oneyndig:¹⁵
 [16] deze stad grielde van volk en haere sche-¹⁶
 [17] pen waren ontelkaer. Die nog overgeble-¹⁷
 [18] vene groote gebouwen, behoortig tot de¹⁸
 [19] koopmanschap, die konstige gevels, die
 [20] sierlyke en prachtige tempels, die nouw-²⁰
 [21] gebouwde en zelfs tot in de kelders toe be-
 [22] woonbare huizen, die kostelyk opgemaek-²²
 [23] te kayen en oevers, dat geheugen van een²³
 [24] dobbele reye schepen die somtyds van de
 [25] stad af tot ontrent twee mylen of meer van
 [26] daer, tot aen Hoboken-heyde en d'Abdye²⁶
 [27] vat St. Bernards toe lagen hunne beurt van²⁶⁻²⁷²⁷
 [28] ontlading aftewachten, waer-van 't spreek-
 [29] woord, *Ik wenste dat g' op Hoboken heyde*

²⁶*Hoboken-heyde*: Hoboken is gelegen aan de rechteroever van de Schelde, ten zuiden van Antwerpen, waarvan het 6,5 km verwijderd is. Wat de bodem betreft, bestaat de gemeente uit twee delen: de laag gelegen polders en de hoger gelegen heide. Vanaf de 16de eeuw tot het begin van de 20ste eeuw deed een Scheldearm, genaamd de Kille, in Hoboken dienst als haven.

²⁶⁻²⁷*d'Abdye van St. Bernards*: De St.-Bernardusabdij, een Cisterciënzerstichting uit de 13de eeuw, bevond zich, tot aan haar opheffing in 1797, in Hemiksem aan de Schelde. In de 18de eeuw was Jan Balthasar Bouvaert (1685-1770; kloosternaam Godefridus) er als bibliothecaris, historicus, literair-historicus en dichter werkzaam.

- 14 *vertrokken*: verplaatst
 15 *verbreydheyd*: uitgestrektheid
 16 *grield*: krioelde
 17 **ontelkaer*: ontelbaar
 18 *behoortig tot*: behorend aan(?)
 20 *nouwgebouwde*: dicht bij elkaar, op korte afstand van elkaar
 22 *opgemaekte*: opgebouwde, opgehoogde, afgewerkte
 23 *geheugen*: herinnering (aan)
 27 **vat*: van

[30] *laegt*, gekomen is; alle deze zaken zeg²⁹⁻³⁰

[31] ik, zyn daer van een klare proef.³¹

²⁹⁻³⁰P.J. Harrebomée,
Spreekwoordenboek, I
(Utrecht, 1858), p. 297:
‘Wanneer men niet gaarne
met iemand te doen heeft,
wenscht men hem op de
heide van Hoboken, een
spreekwoord, afkomstig van
de uitbreiding, aan de stad
Antwerpen gegeven, sedert
de koophandel uit Brugge
derwaarts verlegd werd, eene
uitbreiding zoo groot, dat de
schepen in dubbele rij van de
stad af tot aan de heide van
Hoboken op ontlading lagen
te wachten.’

31 *proef*: bewijs

[1] Hier door was Antwerpen de rykste en
 [2] mogendste stad van de wereld. Het is die,²
 [3] waer Kyzer Carel eens door eenen koop-
 [4] man is vereert geweest met eene vuering⁴
 [5] die hem 't meeste vermaek gedaen heeft,
 [6] van alle die hem ooit gebeurt waren: te
 [7] weten van eene zyner schuldbekentenissen
 [8] van eenige millioenen ten behoeve van⁸
 [9] diën koopman, door hem te zien verbran-
 [10] den in een vuer van speceryen. Wat uyt-
 [11] werksel moet op 't gemeed van diën goe-¹¹
 [12] den Vorst, die 't Nederland beminde, niet
 [13] gedaen hebben zoo roerig blykteen van¹³
 [14] genegendheyd in eenen onderdaen, en zoo
 [15] verbazende proef van voorspoed van zyne¹⁵
 [16] lieve stad! van die stad, waer van by plagt
 [17] te zeggen, dat hy-ze voor geen gants De-
 [18] nemarken zou gegeven hebben!

[19] Schoon wy ons dan ter tyd meer stelden¹⁹
 [20] op koopmanschap en stofwerken, onzen²⁰
 [21] land-bouw was n gtans niet veronacht-
 [22] zaemt. Zelfs ik geloove, dat hy niet min-²²
 [23] der was als hy heden is. De groote bevolkt-
 [24] heyd van steden en borgten had zeker groo-²⁴
 [25] te winning noodig. Ook ik heb over eeni-²⁵
 [26] ge jaren gezien, dat by naer alle de heyden
 [27] van het voorste der kempen, ontrent Aer-²⁷
 [28] schot, Hersselt, Westerloo, Tongerloo,
 [29] Heyst, Wiekevorst, Zoerle, Noorderwyk,

²⁷voorste: het zuidelijkste gedeelte van de Antwerpse Kempen, de Zuiderkempen.

- 2 *mogendste*: machtigste
 4 *vuering*: vuur
 8 *ten behoeve van*: ten gunste van
 11 **gemeed*: gemoed
 13 *roerig*: roerend; indrukwekkend (?)
blykteen: bewijs
 15 *proef*: bewijs
 19 *dan ter tyd*: toentertijd
 20 *stofwerken*: weefsels
 22 *Zelfs ik geloove*: Ik geloof zelfs
 24 *borgten*: kleine steden
 25 *winning*: opbrengst
Ook ik heb: Ook heb ik
over: voor

[30] Herentals en zelfs nog leeger, den schyn²⁷⁻³⁰

²⁷⁻³⁰Het betreft hier gemeenten die gelegen zijn in het zuiden van de Belgische provincie Antwerpen, op één uitzondering na, Aarschot, dat in het noorden van de Belgische provincie Brabant ligt. In feite gaat het om de geboortestreek van J.B.C. Verlooy.

³⁰*leeger*: de term wordt door Verlooy gebruikt in de betekenis van het Latijnse woord *inferior*, lager (gelegen), beneden. In dit geval bedoelt hij dus: noordelijker.

- [1] hadden van eertyds opgebroken en bewoont
 [2] geweest te zyn. Zy lagen nog alle in vier-
 [3] kantige blooken, met opgeschote kanten³
 [4] en met grachten: op sommige waren nog⁴
 [5] de bedden en voren van den akker te zien.
 [6] En hier en daer ziet-me nog de kuylen die⁶
 [7] de boeren eertyds hadden, en somtyds ook
 [8] heden nog maken voor borreputten: die, te⁸
 [9] weten, zoo gegraven zyn, dat-ze langs
 [10] eenen kant met eene schuynsche openheyd¹⁰
 [11] den weg geven tot aen 't water toe. En ik¹¹
 [12] heb in een' heyde een uer beneden Aer-
 [13] schot, blooksgewys doorsneden met brag-¹³
 [14] ten en kanten, verre van eenige huyzen
 [15] of bewoonde vlekken, zelfs verre van groo-
 [16] te wegen en dicht by eenen zulken kuyl als
 [17] hier boven, uyt d'oppervlakte van den¹⁶⁻¹⁷
 [18] grond, bewasschen met oud heykruyd, zien
 [19] opgraven scherveren van aerde-potten,¹⁹
 [20] stukken van eyzer opgeëten door 't roest,²⁰
 [21] en nog onverteerde houtkolen: waerschy-²¹
 [22] nelyk van d'afgebrande huyzen Dit is
 [23] nogtans in plaetsen die geenen ervaren ak-²³
 [24] kerman nog zonder, nog nog met hulp²⁴
 [25] van naburige akkers zou hopen goed en be-
 [26] woonbaer te hebben op eenen tyd van vyf-
 [27] tien jaren. Als dus het slegste zoo verzorgt
 [28] en bewoont geweest is; hoe zeer moeten
 [29] het d'andere deelen geweest zyn?
- [30] Zoo is ons land zeer langen tyd het

¹⁶⁻¹⁷ als hier boven: zie p. 11,
r. 6.

- 3 *blooken*: blokken(?)
opgeschote: omhooggeworpen
 4 *grachten*: uitgravingen
 6 *ziet-me*: zien we
 8 *borreputten*: welputten
 10 *openheyd*: opening
 11 *den weg geven*: toegang geven(?)
 13 *blooksgewys*: bloksgewijs (Schant)
 19 *scherveren*: scherven
 20 *opgeëten*: opgegeten, verteerd
 21 *onverteerde*: niet vergane
 23 *in*: op
 24 *nog dient weg te vallen

[1] schoonste geweest in bebouwtheyd, het¹
 [2] meest bevolkte in steden en ten platten lan-
 [3] de, het gesierdste van konsten, handwer-³
 [4] ken en koophandel, ende daer door het
 [5] mogendste en rykste van Europa. Onze Bra-⁵
 [6] bandsche Souverynen, eer zy nog meer
 [7] hadden als Brakand en Limborg, hebben⁶⁻⁷
 [8] dikwils, zonder hun ergens in te vernou-⁸
 [9] wen, mildelyk een prachtig hof, kaste-
 [10] len en buyte-goederen verleent aen erf-¹⁰
 [11] princen, kinderen, broeders van Konin-
 [12] gen en Koninginnen van Vrankryk en En-
 [13] geland. En aldus alle d'andere volkeren,
 [14] in alles ten achteren, waren domme bedro-¹⁴
 [15] gelingen van onze schranderheyd, betael-
 [16] den gewillig hunne schatgelden aen ons¹⁶
 [17] vernust, en zoo trokken wy de rykdom-
 [18] men van de wereld tot ons.

[19] Diën goeden schik in zoo veelderhande¹⁹
 [20] vremde volkeren van andere religiën, an-
 [21] dere kleedsels, andere zeden, die toege-²¹
 [22] vendheyd in zoo vroege tyden, en alle
 [23] die voorregten die wy aen de vremde ge-²³
 [24] doogden, aen die der Hanze-steden, aen²⁴
 [25] die van de Portugiessche, die van d'Engel-

⁶⁻⁷Het hertogdom Limburg werd bij Brabant gevoegd na de slag van Woeringen in 1288. In de eerste helft van de 14de eeuw wist Jan III, hertog van Brabant, verscheidene gebieden te veroveren in het Maasland. In de tweede helft van de 14de eeuw kwam Brabant onder controle van het Huis van Bourgondië; in de 15de eeuw ging het op in het grotere geheel van de Bourgondische staten.

²⁴*Hanze-steden*: Hanze is de benaming van middeleeuwse verenigingen van kooplieden die behoorden tot verschillende steden, voornamelijk van het Noordzeegebied, en handel dreven op verre afstand. Hier worden de steden van de Duitse Hanze bedoeld, waarvan Lübeck de belangrijkste was.

- 1 *bebouwtheyd*: bebouwing, bewerking van de grond
 3 *gesierdste*: schoonste
 van: in
 5 *mogendste*: machtigste
 7 **Brakand*: Brabant
 8 *hun vernouwen*: zich te kort, nadeel doen
 10 *verleent*: geschonken
 14 *bedrogelingen*: bedrogenen
 16 *schatgelden*: belastingen
 19 *schik*: orde
 21 *toegevendheyd*: inschikkelijkheid
 23 *gedoogden*: toestonden

- [26] sche natie, de welke alle hunne besondere²⁵⁻²⁶
[27] stichtingen, groote en nog heden overge-
[28] blevene gebouwen, rechtshoven hunner
[29] natië, consulaten, enz. hadden, die zoo
[30] verschydene politike wezens, die wy ge-³⁰³⁰

²⁵⁻²⁶*die van de Portugiessche, die van d'Engelsche natie:* bedoeld worden de Portugese en Engelse kooplieden die - vooral tegen het einde van de 15de eeuw en in de eerste helft van de 16de eeuw - te Antwerpen drukke handelsbetrekkingen onderhielden en zich daarbij verenigden in georganiseerde verbanden.

³⁰*politike:* het woord lijkt hier voor het eerst te zijn gebruikt in een 18de-eeuwse Nederlandstalige tekst in de Zuidelijke Nederlanden.

[1] had hebben eer-er van diegelyke nog el-
 [2] ders eenigen schyn was, die wy nogtans
 [3] alle in eenen schoonen eenstemmigen stand
 [4] hielen, zyn een' klaere proef, dat wy wel⁴
 [5] de vroegste geweest zyn in het aennemen
 [6] van eenen geschikten staet, schoone stich-⁶⁶
 [7] ten, en zeden.

[8] Het is van ons dat gekomen is den grond,⁸
 [9] het besonderste en schier het geheel van
 [10] het waer hedendaegs recht der volkeren:¹⁰
 [11] die consulaten der vremde in de koopste-¹¹
 [12] den, den wissel en wisselrechten, die open-¹²
 [13] baere kooplie-hallen onder den naem van
 [14] Borzen, de welke overal met naem en we-¹⁴
 [15] zen op die van Antwerpen naegemaekt

⁶*stichten*: het WNT omschrijft *gesticht* als 'naar de thans verouderde opvatting: al datgene wat gemaakt is, hetzij door God of de natuur geschapen, hetzij door den mensch vervaardigd: een maaksel'. Of is sticht = wat gesticht, opgericht wordt, stichting (zie p. 12, r. 27)? De geraadpleegde woordenboeken omschrijven *sticht* uitsluitend als *gebouw*, *stichting*.

¹¹*consulaten*: de consulaten ontstonden in de Middeleeuwen. Een consul was (en is nog) een vertegenwoordiger van een staat in den vreemde, vooral bevoegd voor handels- en verkeersaangelegenheden.

¹²*den wissel en wisselrechten*: een wissel is een gedagtekende brief, waarbij de ondertekenaar opdracht geeft de erin vermelde geldsom op een vastgestelde datum en plaats te betalen aan een erin aangeduide persoon of aan zijn gemachtigde. Het Antwerpse gewoonterecht was een belangrijke bron voor het wisselrecht.

4 *hielen*: hielden

proef: bewijs

6 *geschikten*: passende, geordende

8 *grond*: basis, grondslag

10 *waer*: ware

14 *wezen*: verschijningsvorm

- [16] zyn, die zeerechten en schikkingen op de¹⁴⁻¹⁶
 [17] schipvaart, op het bestier en rechten der¹⁷
 [18] haven en reeden, op het borgen en behoud¹⁸
 [19] der gestrandde, verongelukte schepen, vrak-
 [20] ken en zeedriften, op de lootsen, op het²⁰
 [21] ontmoet en begroetingen der schepen op²¹
 [22] zee, in haven en in stroomen, op het uyt-²²
 [23] reeden, toerusten, bewapenen, het geley-
 [24] de en verzellen der schepen van of naer
 [25] vremde landen, en alle voorder gedrag in
 [26] tyd van oorlog of in vrees van zeeroovers;²⁶
 [27] op d'inwendige policie onder 't scheepvolk,
 [28] op d'aennemingen en verpligtheden der²⁷⁻²⁸
 [29] zelve in aenzien van hun schip, op d'uyt-²⁹
 [30] rusting, huering, verhuering en bevrage-

¹⁴⁻¹⁶*Borzen*: beurzen zijn openbare gebouwen waar handelaars samenkomen ter bespreking van transacties die zonder warenuistalling plaatsvinden. De naam is waarschijnlijk afkomstig van de Brugse makelaarsfamilie Van der Burse (14de-15de eeuw). Het eerste beursgebouw werd te Antwerpen opgetrokken in de 15de eeuw.

²⁷⁻²⁸... op het handhaven van de interne orde onder de zeelieden, op hun verantwoordelijkheden en plichten...

- 16 *schikkingen*: reglementen
 17 *bestier*: bestuur, beheer
 18 *reedden*: reden, ankerplaatsen
    borgen: bergen
 20 *zeedriften*: strandvonden
 21 *het ontmoet*: de ontmoeting
 22 *uytreeden*: uitrusten
 26 *van*: voor
 29 *in aenzien van*: met betrekking tot

- [1] ting der schepen, op de lading en ontla-
 [2] ding der zelve. En alle de wetten en schik-²
 [3] kingen die d'Engelsche, Fransche en an-
 [4] dere op deze zaken hebben, zyn nagemaeht
 [5] op d'onze, gelyk in zyn werk ook getuygt
 [6] den heer de Neny.⁶

- [7] In de dertiende eeuw hadden wy hier
 [8] onder ons eenige Italiaensche vremdelin-
 [9] gen onder benaming van Lombaerden, Ca-⁹

⁶*de Neny*: Patrice-François de Neny (1716-1784).

Vooranstaand ambtenaar in de Oostenrijkse Nederlanden; in 1759 voorzitter van de Geheime Raad. Schreef een verhandeling over het oude Belgische publiekrecht. Hierin heeft hij het o.m. over verordeningen die door Karel V i.v.m. handel en scheepvaart uitgevaardigd werden, verordeningen die de meeste verlichte naties hebben getracht na te volgen of aan te passen aan de eigen gebruiken; cfr. (P.F. de Neny), *Mémoires historiques et politiques sur les Pays-Bas Autrichiens et sur la constitution*, 3de uitg. (2 dln. in 1 vol., A Amsterdam, M.DCC.LXXV), dl. I, p. 34. Het is inderdaad zo dat de Nederlandse wetgeving in de 16de eeuw toonaangevend was op het gebied van het zeerecht en het zeeverzekeringsrecht.

⁹*Lombaerden*: Lombarden - de benaming gaat terug op de Noorditaliaanse streek Lombardije - was de naam die gegeven werd aan Italiaanse handelaars die zich van de 13de eeuw af in de Nederlanden vestigden en er wisselkantoren en pandhuizen (lommerds) oprichtten. Het feit dat zij soms woekerwinsten maakten, bezorgde hun een minder goede naam.

[10] versynen en andere: misschien van die na⁹⁻¹⁰
 [11] tiën met de welke wy van in Straboos en
 [12] Augustus tyd al handelden, en die onze¹¹⁻¹²
 [13] wollewerken en gezoute vleesch misschien
 [14] naer Italiën voerden. Wy vinden ook in onz'
 [15] oude stukken van die eeuw geboden, dat¹⁵
 [16] Joden, Lombaerden en Caversynen niet
 [17] mogten hier blyven, 't en zy zy hun ont-¹⁷
 [18] hielen van leening en woeker. Deze oude
 [19] stukken doen dus zien, dat de Lombaerden,¹⁹⁻²⁰
 [20] de zoogenoemde bergen van bermhertig-
 [21] heyd, uytgevonden om die woekeraers
 [22] t' onderplaetsen, alsook hunne benaeming,²²
 [23] van ons gekomen zyn.

[24] Het is te gelooven, dat den hedendaeg-
 [25] schen schiptimmer en zeevaert den grond²⁵
 [26] en oorsprong van diën hunnen tegenwoor-
 [27] digen stand, die den genen der oude Ro-²⁷
 [28] mynen en Carthageniers zoo zeer overtreft,²⁸
 [29] aen ons moeten wyten. Want het gene²⁹
 [30] men van andere volkeren trekt, ontfangt³⁰

⁹⁻¹⁰*Caversynen*: Caversijnen noemde men geldwisselaars van Franse oorsprong (in Duitse streken had men het in dit verband over Cawertschen). De benaming gaat terug op Cahors, in de Middeleeuwen hoofdstad van de Zuidfranse bankiers en geldwisselaars.

¹¹⁻¹²*Straboos*: zie p. 4 r. 11.
 - *Augustus*: Gaius Julius Caesar Octavianus, Augustus (63 v.C-14 n.C.). Achterneef, aangenomen zoon en erfgenaam van G.J. Caesar. Eerste Romeinse keizer.

²⁸*Carthageniers*: Carthago was in de Oudheid een belangrijke havenstad, gelegen nabij het huidige Tunis, op een in zee uitstekende landtong. Gesticht door Feniciërs, werd Carthago de hoofdstad van een uitgebreid maritiem rijk. De Carthagers kwamen in conflict met de Romeinen en werden door deze laatsten vernietigend verslagen tijdens de Punische oorlogen (264-146 v.C.).

- 12 *handelden*: handel dreven
 15 *geboden*: verordeningen, bekendmakingen
 17 *hun onthielen*: zich onthielden
 19-20 *lombaerden, bergen van bermhertigheyd*: lommerds, banken van lening
 22 *onderplaetsen*: in de plaats komen van, vervangen(?)
 25 *schiptimmer*: scheepsbouw
 27 *den genen*: degene; die
 29 *wyten*: toeschrijven
 30 *trekt*: betreft

- [1] men meest ook met de zelve benamingen
 [2] door d'uytvinders gegeven. Doch d'andere
 [3] natiën hebben schier alle een groot deel
 [4] van hunne zeevaerd - woorden van ons.
 [5] Zoo hebben, by voorbeeld, de Fransche
 [6] van ons, alle de namen van winden en ge-
 [7] westen, *Nord, Zud, Est, Ouest, Nord-*
 [8] *Est, Zud - Est*, enz. zy hebben van ons
 [9] *Mast, Mast de Misaine*, van *Mast, Bazuyn-*
 [10] *Mast; Cale, fond de cale*, van *Kiel: Stri-*
 [11] *bord, Basbord*, van *Stuerboord, nederboord*.¹¹
 [12] *Hamac*, van *Hangmak: Belandre, Bilan*-¹²
 [13] *dre, Houcre, Hourque, Chaloupe, Flute, Pa-*
 [14] *quebot, Yacht*, van *Bylander, Binnelander*,
 [15] *Hoeker, Sloep, Fluyt, Pakboot, Jacht*,
 [16] en menige andere te lang om op te halen.¹⁶

- [17] D'uytvinde van't zeekompass word van¹⁷
 [18] sommige aen ons, van sommige aen ande-
 [19] re toegeschreven. Het vinden van den mag-
 [20] neet is oud, en is zeker aen ons niet: het²⁰
 [21] hangen van de naeld kan ook aen andere
 [22] zyn: maer, den uytvond van dit zeker²²
 [23] maeksel, van diën gestadigen waterpas, en²³
 [24] het waer gebruyk daer-van, is naer alle²⁴
 [25] waerschyndelykheyd van ons. Want het
 [26] word nog tot den dag van heden toe by al-
 [27] le volkeren met de windnamen van onze²⁷
 [28] tael geteekent. En het is zeker meest hier-
 [29] van, dat ook alle natiën onze windnamen
 [30] geleert hebben, en gebruyken.

¹⁷*D'uytvinde van 't zeekompass*: ook Guicciardini vermeldt dat die uitvinding toegeschreven werd aan de bewoners van de Nederlanden, maar hij drukt ten aanzien van die bewering zijn scepticisme uit; cfr. L. Guicciardini, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* (zie p. 6, r. 26), p. 4.

²⁷*windnamen*: benamingen van de windstreken. Ook Guicciardini wijst erop dat die benamingen uit onze gewesten stammen; cfr. L. Guicciardini, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* (zie p. 6, r. 26), p. 4.

11 *nederboord*: bakboord

12 *hangmak*: hangmat

16 *ophalen*: vertellen

20 *is zeker aen ons niet*: is zeker niet aan ons toe te schrijven

22 *uytvond*: uitvinding

zeker: onfeilbaar

23 *gestadigen*: bestendige

24 *waer*: ware

[1] Het juygwoord van 't zeevolk *Hou zee*,¹
 [2] in 't frans *Tiens mer*, schynt zoo veel te
 [3] meer van ons te zyn, dat het eertyds onze
 [4] schippers eygen was altyd *zee* te houden
 [5] en nooit voor d'ongestuy-migheden te vlug-⁵
 [6] ten, gelyk blykt uyt de volgende getuy-
 [7] genis van Guicciardinus: 'Zy doorvaren,
 [8] zegt hy, 'met hunne schepen, welkers
 [9] getal bynaer oneyndig is, alle gewesten⁹
 [10] der wereld: jae zy gaen zoo onbevreest
 [11] op zee, dat-ze op geen tyd van't jaer
 [12] laeten te varen, en door geen' ongestuy-¹²
 [13] migheyd konnen gedwongen worden ee-
 [14] nige andere haven als de hunne in te va-
 [15] ren, maer kloek en onbeschroomt veg-
 [16] ten tegen de stormen en winden: waer-
 [17] door zy dus, nooit aflatende, hunne
 [18] vaerten altyd spoediger doen als andere
 [19] volkeren.⁷⁻¹⁹

[20] Het ontdekken van America is volgens
 [21] Thuanus tom. 1. liv. 1. num. 3. niet aen²¹
 [22] Columbus alleen toe te schryven. Eenider
 [23] weet, dat in 1491. diën Genuësschen waeg-
 [24] hals daer niet zonder eenige voorwete,²⁴
 [25] blindelings en op woest gevaer naetoe ge-²⁵
 [26] zeylt is: waerschynelyk was hy onder-
 [27] rigt wegens die Nederlanders, de welke²⁷
 [28] den zelve auteur zegt eerst ontdekt te heb-

⁷⁻¹⁹Is niet de letterlijke weergave van de tekst van Guicciardini (misschien een vertaling uit het Latijn?); cfr. L. Guicciardini, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* (zie p. 6, r. 26), p. 26-27.

²¹*Thuanus*: eigenlijk Jacques Auguste de Thou, baron de Meslay (1553-1617). Frans geschiedschrijver en staatsman. Hij was een navolger van Livius en Guicciardini, schreef o.m. *Historiae sui temporis*.

1 *juygwoord*: kreet
 5 *ongestuy-migheden*: onstuimigheden
 9 *bynaer*: bijna
 12 *laeten*: nalaten
 24 *voorwete*: voorkennis
 25 *naetoe*: naartoe
 27 *wegens*: vanwege, door

[29] ben d'Azorische eylanden onder het geley²⁹

[30] van zekeren Betencourt Nederlander, die³⁰

²⁹*d'Azorische eylanden*: de Azoren bestaan uit negen eilanden en enkele klippen, gelegen in de Atlantische Oceaan, ten westen van Portugal (in staatkundig opzicht behoren zij trouwens tot dat land). Op oude Nederlandse kaarten worden de Azoren ook als Vlaamse Eilanden bestempeld. Zij werden nochtans ontdekt door de Portugees Gonzalo Velho Cabral (1431/1432); maar nadat de Portugese koning Alfonsus v (1432-1481) het Azoreneiland Fayal in 1466 aan zijn tante Isabella, echtgenote van de Bourgondische hertog Filips de Goede (1396-1467), voor de tijd van haar leven had afgestaan, vestigden er zich Vlamingen.

³⁰*Betencourt*: Thuanus vermeldt Béthencourt als diegene die het eerst de Azoren in bezit nam. Hij noemt hem echter geen Nederlander, wel een Normandische edelman; cfr. J.A. de Thou, *Historie universelle depuis 1543 jusqu'en 1607* (vertaald uit het Latijn; A Londres, M.DCC.XXXIV), dl. I, p. 10. Hij vergist zich evenwel: de Normandische edelman Jean de Béthencourt veroverde niet de Azoren, maar maakte zich in 1402-1404 meester van de Canarische Eilanden.

[1] ze in bezit genomen en aen de Spaniaerden
 [2] verkogt heeft, en naer zyne wederkoomst²
 [3] de maere deed loopen van een ander vast-
 [4] land over genen kant die Eylanden.⁴

[5] D'herstelling van de schoone konsten,
 [6] en voornamentlyk van den griekschen en
 [7] latynschen letterstand, is zeker voor het⁷
 [8] meeste aen 't Nederland toe te schryven.
 [9] Waer-in wel den eersten lof toekomt aen
 [10] Erasmus van Rotterdam, en waer toe ze-¹⁰
 [11] ker niet wynig heeft toegebracht diën eer-¹¹
 [12] tyds zoo bloyenden stand van d Universi-¹²

¹⁰*Erasmus*: eigenlijk Gerrit Gerritszoon (1469-1536). Verwierf als Desiderius Erasmus van Rotterdam wereldfaam door zijn scherpe geest, zijn geleerdheid, zijn talrijke en belangrijke publikaties. Was de belangrijkste humanist uit de Nederlanden.

2 *naer*: na

4 *over genen kant die* (dier?): aan de andere kant van die

7 *letterstand*: letterkunde

11 *toegebragt*: bijgedragen

12 *stand*: staat

[13] teyt van Loven, en daernaer onzen geleer-¹²⁻¹³

[14] den Lipsius en meer andere.¹⁴

[15] Wie heeft de konst der Medecynen

[16] weergebragt van haer' Arabische guyche-¹⁶

¹²⁻¹³*Universiteyt van Loven:* de universiteit van Leuven werd in 1425 gesticht door Paus Martinus V en hertog Jan IV van Brabant. Ze was de eerste universiteit in de Nederlanden en werd spoedig een centrum van cultuur en geleerdheid. In de 17de eeuw en bij het begin van de 18de eeuw kende de universiteit een vervalperiode; cfr. *550 jaar universiteit Leuven* (Lembeke, 1976), p. 152. Ondanks een gedeeltelijke wederopleving in de daaropvolgende decennia herwon ze in de 18de eeuw toch niet meer de glorie van voorheen; de organisatie van de academische bedrijvigheid bleef vatbaar voor verbeteringen; cfr. C. Terlinden, *Les avatars de la chaire de droit public à l'université de Louvain au XVIIIe siècle*, in L. van der Essen e.a., *L'université de Louvain à travers cinq siècles* (Bruxelles, 1927), p. 204. Bovendien kreeg de universiteit toen af te rekenen met de inmenging van de Oostenrijkse gezagdragers, een inmenging die in de periode van keizer Jozef II leidde tot een openlijke strijd.

¹⁴*Lipsius:* Joost Lips (1547-1606). Zuidnederlands humanist en klassiek filoloog. Professor in Jena, Leiden en Leuven. Genoot grote faam als tekstcriticus, o.m. door zijn uitgaven van werken van klassieke auteurs.

16 *weergebragt:* teruggebracht
guycheleryen: goochelarijen

[17] leryen, als Boerhaven en Vanzwieten?¹⁷

[18] Wat zullen andere natiën in de weten-

[19] schap der rechten weten te stellen tegen

[20] Van Espen, Grotius, Voet, Vinnius en²⁰

[21] meer andere? wie heeft ooit de kerkelyke

¹⁷*Boerhaven*: Hermannus Boerhaave (1668-1738). Nederlands genees- en scheikundige die grote bekendheid verwierf met zijn wetenschappelijke werken, die in verscheidene Europese talen en ook in het Arabisch werden vertaald. Schreef *Elementa Chemiae* en *Institutiones Medicae*.
Vanzwieten: Gerard van Swieten (1700-1772). Nederlands geneeskundige. Leerling van Boerhaave. Lijfarts van Maria-Theresia en ontwerper van een hervormingsplan voor de universiteit van Wenen. Hij publiceerde o.m. over het werk van Boerhaave.

²⁰*Van Espen*: Zeger Bernhard van Espen (1646-1728). Zuidnederlands r.-k. theoloog. Was tevens een van de grootste autoriteiten op het gebied van het canoniek recht van zijn tijd.

Grotius: Hugo de Groot (1583-1645). Nederlands rechtsgeleerde en staatsman. Grondlegger van het volkenrecht. Sommige van zijn werken (o.m. *De jure belli ac pacis*) genoten wereldfaam.

Voet: Paulus Voet (1619-1667). Nederlands jurist, bekend om zijn bijdrage tot de ontwikkeling van het internationaal privaatrecht (statutenleer), ofwel - en dat is het waarschijnlijkste - zijn zoon Johannes Voet (1647-1713), befaamd om zijn belangrijke werken over het Oudvaderlandse (Oudhollandse) recht.

Vinnius: Arnoldus Vinnius (1588-1657). Nederlands jurist, volgeling van Donellus en een van de grote kenners van het Romeins recht.

[22] rechten zulk licht gegeven als den eerst-²¹⁻²²²²

[23] genoemden?

[24] Aen wie moet het mensdom dankwe-

[25] ten diën alderheylzaemsten vond der boek-²⁵

[26] drukkerye, als aen he Nederland? waer-

[27] in naest Haerlem onze Stad van Antwer-²⁷

[28] pen wel den eersten lof toekomt.

[29] De koetsmakerye, waer mede Brussel

[30] wederom proenkt, die reytuygen in rie-³⁰

²¹⁻²²Kerkelijk recht of
canoniek recht is het recht
dat toegepast wordt door de
R.-K. Kerk.

²⁷*Haerlem-Antwerpen*: de
auteur zinspeelt op Laurens
Jansz. Coster (1405-1484) uit
Haarlem, die volgens
Nederlandse overlevering te
beschouwen is als de
uitvinder van de
boekdrukkunst, en
vermoedelijk op Christoffel
Plantin (ca. 1520-1589), die
in Antwerpen een van de
grootste en bloeiendste
drukkerijen van zijn tijd
oprichtte.

22 *licht*: luister

25 *vond*: uitvinding

30 *proenkt*: pronkt, schittert

- [1] men gehangen, zyn van de Nederlanders.
 [2] Uyt Cefar en andere oude schryvers zien²
 [3] wy, dat wy hier zoo veelerlye rytuygen
 [4] hadden, dat-er de Romynen verscheyde
 [5] van ons hebben naegemaekt. Naer d'onze⁵
 [6] gekent te hebben, heeft Roomen terstond
 [7] de reykoetsen aenveerd in plaets van de⁷
 [8] draegkoetsen: voor de reyze gebruykten
 [9] zy terstond niet als d'onze. Virgilius zegt⁹
 [10] ergens *Belgica esseda*: Cicero van gelyken,⁹⁻¹⁰
 [11] en raed ook in eenen brief iemand voor
 [12] ryskoets aen het *essedum Belgicum*. Luca¹⁰⁻¹²
 [13] nus en andere schryven d'uytvinging van
 [14] een ander rytuyg onder den naem van *Co-*

²Caesar wijdt een volledig kapittel aan de 'essedum'. Hij verhaalt hoe deze strijdswagen in Brittannië gebruikt werd tijdens de gevechten; cfr. G.J. Caesar, *De Bello Gallico*, boek IV, 33.

⁹⁻¹⁰*Virgilius*: Publius Vergilius Maro (70-19 v.C.). Grootste Romeinse dichter; auteur van de *Aeneis*, het nationale heldendicht van de Romeinen. In zijn *Georgica*, boek III, 204 heeft hij het over de Belgische wagens: '... Belgica vel molli melius feret esseda collo...' (of veeleer zal het, met een volgzame hals, de Belgische wagens voorttrekken...).

¹⁰⁻¹²Cicero heeft het herhaalde malen over de 'essedum'. Hij gebruikt het woord in de betekenis van reiswagen: *Ad Atticum*, VI, 1, 25; *Philippica II*, XXIV, 58; *Ad Trebatium*, Fam., VII, 7, 1. Toch kent hij het ook in de betekenis van strijdswagen. De *essedarius* was de wagenmenner van een 'essedum' in het gevecht; cfr. M.T. Cicero, *Ad Trebatium*, Fam., VII, 6, 2.

5 *Naer*: Na
 7 *aenveerd*: aanvaard
 9 *niet als*: niets dan

[15] *vīnus* ook toe aen't Nederland: een ander,¹²⁻¹⁵
 [16] genoemd *Petoritum* word in den Nomen-
 [17] clator overgezet *Nederlandschen wagen*, be-¹⁶⁻¹⁷
 [18] *dekten wagen*. Cicero zegt dat by de Gal-
 [19] len, by ons, eenen voerman *Rhedarius* ge-
 [20] noemd wierd. Dit is ons woord *Ryder*: en
 [21] het latyns woord *Rheda* schynt niet an-¹⁸⁻²¹
 [22] ders te zyn als ons veroudert *Reyde* 't welk
 [23] nog, gelyk Wolfgangus Lasius zegt in ee-²³
 [24] nige deelen van Duytsland een koets be-
 [25] teekent. *Essedum* schynt nog te zyn ons

¹²⁻¹⁵*Lucanus*: Marcus Annaeus Lucanus (39-65). Neef van Seneca en belangrijk Latijns dichter. In zijn werk over de burgeroorlog vermeldt hij de hier bedoelde wagen; cfr. M.A. Lucanus, *De Bello Civili*, boek I, 426: '... et docilis rector monstrati Belgacovinni.' (... de Belg, voegzame leerling bij het besturen van een krijgswagen...).

¹⁶⁻¹⁷*Nomenclator*: de Nederlandse humanist Hadrianus Junius (Adriaen de Jonghe, 1511-1575) is de auteur van een veeltalig woordenboek, *Nomenclator omnium rerum propria nomina variis linguis explicata indicans* (Antwerpen, 1567), waarvan nog in de 17de en 18de eeuw talrijke, vaak tot twee of drie talen beperkte uitgaven verschenen.

¹⁸⁻²¹Cicero heeft het over de 'raeda' in zijn *Pro T. Annio Milone*, 10, 20 en 21. Tevens handelt hij in dezelfde rede, *Pro T. Annio Milone*, 10, over de 'raedarius', waarmee hij de menner van de wagen bedoelt. Ook Caesar gebruikt het woord 'raeda' in *De Bello Gallico*, boek I, 51 en boek VI, 30.

²³*Wolfgangus Lasius*: Wolfgang Lazius (1514-1565). Weense arts, historicus en filoloog, auteur van o.m. *De gentium aliquot migrationibus, sedibus fixis, reliquijs, linquarúmque ...* (Bazel, 1557), waarin hij, p. 25-36, vergelijkende woordenlijsten van het Duits, het Latijn en het Grieks publiceerd, die moesten leiden tot het besluit dat zijn moedertaal superieur was aan de klassieke talen.

[26] woord *Seeze*, 't welk zeker zottelyk geschre-²⁶
[27] ven word *Chaise*. Wy hadden-er ook die
[28] dienden voor den oorlog en bewapent wier-
[29] den met mannen of vastgemakte stekende²⁹
[30] en snydende wapens, gelyk den voornoem-
[31] den *Covinus*.²⁻³¹

²⁶*Seeze*: sjees (*Van Dale*: licht, hoog, tweewielig rijtuig met kap), uit het Frans *chaise*, al blijkt Verlooy die etymologie te verwerpen.

²⁻³¹De 'essedum' was een tweewielige strijdwagen van Keltische oorsprong, die de Romeinen bij de Belgen aantreffen. De Romeinen gebruikten hem als reiswagen en lastwagen. De 'covinnus' was een strijdwagen die omstreeks dezelfde tijd in Brittannië voorkwam en sterk op de 'essedum' geleek. De Romeinen wendden hem aan als reisen renwagen. 'Raeda' is een woord van Keltische oorsprong dat te Rome gebruikt werd voor een reiswagen die voorzien was van vier wielen. Deze passage over wagens, met vermelding van auteurs als Caesar, Vergilius en Lucanus, komt ook voor bij L. Guicciardini, die evenwel niet naar Cicero verwijst; cfr. L. Guicciardini, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* (zie p. 6, r. 26), p. 4. Het feit dat Verlooy Cicero wel noemt en ook de *Nomenclator* citeert, schijnt er eens te meer op te wijzen dat hij zijn lectuur op zelfstandige wijze verwerkte. Andere auteurs, tijdgenoten van hem, schreven over hetzelfde onderwerp zonder identiek dezelfde gegevens te verstrekken; cfr. W.F. Verhoeven, *Algemeyne inleyding* (zie p. 9, r. 3-12), p. 37-38 en J. des Roches, *Histoire ancienne des Pays-Bas Autrichiens* (zie p. 5, r. 28), dl. 1, p. 321 en 325.

29 *vastgemakte: vastgemaekte

[1] Alhoewel het buspoeder van onz' uyt-¹
 [2] vinding niet en is, maer van Duytsland;
 [3] zoo schynt evenwel het kanon van ons te
 [4] wezen. Want op het stadhuys van Door-
 [5] nik vindmen nog het proces en vonnis van⁴⁻⁵
 [6] eenen borger, die, de kracht van 't kanon
 [7] zyner uytvinding willende op eenen muer
 [8] beproeven, den zelven buyten verwagting
 [9] doorschoot en' erachter eenen mensch dood-
 [10] de. Het vonnis verklaert hem onschuldig,
 [11] als niet gekent hebbende de kracht van zyn
 [12] tuyg. Zyn kanon was vierkantig van saem-
 [13] gevoegde platen, en zyne ballen waren
 [14] teerlingsgewys. Waer van schynt te zyn¹⁴
 [15] het spreekwoord *Il a tiré tous ses carreaux*.

[16] De bommen, zoomen zegt, zyn uytge-¹⁶
 [17] vonden te Venloo, en eerst gebezigd te¹⁷

⁴⁻⁵Volgens inlichtingen, ingewonnen te Doornik, is de herinnering aan dit proces er niet bewaard gebleven. Evenmin kent men er in het oude taalgebruik het door Verlooy aangehaalde gezegde. Wel komt daarin voor: 'Il faut se tenir à carreaux', wat zoveel betekent als 'Men moet op zijn hoede zijn'. Het huidige Frans kent nog 'se garder à carreau', wat ongeveer dezelfde betekenis heeft. De door Verlooy gebruikte uitdrukking komt in werkelijkheid uit het kaartspel (carreaux = ruiten).
¹⁷*Venloo*: Venlo, oude Hanzestad aan de Maas, was tot 1867 tevens een vesting. L. Keuller, *Geschiedenis en beschrijving van Venlo* (Venlo, 1843), p. 97, vermeldt dat er tijdens de 16de eeuw in de stad een demonstratie met bommen plaatsgreep, naar aanleiding van een bezoek van hertog Johan van Kleef. Ten gevolge van een onvoorzichtigheid brak er toen een brand uit. Hetzelfde kan men lezen bij H. Uyttenbroeck, *Bijdragen tot de geschiedenis van Venlo*, dl. IV (Venlo, 1914), p. 59, die eraan toevoegt dat de ontwerper van de bommen Jan de Bussemaker was. Of de bommen werkelijk uitgevonden zouden zijn te Venlo is niet zeker, al laat L. Keuller, *o.c.*, p. 98 dit vermoeden.

1 *buspoeder*: buskruit
 14 *teerlingsgewys*: teerlingvormig
 16 *zoomen*: zoals men

[18] Bommel, waer van zy schynen den naem¹⁸
[19] te hebben.

[20] Guicciardinus en andere schryven ons
[21] toe niet alleen het maken van die konsti-
[22] ge orloziën van zy nen tyd, maer ook d'uyt-²²
[23] vinding der zelve. Meldende daer nog by,
[24] dat-er dan meer van die in Braband alleen
[25] waren, als voorders in geheel de wereld²⁵
[26] samen.²⁰⁻²⁶

[27] Hy schryft ons van gelyken ook toe
[28] d'uytvinding van allerlye slag van Orgels
[29] en musicale instrumenten, en de Beyaerden.²⁷⁻²⁹
[30] En ook nog hedendags vindmen nergens

¹⁸*Bommel*: Den Bommel is een landbouwgemeente op het eiland Overflakkee (Zuid-Holland). De bewering dat bommen voor het eerst gebruikt werden in Bommel, heeft te maken met de naam van de gemeente; de historische betrouwbaarheid ervan kan evenwel betwijfeld worden. L. Keuller, *Geschiedenis en beschrijving van Venlo* (Venlo, 1843), p. 97-98, zegt dat de bommen die te Venlo werden vervaardigd, voor het eerst gebruikt werden in Wachtendonk.

²⁰⁻²⁶Guicciardini schrijft inderdaad de uitvinding van het horloge toe aan de bewoners van de Nederlanden; cfr. L. Guicciardijn, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* (zie p. 6, r. 20), p. 4.

²⁷⁻²⁹Guicciardini looft de muzikale aanleg van de bewoners van de Nederlanden. Hij weidt uit over het feit dat zij verscheidene instrumenten wisten te bespelen en dat de Nederlanden talrijke vooraanstaande componisten telden; cfr. L. Guicciardijn, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* (zie p. 6, r. 26), p. 28.

22 *orloziën*: uurwerken

25 *voorders*: voor het overige

- [1] zoo schoone en uytmuntende Orgels nog
[2] zoo vele Beyaerden, als hier.

- [3] De hoedemakerye, dit uytvindsel van
[4] den wol door het vocht en warmte als ee-
[5] nen wasch te vormen, de hoeden, die³⁻⁵
[6] eerstelyk nae de drachten van den tyd⁶
[7] gants anders waren als heden; die, gelyk-
[8] ze nu zyn, niet alleen een bekwaem hoofd-⁸
[9] deksel, maer ook een schoon sieraed zyn,
[10] die zeker beter staen in wezendheyd op¹⁰
[11] een mannelyk hoofd, in afbeldsel onder¹¹
[12] den arm; is zeker d'uytvinde van de na-³⁻¹²
[13] tie die zoo langen tyd het wollewerk al-
[14] leen gehad heeft. Ook het is door Neder-
[15] landers, door de Hollanders, dat zy in
[16] d'ander eeuw eerst in China gebragt zyn,
[17] en zoo zeer aen den Keyzer behaegden,
[18] dat hy zyde dat dit een' koninglyke dracht
[19] was. En eene voordere proef dat die van¹⁴⁻¹⁹
[20] ons zyn, is, dat nog tot heden toe hier de
[21] hoedemakerye beter is, en meer bloeit als
[22] elders.

- [23] Die zoo wonderbare als nutte hulptuy-
[24] gen der konsten, d'Electriciteyt, lonkpy-²⁴
[25] pen, telescopen, en microscopen, zyn uyt-
[26] vindingen van de Hollanders.

- [27] De windmeulens draeyende kappen te
[28] geven is de gene van eenen Vlaming.²⁸

- [29] Den zoo huyshoudigen uytvond van het²⁹
[30] zouten van den haring; van diën mensmin-

6 *eerstelyk*: aanvankelijk, vroeger

nae: naar

drachten: modes

8 *bekwaem*: geschikt

10 *wezendheyd*: werkelijkheid

11 *een mannelyk hoofd, in afbeldsel*: een mannelyk hoofd, *als* in afbeldsel (afbeelding, portret)

19 *voordere*: verdere

proef: bewijs

24 *lonkpypen*: microscopen of verrekijkers?

28 *de gene*: die (d.i. de uitvinding)

29 *huyshoudigen*: huishoudelijke

uytvond: uitvinding

³⁻⁵De hoedenmakerij, die uitvinding om de wol door middel van vocht en warmte tot een soort was om te vormen...

³⁻¹²Ca. 1680 begon men te zoeken naar een nieuwe, strengere vorm voor de hoed: de grote, breedgerande hoed ontstaat, in stijver materiaal, met lage bol en één of twee randen omhooggerold tot dicht tegen de bol. Naderhand wordt ook de derde rand omhooggebogen en worden de drie randen tegen de bol samengebonden: zo ontstaat de stijve, driehoekige steek, kleiner van formaat, die tot aan de Franse Revolutie in gebruik blijft. Omdat op de hoge pruik een dergelijke hoed moeilijk te dragen was, werd het de gewoonte de steek onder de arm te dragen.

¹⁴⁻¹⁹De feiten waarop Verlooy zinspeelt en de bron waaraan hij ze ontleende, zijn voorlopig niet te achterhalen. Moet men denken aan bemiddeling via de Oostindische Compagnie?

[1] nenden visch, die hem op zekere tyden¹
 [2] van 't jaer in grooten overvloed kooft ge-
 [3] vangen geven, en voor 't grootste deel zou
 [4] onnut zyn, waer 't dat hy niet kon bewaert
 [5] worden; wiens sleet en vertier nog heden-⁵
 [6] daegs voor de leegere Nederlanders eenen⁶
 [7] zoo kostelyken schat is; dezen uytvond,
 [8] is van Wilem Beukelens in Vlaenderen:⁸
 [9] van wiens naem waerschynelyk nog den
 [10] zelve visch, naer dat hy gerookt is, Boeks-¹⁰
 [11] hering, als Beukelshering, genoemd word.¹⁰⁻¹¹
 [12] En aen wie de dankbare nakoomst te Bier-¹²
 [13] vliet een treffelyke graf stede vereert heeft.¹²⁻¹³

[14] Onze natie heeft niet alleen altyd geest
 [15] en vinnigheyd doen blyken in al wat uyt-¹⁵
 [16] gaet op het waer nut en noodzakelyk; maer¹⁶
 [17] zelfs ook in 't geen de vermaken, heerlyk-¹⁷
 [18] heyd en sieraden raekt. Zoo hebben wy
 [19] eerst van al, gelyk verschyde schryvers
 [20] getuygen, gaen de proef doen van wilde
 [21] roofvogels, valken, arenden, sperwers en
 [22] diergelyke tam te maken, en daer mede²²
 [23] niet alleen vligende, maer ook loopende
 [24] wild te vangen.¹⁸⁻²⁴

[25] Zoo is ook van ons gekomen, van den

- 1 *hem*: zich
 5 *sleet*: afzet, verkoop
    vertier: omzet
 10 *naer dat*: nadat
 12 *nakoomst*: nageslacht
 13 *treffelyke*: fraaie
    vereert: geschonken
 15 *vinnigheyd*: naarstigheit
    uytgaet: uitgaat naar, gericht is op(?)
 16 *waer*: ware
    noodzakelyk: het onmisbare
 17 *heerlykheyd*: luister
 22 *diergelyke*: dergelijke

⁶*de leegere Nederlanders*: de in het Noorden wonende Nederlanders (cfr. p. 10, r. 30).

⁸*Wilem Beukelens*: eigenlijk Willem Beukels (14de eeuw). Visser uit Biervliet in Zeeuws-Vlaanderen. Hij verbeterde de techniek van het kaken van haring. Door een eenvoudige ingreep kwam hij ertoe op vlugge wijze de vis van zijn ingewanden te ontdoen.

¹⁰⁻¹¹*Boekshering*: dialectische vervorming van *Zuidned. bokshering* = bokking.

¹²⁻¹³Biervliet: zie p. 21, r. 8.

¹⁸⁻²⁴De valkejacht werd reeds beoefend gedurende de Oudheid in Mesopotamië en in China. Ze kreeg in onze gewesten een grote betekenis in de Frankische tijd. Bepaalde streken, zoals de omgeving van Turnhout en het gebied van Valkenswaard, verwierven faam als centra voor het africhten van roofvogels.

- [26] zoo lang onverhouwbaer geachten Diamant²⁶
[27] aen 't vermogen der menschelyke handen
[28] t' onderwerpen en te temmen, hem te
[29] klieven, van eenen twee te maken, zyn
[30] vuer te verhelderen, en hem een' gedaente³⁰

26 *ontverhouwbaer*: niet te houwen, kloven

30 *vuer*: schittering

- [1] te geven nae verlangen. Zy zyn nog niet¹
[2] alle overleden die deelachtig geweest zyn
[3] aen dit geheym, als het nog aen Antwer-
[4] pen alleen was, en eenen oneyndigen ryk-

1 *nae*: naar

[5] dom aen die stad gaf.^{25-22.5}

[6] De schilderkonst is wel uytgevonden
[7] van oude tyden: doch wy zyn ongetwyf-
[8] felt daer van niet alleen de herstelders,⁸
[9] maer die de welke ze verbetert en verre
[10] gebragt hebben boven 't geen zy ooit in
[11] eenigen tyd geweest is. De schilderverwen
[12] te mengen met olië, en daer door de schoo-
[13] ne voortbrengsels van die konst duerzaam
[14] te maken en schier te vereeuwigen, is d'uyt-
[15] vinding van zekeren Jan Van Eyk van
[16] Brugge in 1410. gelyk Georgius Vasarius¹⁵⁻¹⁶
[17] getuygt. Wy hebben hier-in eertyds en
[18] nog tot den dag van heden alle andere vol-
[19] keren overtroffen. Den beroemden Rubens¹⁹
[20] en hondert andere zullen voor altyd een'
[21] eer zyn voor onze natie. Nog hedendaegs
[22] hebben wy-er hier, en in verschyde hoven
[23] en gewesten van de wereld, die misschien
[24] niet of wynig aen onzen Antwerpschen²⁴

¹⁵⁻¹⁶ *Jan Van Eyk van Brugge:*
Jan van Eyck (overleden te Brugge in 1441). Een van de belangrijkste vertegenwoordigers van de School van de Vlaamse Primitieven. Bij het mengen van zijn verven gebruikte hij lijnolie en notenolie, een techniek die een baanbrekende betekenis had voor de schilderkunst. Ook Guicciardini schreef dat de olieverf in Brugge werd uitgevonden; cfr. L. Guicciardini, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* (zie p. 6, r. 26), p. 4.

¹⁶ *Georgius Vasarius:*
Giorgio Vasari (1511-1574). Italiaans schrijver, architect en schilder. Zijn werk *Le vite de più eccellenti Pittori, Scultori e Architetti* (1550) kende een grote verspreiding in en buiten Italië.

¹⁹ *Rubens:* Petrus Paulus Rubens (1577-1640). Grootste Vlaamse barokschilder, tevens diplomaat.

8 *herstelders:* die (de kunst) in eer herstelden
24 *aen:* voor

[25] Apelles moeten wyken.²⁵²¹⁻²⁵

[26] De schildering op glas is volgens Guic-

[27] ciardinus een Nederlandsche uytvinding,²⁶⁻²⁷

[28] en word ook nergens meer gevonden, als

[29] hier in onze kerken: zy word nog door ee-

[30] nen uytnemenden konstenaer in 't leven ge-³⁰

[31] houden in deze stad Brussel.

²⁵*Apelles*: (4de eeuw v.C.) uit Colophon. Hofschilder van Alexander de Grote, gold als de grootste schilder uit de Oudheid en als model voor alle latere schilders. Met 'onzen Antwerpschen A.' is Rubens bedoeld.

²¹⁻²⁵Ten tijde van Verlooy werkten M.J. Geeraerts (1707-1791), J.F. Beschey (1717-1799), P.J. Verhaghen (1728-1811), A.C. Lens (1739-1822) en W.J. Herreyns (1743-1827) in Rubensiaanse trant. De Bruggeling Jan Garemijn (1712-1799) schilderde pittoreske, eigentijdse gebeurtenissen, J.F. van Dael (1764-1840) en P. Faes (1750-1814) bloemstukken. Portretschilders waren F.L. Lonsing (1739-1799) en J.J. Lens (1746-1814), landschapschilders J. Antonissen (1737-1794), J.L. Demarne (1754-1829) en B. Ommeganck (1755-1826). De classicistische stijl van David werd nagevolgd door P.N. van Reysschoot (1738-1795), J.B. Suvée (1743-1807) en F.J. Kinsoen (1770-1839); cfr. J. Duverger e.a., *Kunstgeschiedenis der Nederlanden*, dl. III (Utrecht-Antwerpen, 1956), p. 86-96, en *Grote W.P., Compendia Vlaanderen*, p. 223-4.

²⁶⁻²⁷L. Guicciardini, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* (zie p. 6. r. 26), p. 4.

³⁰*uytnemenden konstenaer*: waarschijnlijk wordt hiermee bedoeld de firma Maximiliaan-Emmanuel de Angelis en zonen, die in de 2de helft van de 18de eeuw in Brussel bedrijvig was op het gebied van de glasschilderkunst.

- [1] Onze beeldhouwerye, beeldvormerye, beeld-
 [2] gieterye, plaetsneyderye en plaesterkonst,²
 [3] hebben hier van eerst-af, ook tot heden
 [4] toe neffens de schilderkonst gebloyt en ver-⁴
 [5] maerde namen gemaekt. En nog heden-
 [6] daegs zyn er onder ons die aen geene van⁶
 [7] de gántsche wereld en misschien aen geenen
 [8] Phidias, of Praxiteles moeten wyken: maer⁸
 [9] die helaes! zoo wel als de schilders onge-⁹
 [10] loond, en zelfs ongekennt zyn, by ons eerst.⁵⁻¹⁰
- [11] Een ander, maer het alder heerlykste
 [12] schilderwerk, die schoone tapyten, waer

⁸*Phidias*: (Grieks: Pheidias) (5de eeuw v.C.) Atheens beeldhouwer. Werkte mee aan de wederopbouw van de Acropolis, maakte er het bronzen beeld van Athena Promachos voor en het befaamde beeld van Athena Parthenos. Voor de Zeustempel te Olympia schiep hij een 12 m hoog, zittend beeld van de oppergod.

Praxiteles: (4de eeuw v.C.) Atheens beeldhouwer.

⁵⁻¹⁰Toenmalige beeldhouwers waren in de Zuidelijke Nederlanden o.m. J.J. van der Neer (1718-1794), F.A. Nijs (1724-1805), J. Fernande (1741-1759, de hofbeeldhouwer van de landvoogd Karel van Lotharingen), de bekende G.L. Godecharle (1750-1835), J.F. van Geel (1756-1830) en P.F. Le Roy (gestorven te Brussel); cfr. J. Duverger e.a., *Kunstgeschiedenis der Ned.*, dl. III, p. 117-173, en *Grote W.P., Comp. Vlaand.*, p. 276-7.

2 *plaesterkonst*: kunst van het stukadoren

4 *neffens*: naast

6 *aen*: voor

9 *ongeloond*: niet beloond, zonder loon

10 *by ons eerst*: vooral bij ons

[13] eertyds Oudenaerde en ten deele Brussel¹³
[14] mede bloyden is in deze Nederlanden uyt-
[15] gevonden en tot zyne volmaektheyd ge-¹⁴⁻¹⁵
[16] bracht. Men vind van onze tapyten gemaekt
[17] van in 1400. Maer, helaes! Lodewyk den
[18] XIV. Koning van Vrankryk heeft ons in
[19] zyne Oorlogen, en verblyf van zyne troe-
[20] pen te Brussel, dit sierlyk konstwerk ont-²⁰
[21] leyd, met onze werklieden naer Vrankryk
[22] te trekken door geld, beloften en allerley
[23] volkomingen: tot zelfs de gene van het²³
[24] medenemen van Brouwers om hun in hun-
[25] ne nieuwe stichting binnen Parys hunnen
[26] gewoonelyken drank, het bier, niet te la-

¹³*Oudenaerde*: In Oudenaarde, gelegen aan de Schelde in Oost-Vlaanderen, kende de tapijtweverij een grote bloei van de 15de tot de 17de eeuw.

Brussel, sinds de 16de eeuw in bestuurlijk opzicht de belangrijkste stad van de Zuidelijke Nederlanden, werd een belangrijk centrum van tapijtweverij op het einde van de 15de eeuw. In de eerste helft van de 16de eeuw was Barend van Orley er een belangrijk ontwerper van kartons voor tapijten. In de 17de eeuw ging de tapijtweverij achteruit.

¹⁴⁻¹⁵*is in deze Nederlanden uytgevonden*: Ook Guicciardini was die mening toegedaan; cfr. L. Guicciardijn, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* (zie p. 6, r. 26), p. 4.

20 *ontleyd*: ontroofd

23 *volkomingen*: vervullingen van wensen, tegemoetkomingen

[27] ten gebreken. Daer bloeit het nu, en by¹⁷⁻²⁷²⁷
[28] ons is het in zyn uysterste: en wy hebben²⁸
[29] in 't geheel nog een fabriek: 't welk zal
[30] ophouden, zoo men zegt, met de dood
[31] van zynen meester.²⁷⁻³¹

¹⁷⁻²⁷Onder het bewind van Lodewijk XIV werd Frankrijk de machtigste mogendheid op het Europese vasteland. Het kende, vooral op cultureel gebied, een grote uitstraling. Gespecialiseerde arbeiders uit de Zuidelijke Nederlanden werden in die periode door Franse bedrijven aangetrokken, zelfs in die mate dat van officiële zijde werd gereageerd en bedreigd met gerechtelijke vervolgingen tegen diegenen die naar Frankrijk wilden uitwijken; cfr. H. Pirenne, *Geschiedenis van België van het begin tot heden* (vertaald o.l.v. dr. A. van Loey, Brussel, s.d.), dl. III, p. 41. Brussel werd in die periode door de Fransen beschoten (1695) en samen met de rest van het land ook gedurende jaren door hen beheerst. Het was de tijd van de oorlog van de Liga van Augsburg (1688-1697) en de Spaanse Successieoorlog (1700-1713).

²⁷⁻³¹Omstreeks 1770 ging het laatste atelier in Oudenaarde dicht. In Brussel bleef het atelier Van der Borght tot omstreeks 1794 werkzaam.

27 *gebreken*: ontbreken

28 *in zyn uysterste*: op zijn uiterste, stervende

[1] Wat jammer wederom het verlies van
 [2] een konstwerk door ons geschapen, 't welk
 [3] hier zoo vele handen deed leven! wat jam-
 [4] mer van zoo schoone konst die wel d'eerste
 [5] is om tempels en palyzen te versieren!

[6] Guicciardinus, daer hy schryft van ons⁶
 [7] vernuft en geestigheyd om alles naetema-⁷
 [8] ken, voegt daer by, dat hier inzynen tyd
 [9] verschyde stoffen van zeyde, gelyk aen
 [10] die van den Oosten, gemaekt wierden. D'Eu-⁶⁻¹⁰¹⁰
 [11] ropische zeywerkerye dan, indiën zy ons¹¹
 [12] niet haren oorsprong schuldig is, moet ons
 [13] eventwel zeer veel dank weten.

[14] Een zaek, die misschien hedendaegs zal
 [15] wonderschynen, is, dat de herstelling van¹⁵
 [16] 't muziek meer aen ons, als aen d'Italia-
 [17] nen toe te schryven is. Den zelven Guic-
 [18] ciardinus, zelf Italiaen, die hier lang ge-
 [19] noeg onder ons gewoont heeft, getuygt
 [20] hier van alzoo: 'Deze Nederlanders, zegt
 [21] hy, zyn waerlyk d' eerste in 't muziek.
 [22] Konst, die zy op den goeden voet ge-
 [23] stelt en tot d' uysterste volmaektheyd ge-²²⁻²³
 [24] bragt hebben: die hun zoo natuerlyk en
 [25] als ingeboren is, dat, zoo vrouwen als
 [26] mans niet alleen met de grootste welge-
 [27] valligheyd, maer ook met d'uytnemend-
 [28] ste welluydendheyd, en gestemming of
 [29] harmonie op mate zingen van de natuer,
 [30] zonder het geleert te hebben.' Hy geeft²⁰⁻³⁰

⁶⁻¹⁰L. Guicciardijn,
*Beschryvinghe van alle de
 Nederlanden* (zie p. 6, r. 26),
 p. 28.

²²⁻²³*op den goeden voet
 gestelt (hebben):* een stevige
 grondslag gegeven, tot bloei
 gebracht (hebben)? P.J.
 Harrebomée,
Spreekwoordenboek (zie p.
 9, r. 29-30) vermeldt, zonder
 nadere verklaring: Het staat
 op goede voeten.

²⁰⁻³⁰Verlooy's woorden zijn
 een persoonlijke parafrase of
 vertaling van de tekst van
 Guicciardini; cfr. L.
 Guicciardijn, *Beschryvinghe
 van alle de Nederlanden* (zie
 p. 6, r. 26), p. 28.

6 *daer*: waar

7 *geestigheyd*: vernuft

10 *Europische*: Europese

11 *zeywerkerye*: zijdeweaverij

15 **wonderschynen*: wonder schynen
herstelling: herstel, wedergeboorte

[1] hier-van zoo vaste proef en redens van we-¹
 [2] tenschap, dat hy met naem, toenaem en
 [3] geboorteplaets noemd een zeer groot getal
 [4] van onze voornaemste zangkonstenaers,
 [5] die, zoo hy zegt, in alle hoven van Chris-
 [6] tene Princen aenghaelt, geacht, en onder⁶
 [7] verscheyde eertitels de wereld door ver-
 [8] spreyd waren.^{30-25.1-8}

[9] Onze vinnige vrouwen, die zeker in 't⁹
 [10] hier vorens opgehaelde al veel deel gehad¹⁰
 [11] hebben met de mans, hebben ook niet
 [12] achtergebleven iet van 't hun aen de wereld¹²
 [13] te geven, te weten het zoo sierlyk als prach-
 [14] tig konstwerk, de kanten. een werk waer-
 [15] van nog over niet zeer lange jaren zoo¹⁵
 [16] menige duyzende handen binnen ons land
 [17] leefden, en eene vrouw in staet was man
 [18] en kinderen op haer spellewerk t'onderhou-¹⁸
 [19] den. 't Welk wy nog heden wel schier al-
 [20] leen hebben, maer, helaes, verdrukt zit
 [21] onder het uytheems gebied van de mode.²¹

[22] Tot den dag van heden toe moeten alle
 [23] natiën ons den lof geven van de beste land-
 [24] bouwers te zyn. En zeker geen land in de
 [25] wereld is zoo verzorgt, bebouwt en tot
 [26] nut gebragt, als deze onze landstreke, voor-
 [27] namentlyk Vlaenderen. Onder onze han-
 [28] den zandachtige, dorre gronden zyn vrugt-

^{30-25.1-8}L. Guicciardijn,
Beschryvinghe van alle de
Nederlanden (zie p. 6, r. 26),
 p. 28.

- 1 *proef*: bewijs
redens: argumenten
wetenschap: kennis
 6 *aenghaelt*: aangelokt
 9 *vinnige*: naarstige
 10 *vorens*: voren
opgehaelde: wat werd vermeld
 12 *achtergebleven*: nagelaten
hun: hunne
 15 *over*: voor
 18 *op*: met
spellewerk: speldenwerk, kantwerk
 21 *gebied*: gezag

[29] baer' akkers. Het schoon Land van Waes²⁹

[30] 't welk heden door d' oordeelryke ryzers³⁰

²⁹*Land van Waes*: ingesloten tussen Durme en Beneden-Schelde, bestond het Land van Waas in de Middeleeuwen uit 19 dorpen. Heden ten dage is St.-Niklaas er de belangrijkste plaats. De aanwezigheid van klei in de ondergrond, dicht bij de oppervlakte, heeft tot gevolg dat het Land van Waas een vochtige en vruchtbare bodem heeft.

30 *oordeelryke*: oordeelkundige
ryzers: reizigers

- [1] voor een wonder van landbouw en bevol-
 [2] king bezogt word, de welbevolkte Kem-
 [3] pen en verschyde andere deelen van Vlaen-²⁻³
 [4] deren en Brabant, moeten schier gants hun⁴
 [5] wezen aen onzen arbeyd. Wat vremdeling⁵
 [6] zal niet verwonderen, verschyde huyshou-⁶
 [7] dens te vinden, waer man, vrouw, dry,
 [8] vier, vyf kinderen treffelyk bestaen op dry,⁸
 [9] vier, vyf bunderen land, en daer zulken⁹
 [10] man op d'enkele winsten van zynen akker,¹⁰
 [11] in staet is acht, tien, twelf duyzent gul-
 [12] dens voor uytzet aen zyne kinders te der-¹²
 [13] ven? waer zal-men gantsche landstrecken
 [14] vinden die zoo bevolkt zyn, dat schier elke
 [15] dry, vier of vyf bunderen een huyshouden¹⁵
 [16] hebben? daer gantsche dorpen zyn, die nog¹⁶
 [17] wagen, nog karre, nog ploeg en hebben¹⁷
 [18] voor den landbouw? waer zelfs een tee-
 [19] ken van uysterste bebouwtheyd is, voor
 [20] karre en ploeg niet te zien bezigen als kor-²⁰
 [21] dewagen en schup? Daer geene poozen of²¹
 [22] schoren en zyn als de vermoytheyd en den²²²²
 [23] nacht. Daer hekel, spinnewiel en getouw²³
 [24] niet meer rust laeten in den winter onder
 [25] 't dak, als 't zomerwerk in de locht! daer
 [26] 't veld verzorgt is als eenen hof, en elken²⁶
 [27] akker 's jaers twee of drymael vruchten

²⁻³*Kempen*: geografische streek in het noordoosten van België, die zich over een groot gedeelte van de provincies Antwerpen en Limburg uitstrekt. De bodem is er overwegend samengesteld uit grof zand, zodat hij over het algemeen weinig vruchtbaar is. Toch bleef de landbouw er de belangrijkste economische bedrijvigheid tot in de 20ste eeuw.

²²*schoren*: ontbreekt in de woordenboeken en idiotica; synoniem van *poozen*: rustpozen, onderbrekingen van de werktijd.

- 4 *moeten*: danken (Fr. doivent)
 5 *wezen*: voorkomen(?)
 6 *niet verwonderen*: er zich niet over verwonderen
 8 *treffelyk*: behoorlijk
 9 *bunderen*: bunders: vlaktemaat
daer: waar
 10 *d'enkele*: alleen maar de
 12 *derven*: missen, afstaan
 15 *een huyshouden hebben*: een huisgezin te onderhouden hebben(?)
 16 *daer*: waar
nog: noch
 17 *en*: ontk.
 20 *niet*: niets
als: dan
kordewagen: kruiwagen
 21 *schup*: spade
Daer: Waar
 22 *en*: ontk.
 23 *hekel*: werktuig bij de vlasbewerking
 26 *hof*: tuin

[28] draegt! daer zyssel en pik zoo haest niet²⁸
[29] weg en zyn, of ploeg en schup zyn we-
[30] derom daer!

[1] Dit is het geen ik om d'uytmuntendheyd
 [2] onzer natie een wynig vast te stellen heb
 [3] by een gezogt. Maer dat men niet en py-³
 [4] ze dat dit het al is. Want ik en twyffele⁴
 [5] niet, of, waer 't zaken my den tyd gebeur-
 [6] de, daer waer veel by - te - vinden. Maer⁵⁻⁶
 [7] eventwel daer is genoeg om te doen zien,
 [8] dat het Nederland, en zelfs Braband alleen
 [9] veel meer goeds en nutte uytvonden aen⁹
 [10] de wereld heeft gegeven, als alle d' ande-
 [11] re hedendaegsche natiën samen. En dat wy
 [12] ons in vernuft, verstand, werkzaemheyd,
 [13] vryzugtigheyd, kloekmoedigheyd, en alle¹³
 [14] goede hoedanigheden van geest en lichaem
 [15] ten minsten niet moeten minder achten,
 [16] als eenige natie ter wereld.

[17] En waer-van koomt nochtans, dat wy
 [18] met den mond wyt open staen, als wy ee-
 [19] nen Linguet of diergelyke hooren spre-¹⁹¹⁹
 [20] ken? ons altyd gewillig achter den Frans-
 [21] man houden en hem den toon boven ons
 [22] laten nemen? wy hebben die nederigheyd
 [23] niet altyd gehad. In Cesars tyden wilden²³
 [24] wy niet alleen onder de Gallen of Fransche
 [25] niet gerekent worden, maer staken zeker
 [26] ook wel 't hoofd boven hun uyt: die edele
 [27] en zelfs onootmoedige antwoorden die wy²⁷
 [28] gaven aen diën Roomschen Hoofdman:
 [29] die onze twee Nederlanders, twee Vriezen,²⁹
 [30] de welke te Roomen eens in de schouw-

¹⁹Linguet: zie p. 2, r. 5.

²³In Cesars, tyden: zie p. 6, r. 7.

3 en: ontk.

pyze: denke

4 en: ontk.

5-6 waer 't zaken (ware het zake = indien) my den tyd gebeurde (= te beurt viel?), daer waer (= ware) veel by-te-vindent (= meer te ontdekken)

9 nutte: nuttige

uytvonden: uitvindingen

13 vryzugtigheyd: zucht naar vrijheid(?)

19 diergelyke: dergelijken

27 onootmoedige: niet ootmoedige

29 Vriezen: Friezen

[1] burtgezeten, eenige vremde lieden in d'eer-
 [2] ste rangen merkende, emnaer bevraging²
 [3] voor antwoord bekomen hebbende dat dit
 [4] gezanten waren van die volkeren die de
 [5] meeste verdiensten behaelt hadden op de⁵
 [6] Republiek, terstond opstonden en d'eer-
 [7] ste plaets namen, zeggende dat hun die
 [8] plaets toekwam, doen wel zien hoe verre
 [9] wy dan waren van alle nederigheyd. In den^{29-28.9}
 [10] tyd, dat wy hier zoo verre boven alle vol-
 [11] keren uytstaken in luyster van fabriken,¹¹
 [12] konsten koophandel en rykdom, en alles
 [13] arm en klyn zagen onder ons; in den tyd
 [14] dat het Frans hof hier in Vlaenderen de
 [15] borgers zag een' koninglyke pracht voe-
 [16] ren; dat eenen Hertog van Braband en Lim-
 [17] borg volslage hoven gaf aen Fransche en¹⁷
 [18] Engelsche princen; dan waren wy zeker¹⁸⁻¹⁹
 [19] zoo kruypende niet achter de Fransche: en
 [20] ook d' andere natiën, Engelsche, Spaniaer-
 [21] den en Italianen zyn het nog niet nog ooit²¹
 [22] geweest Waerom zyn wy het dan? hoe
 [23] zyn wy het geworden? Terwyl wy reeds
 [24] in konsten en wetenschappen zoo veel voor
 [25] hadden, was-het ons gemakkelyk voor te²⁵
 [26] blyven; en nogtans wy vinden ons achter.²⁶
 [27] Waerby kooft dit? hoe zyn wy zoo ge-²⁷
 [28] deyst in konsten en grootmoedigheyd?²⁸

[29] Wy moeten deze vernedering van onzen
 [30] volksaerd, en afneming onzer konsten niet³⁰

^{29-28.9}Deze anekdote werd ontleend aan Tacitus; cfr. P.C. Tacitus, *Annales*, boek XIII, 54. Ook J. des Roches vermeldde ze in zijn werk; cfr. J. des Roches, *Histoire ancienne des Pays-Bas Autrichiens* (zie p. 5, r. 28), dl. I, p. 289.

- 2 *naer*: na
bevraging: navraag
 5 *op*: ten opzichte van
 11 *fabriken*: gebouwen
 17 *volslage*: volledige, complete
 18-19 *dan waren wy zeker zoo kruypende niet achter de Fransche*: toen kropen wij de Fransen zeker niet zo achterna
 21 *nog*: noch
 25 *voor*: voorop
 26 *vinden*: bevinden
 27 *Waerby*: Waardoor
 28 *gedeyst* (cfr. deinzen): achteruitgegaan
 30 *afneming*: verzwakking

- [1] wyten, als aen 't huys van Burgondiën.¹
 [2] Te weten, als dit aen de souveryniteyt
 [3] dezer landen gekomen is, heeft het hier
 [4] een groot huysgezin nagesleept. Het stelde⁴
 [5] terstond het gants Gouvernement en d'eer-
 [6] ste raden in 't Frans. Naer het Hof moest⁴⁻⁶⁵⁻⁶
 [7] zig den edeldom voegen; en nae d' eerste⁷

¹*'t huys van Burgondiën*: in 1363 schonk de Franse koning, Jan II (1350-1364), Bourgondië aan zijn jongste zoon, Filips de Stoute. Die huwde in 1369 Margareta, dochter van de graaf van Vlaanderen. Hij werd de grondlegger van de macht van het Bourgondische Huis in de Nederlandse gewesten. De hertogen van Bourgondië verwezenlijkten tijdens de 15de eeuw in grote mate de territoriale en bestuurlijke eenmaking van de Nederlanden. Bij het creëren van nieuwe instellingen werden zij geïnspireerd door het Franse voorbeeld en bekleedden zij talrijke ambtenaren van Franse herkomst met belangrijke functies. Onder hun beleid won de Franse taal aan betekenis in de Nederlanden. Dat de 'vernederling van onzen volksaerd' met de komst van het Bourgondische Huis begon, is in de loop van de 18de eeuw een telkens weer gehoorde opvatting (bij de Brugse dichter J.P. van Male, bij W.F.G. Verhoeven, bij J.N. Paquot), die het eerst geformuleerd werd door de 16de-eeuwse humanist Meyerus (J. de Meyer(e)).
⁴⁻⁶Het (Bourgondische Huis) voerde dadelijk het Frans als voertaal in...
⁵⁻⁶*d' eerste raden*: de belangrijkste instellingen op bestuurlijk en juridisch gebied.

4 *nagesleept*: achter zich gesleept

7 *voegen*: schikken

nae: naar

- [8] raeden alle de voornaemste ampten. Dus⁸
 [9] al wat iet was, of iet wilde wezen, sprak⁹
 [10] het frans. Door dit wulig{?}en volkryk hof,¹⁰
 [11] en zoo menige fransche opper-en-onder-
 [12] bediendens der Raden{?}die men moest uyt¹²
 [13] Vrankryk trekken, was deze stad over-¹³
 [14] stroomt van Fransmans, en nam, zoo veel
 [15] mogelyk, hunne tael ook aen. Die spraek
 [16] dus, die de gene was van 't Hof, van 't
 [17] Gouvernement, van d' eerste Raden, van
 [18] den edeldom, aenveerd en geëerd door de¹⁸
 [19] hoofdstadt, kon niet misschen het geheel¹⁹
 [20] land door met een'blinde ingenomendheyd
 [21] boven d' onze in acht te komen.²¹

- [22] Middelertyd is die verandering voor-
 [23] gevallen by de welke alle natiën hunne²³
 [24] moederlyke tael hebben gaen oeffenen. Te²⁴
 [25] weten eertyds de tael der konsten in gants
 [26] Europa wa 't latyn: ten lesten men heeft²⁶
 [27] gaen merken hoe zeer de konsten leden
 [28] door die vremde en reeds doode spraek:
 [29] hoe zeer welsprekendheyd, dichterye, to-²⁹
 [30] neelen en menige andere zaken onmogelyk

⁸de schrijfwijze *raeden* naast *raden* (p. 29, r. 6 en p. 29, r. 17) is waarschijnlijk een ingreep van de zetter; een dergelijke ingreep is in oudere teksten een regelmatig toegepast middel om gelijke regels te vormen.

- 9 *iet*: iets
 10 *wulig*: bezige, drukke
 12 *bediendens*: ambtenaars
 13 *trekken*: aantrekken
 18 *aenveerd*: aanvaard
 19 *kon niet misschen* (= missen): kon niet anders dan; moest wel
 21 *acht*: achting
 23 *by de welke*: waardoor
 24 *hebben*: zijn
 26 *heeft*: is
 29 *dichterye*: dichtkunst

[1] waren buyten de moederlyke tael: elk heeft¹
 [2] de zyne gaen oeffenen en heest seffens 't²
 [3] goed er van gevoelt. Wy hier, in plaets
 [4] van ook d'onze aentedragen, zyn van vremd⁴
 [5] gevallen op vremd: of, 't geen erger is; wy⁴⁻⁵⁵
 [6] hebben 't kwaed verdobbelt, het frans ge-
 [7] nomen by 't latyn.

⁴⁻⁵*van vremd gevallen op vremd: de Zuidelijke Nederlanden kenden de ene vreemde overheersing na de andere.*

[8] Hierdoor dan moest den Fransman in
 [9] spreken en schryven by ons veel voorheb-⁹
 [10] ben. Dit moesten wy noodzakelyk wel ge-
 [11] voelen, ende dus hem niet zonder reden
 [12] de voorhand geven. Hierdoor dan moeten¹²
 [13] wy altyd, zoolang wy het frans houden
 [14] voor de tael die d' onze wezen moet, ons
 [15] In redenvoering, gezelschap, en al waer
 [16] net en sierlyk spreken een voordeel is, on-
 [17] der den fransman houden: hier van onze¹²⁻¹⁷¹⁷
 [18] vernedering en overttuygtheyd dat wy van¹⁸
 [19] aerdswegen iets slechter zyn als hy: hier-¹⁹
 [20] van dit waer verval en verachternis onzer²⁰
 [21] konsten: die nog het gemeyn in d' inbel-²¹
 [22] ding dat wy iet minder zyn, versterkt, en
 [23] doet volherden.²³

¹²⁻¹⁷*Hierdoor dan moeten wy ... ons ... onder den fransman honden: ... ons minder achten dan ...*

[24] Maer aleer de meerdere onheylen van 't
 [25] ongebruyk der moederlyke tael voorders²⁵
 [26] op te halen; zal het niet buyten plaets zyn²⁶
 [27] eerst vooraf te zien, wat hier de moeder-
 [28] lyke tael is, en in wat opzigtigheden tot²⁸

- 1 *heeft: is*
- 2 *seffens: dadelijk*
- 4 *aentedragen: bekommerd te zijn om(?)*
- 5 *vremd: vreemd*
- 9 *voorhebben: voordeel hebben*
- 12 *de voorhand geven: (kaartspel) de eerste kans geven, laten voorgaan*
- 17 *hier van: daarvandaan*
- 18 *overttuygtheyd: overtuiging*
van aerdswegen: van nature
- 19 *slechter: geringer*
- 20 *verachternis: teruggang*
- 21 *gemeyn: volk*
inbelding: gedachte
- 23 *volherden: volharden*
- 25 *ongebruik: niet gebruiken*
voorders: verder
- 26 *(halen): (halen),*
buyten plaats: overbodig(?)
- 28 *opzigtigheden: verhouding(en)*

[29] elkanderen en in wat besondere omstandig-
[30] heden hun de taelen hier bevinden.³⁰

- [1] De moederlyke tael van 't meeste en 't
 [2] beste van ons land is de Nederduytsche: en²
 [3] zelfs de fransche, oft, om beter te zeggen,
 [4] de walsche, begrypt nouwelyks een vier-⁴
 [5] de van onze tegenwoordige Nederlanden:⁵
 [6] want het hedendaegs Vlaenderen, zeer
 [7] wynig of niet uytgenomen, en deprovin-⁷
 [8] ciën van Mechelen en Gelder zyn gants⁸
 [9] Nederduytsch: die van Namen en Hene-
 [10] gouw, wynig uytgenomen, walsch. Lux-
 [11] emborg, Doornik en 't Doorniksche met
 [12] de voordere wedergegeve landstukken zyn¹²
 [13] by nae zoo veel Duytsch als walsch. Bra-¹³
 [14] is ontrent dry vierdens Nederduytsch en
 [15] een vierde walsch. Limborg met zyne toe-

²*Nederduytsche*: zie p. 4, r. 7-8.

⁵*onze tegenwoordige Nederlanden*: de Oostenrijkse Nederlanden.

⁸*Gelder*: Gelderland. Het vorstendom Gelderland bestond uit vier 'kwartieren'. Het kwartier van Roermond (Overkwartier, Opper-Gelre) bleef bij de Spaanse, later de Oostenrijkse Nederlanden behoren.

¹²*de voordere wedergegeve landstukken*: het Doornikse was een gebied, bestaande uit een 75-tal dorpen, dat tot 1314 gedeeltelijk zelfstandig was, gedeeltelijk beheerst werd door Vlaanderen. Daarna kwam het in het bezit van de Franse kroon. In 1521 wist Karel V de sterke vesting Doornik en het Doornikse te veroveren: het was zijn eerste stap naar de verdere territoriale eenmaking van de Nederlanden. Doornik bleef vanaf dat ogenblik deel uitmaken van de Nederlanden, al werd het nog af en toe door Frankrijk bezet.

4 *walsche*: Waalse
begrypt: omvat

7 *niet*: niets
uytgenomen: uitgezonderd

13 **Bra*: Brabant

[16] landekens ontrent een derde walsch en twee¹⁵⁻¹⁶

[17] derdens duytsch.

[18] Het Luxemburgs Duytsch is wel geen

[19] opregt Nederduytsch; maer het is event-

[20] wel nog naeder aen 't ons als aen 't Hoog-²⁰

[21] duytsch: en ik heb meermaels van d'offi-

[22] cieren der Duytsche troepen die hier on-

[23] langs, mits d'oneenigheyd over de Schel-²³

[24] de, zyn afgestuert geweest, hooren zeggen,²³⁻²⁴

[25] dat hun volk niet kon omgaen met de

[26] Duytsche Luxemburgers en hunne nae-

[27] bueren, maer dat-ze nogtans gemakkelyk

[28] verstonden en verstaen wierden in Brabant

[29] en Vlaenderen: zoo dat die Luxemburgers

[30] het Nederduytsch zoo naer hebben, als 't³⁰

[31] Hoogduytsch.

¹⁵⁻¹⁶*toelandekens*: bedoeld worden waarschijnlijk de gebieden ten oosten van de Maas die Brabants bezit waren (Het Land van Overmaze). Behalve om het hertogdom Limburg gaat het om het Land van 's-Hertogenrade, het graafschap Dalhem en het Land van Valkenburg. Het laatste werd na de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) verdeeld tussen de Verenigde Provinciën en de Spaanse Nederlanden.

²³⁻²⁴*d'oneenigheyd over de Schelde*: verwezen wordt hier naar de pogingen van Jozef II (1780-1790) om de Schelde te openen voor het handelsverkeer op Antwerpen. Die pogingen strandden op de zogenaamde 'Keteloorlog'. Zie p. 55, r. 4.
³⁰*zoo naer* (nader = nabij) *hebben*: zodat de taal van de Luxemburgers even sterk verwant is aan het Nederduits (= Nederlands) als aan het Hoogduits.

20 *naeder*: dichter (bij)

23 *mits*: wegens

[1] Het Limborgs duytsch is veelmeer Ne-
 [2] derduytsch als Hoogduytsch: ook alle ge-
 [3] rechtshoven van 't Duytsch Limborg en³³
 [4] plegen niet nis onze tael. Voorts d' andere⁴
 [5] Duytsche deelen van ons land spreken goed
 [6] Nederduytsch.

[7] Schoon onze Walen hunne kinderen op-
 [8] brengen, leeren lezen en schryven in 't
 [9] fransch; hunne moederlyke, hunne lands-
 [10] tael, gaet nogtans zoo verre van 't fransch
 [11] af, dat de ware fransche hun geensints en¹¹
 [12] verstaen. De Luykenaers, die schier bin-
 [13] nen ons land gezeten zyn, maken somtyds¹²⁻¹³
 [14] dichten en liedekens in hun wals: dog ee-
 [15] nen fransman zal dit zoo min verstaen,
 [16] zelfs minder, als het spaensch oft italiaens:
 [17] zoo dat het wals zoo min frans is, als het
 [18] spaens. Het is daerenboven een' zeer lee-
 [19] lyke tael, en, gelyk Guicciardinus zegt,
 [20] *Sermo corruptus valde, & perabsurdus.*¹⁹⁻²⁰

[21] Deze stad Brussel heeft het Nederduytsch
 [22] en het frans. Het Nederduyts is d' oude
 [23] moederlyke tael. Het frans is ons toege-²³
 [24] bragt, gelyk gezeyd is, als het huys van²⁴
 [25] Burgondiën aen de souveryniteyt dezer lan-
 [26] den gekomen is, als het hier een geheel
 [27] frans Hof, fransche raden en een frans Gou-
 [28] vernement gevestigd heeft. Waerschynelyk
 [29] zullen die eerste fransche huysgenoten van
 [30] 't Hof, hier aengekomen in een vreemd land,

³*t Duytsch Limborg*: het gebied van het huidige (Belgisch en Nederlands) Limburg lag verspreid over de Verenigde Provinciën (Gelderland), de Oostenrijkse Nederlanden, het prinsbisdom Luik en Pruisen. Kleinere delen behoorden nog aan andere soevereinen. Er was ook het hertogdom Limburg aan de Vesder dat in 1288 door Brabant werd ingelijfd en deel uitmaakte van de Oostenrijkse Nederlanden.

¹²⁻¹³*die schier binnen ons land gezeten zyn*: het prinsbisdom Luik, dat van oudsher een eigen staatkundig leven leidde - en waartoe ook Nederlandssprekende gebieden (o.m. het graafschap Loon) behoorden -, grensde aan de Oostenrijkse Nederlanden.
¹⁹⁻²⁰L. Guicciardini, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* (zie p. 6, r. 26), p. 385: '... die van Luyck spreken ghemeynlyck Fransoysche tale / maer seer bedorve / gebroken ende vreemdt...'. Het Latijnse citaat komt letterlijk voor in de Latijnse edities van Guicciardini's werk.

3 *en*: ontk.

4 *plegen*: zich bedienen van

11 *fransche*: Fransen

hun: hen

en: ontk.

23 *toegebragt*: aangebracht

24 *als*: toen

- [1] vremde tael en zeden, zig besonderlyk ge-
 [2] tracht hebben te plaetsen ontrent elkande-²
 [3] ren in de naebuerte van 't hof buyten d'ou-³
 [4] de stad en buyten de binnevesten, waer de
 [5] wooning dan minder dier zal geweest zyn,⁵
 [6] en waer misschien de stallen waren van een
 [7] zeer prachtig, wulig, dobbel en drydob-⁷
 [8] bel hof: te weten daerontrent binnen den
 [9] omtrek tusschen den grooten en klynen
 [10] Zavel, de buytevesten en de Hoogstraet.⁴⁻¹⁰
 [11] Want het is inderdaed binnen deze palen¹¹
 [12] alleen, dat het Brussels frans eenen schyn
 [13] van moederlyke tael heeft: zoo nogtans
 [14] dat het daer niet d'eenige tael is. Want
 [15] wel ontrent de helligt der huysgezinnen zyn¹⁵
 [16] daer nog Nederduytsch, en vele van d'an-
 [17] dere helligt hebben byde de taelen samen.
 [18] Dit gewest kan nae gissing op de kaert, en¹⁸
 [19] andersints, ontrent een vyfde of zesde
 [20] van Brussel maken, zonder de voorsteden:²⁰
 [21] dus zou ontrent een vyfde of zesde van Brus-
 [22] sel half frans zyn: zoo nogtans dat dit
 [23] half vyfde of zesde, of dit tiende of twelf-
 [24] de deel nog zeer gemengelt is met Neder-²⁴
 [25] duytsch: zoo dat dus maer een achtiende
 [26] of twintigste deel van Brussel voor frans
 [27] te rekenen is: het welk, met een ander po-
 [28] litiek te volgen als dat van heden, wel²⁸
 [29] haest verdwenen waer. Daer zyn inderdaed
 [30] nog wel andere fransche huizen in d' an-

⁴⁻¹⁰*binnevestan*: de eerste omwalling van de Brusselse stadskern, beëindigd in de 13de eeuw, 4 km lang;
buytevesten: de tweede omwalling van Brussel, beëindigd in het laatste kwart van de 14de eeuw, 8 km lang;
den grooten en klynen Zavel: twee pleinen gelegen in het zuidoostelijk en hoger gelegen gedeelte van de Brusselse binnenstad, van elkaar gescheiden door de Zavelkerk;
Hoogstraet: verbindt de Hallepoort, in de 18de eeuw nog een poort op de 'buytevesten', met de Kapellekerk die meer centraal, naar de binnenstad toe, ligt. Tussen de Hoogstraat, de 'buytevesten', de Grote en de Kleine Zavel ligt de zone waarin in de 19de eeuw het gerechtshof zou worden opgetrokken.

- 2 *ontrent*: in de omgeving van
 3 *naebuerte*: buurt
 5 *wooning*: het wonen
dier: duur
 7 *wulig*: bedrijvig
dobbel: dubbel
 11 *palen*: grenzen
 15 *helligt*: helft
 18 *nae*: naar
gissing: raming
 20 *maken*: uitmaken
 24 *gemengelt*: gemengd
 28 *dat*: die

[1] dete gewesten van Brussel en vele die de¹
 [2] twee talen samen hebben en de fransche
 [3] voor d' eerste houden: maer het en is om³
 [4] zulke huyzen niet, dat de stad ten deele
 [5] frans te rekenen is; want dan waer-z' ook⁵
 [6] ten deele Engelsch en Hoogduytsch: en
 [7] Londen, Berlyn, en Amsterdam waren
 [8] ook eensdeels fransche steden. Ook is het⁸
 [9] waer, dat de dry vierdens van deze stad
 [10] het frans min of meer kunnen spreken,
 [11] en het meest willen spreken: maer daerom
 [12] is zy zoo min frans te rekenen als Honga-
 [13] riën latyns, waer schier al, ten minsten
 [14] al wat lezen en schryven kan, boven de
 [15] moederlyke tael ook latyn spreekt. Hier by
 [16] nog in acht genomen, dat het frans hier te
 [17] Brussel maer een' vremde ingeëntte en reeds
 [18] verbasterde spraek is; dat het Nederduyts¹⁸
 [19] d'oorspronkelyke moederlyke tael is; dat
 [20] ook tot den dag van heden toe alle zaken
 [21] van justicie en policie in 't nederduyts al-
 [22] leen verhandelt worden; volgt, dat - men
 [23] Brussel niet moet aenzien dan als een en-²³
 [24] kel Nederduytsche stad.

[25] Aldus gezien zynde wat deelen onzer
 [26] Nederlanden Duyts en welke Wals zyn;²⁶
 [27] laet ons nu zien voor wat deel geheel ons²⁷
 [28] land Nederduyts en Walsch is. Het aen-
 [29] deel 't welk elke van onze provinciën geeft
 [30] in de gemeyne lands lasten moet ontrent³⁰

1 *-dete: -dere

3 en: ontk.

5 *frans te rekenen*: als Franstalig te beschouwen
waer-z'ook: ware ze ook

8 *eendeels*: gedeeltelijke

18 *spraek*: taal

23 *enkel*: zuiver

26 *Duyts*: Nederduits

Wals: Waals

27 *voor wat deel*: in welke verhouding

30 *gemeyne*: gemeenschappelijke

- [1] evenredig zyn aen elkers macht en bevolkt-
 [2] heyd. In eene somme van twee-en-veer-
 [3] tig - duyzent guldens draegt Vlaenderen
 [4] zestien, Brabant twelf en d' andere samen
 [5] veertien duyzent: de verdeelingen tusschen
 [6] d'andere wete ik zoo wel niet: maer Lim-
 [7] borg met d'andere landekens van Over-
 [8] maze moet wel ontrent een vierde bedra-
 [9] gen van Brabant: dus dat het in d'overige
 [10] veertien zou dry geven. Alzoo dus Vlaen-⁹⁻¹⁰
 [11] deren gants Nederduyts is, Brabant voor
 [12] dry vierdens en Limborg voor twee der-
 [13] dens; zoo koomt hier van de twee - en-
 [14] veertig reeds zeven-en-twintig voor't Ne-
 [15] derduyts en vier voor't Wals. Den over-¹⁰⁻¹⁵
 [16] schot van elf geloove op wynignae te mo-¹⁵⁻¹⁶
 [17] gen gehalft worden tusschen byde de tae-¹⁷
 [18] len: want Luxemborg met Doornik, Door-
 [19] niksche en andere weergegeve landstukken
 [20] zyn ontrent half en half: dus blyft nog
 [21] Mechelen en Gelder tegen Henegouw en
 [22] Namen: deze leste wegen zeker iet door ten²²
 [23] voordeele van het Walsch; maer genomen
 [24] dat deze overtreffing wel zoo veel bedrage²⁴
 [25] als twee van de twee-en-veertig, en dat d'o-
 [26] verige elf, aldus gemindert op negen, gehalft
 [27] worden tusschen de twee taelen; zoo koomt-
 [28] er nog eens vier en een half voor't vlaems
 [29] en zes en een half voor't wals: zoo dat het
 [30] Duyts dus is als $31\frac{1}{2}$ en 't Wals als $10\frac{1}{2}$ en-²⁵⁻³⁰

⁹⁻¹⁰*d'overige veertien:*
 bedoeld zijn de 'veertien
 duyzent', cfr. p. 35, r. 5; -
dry: Limburg draagt een
 vierde van Brabant, d.i. drie
 (duizend) guldens, bij.

¹⁰⁻¹⁵16 (zestienduizend
 guldens voor Vlaanderen) +
 $(12 \times \frac{3}{4})$ (voor Brabant) + $(3$
 $\times \frac{2}{3})$ (voor Limburg) = 27
 voor 't Nederduyts. $(12 \times \frac{1}{4})$
 (voor Brabant) + $(3 \times \frac{1}{3})$
 (voor Limburg) = 4 voor 't
 Wals.

¹⁵⁻¹⁶*Den overschot van elf:*
 14-3; cfr. de tekst p. 35, r.
 9-10.

²⁵⁻³⁰*d'overige elf* (zie p. 35,
 r. 15-16) - twee = negen.
 Negen wordt 'gehalft'
 (gehalveerd) tussen beide
 talen, wat 'vier en een half'
 geeft. Voor het Nederlands
 wordt het totaal: 27 (cfr. de
 tekst p. 35, r. 14) + 4,5 =
 31,5; voor het Frans: 4 (cfr.
 p. 35, r. 15) + 4,5 + 2 (cfr. p.
 35, r. 25) = 10,5.

17 *gehalft:* gehalveerd

22 *leste:* laatste

iet: iets

24 *overtreffing:* (overtreffen = in aantal te boven gaan; vandaar) verschil

[1] de dat-er vervolgens nog geen vierde van
[2] ons Nederland Wals is.

[3] En om met eenen oogflag te zien 't be-³
[4] drag van 't Wals tegen 't Vlaems; het
[5] Wals is op de minstbevolkte landstreken⁵⁻⁶
[6] binnewaerts het land-in gelegen: 't Vlaems
[7] is versterkt op de beste geweften, langs ge-⁷
[8] heel de zeekusten, op de bijzonderste oe-⁸
[9] vers van de Schelde, de Leye, den Rupel
[10] en op de vaerten, waer alles grielt van volk,¹⁰
[11] ryk en gelukkig is. Het Vlaems heeft in
[12] te brengen de schoonste steden van voor-
[13] naemen rang, Brussel, Gend, Antwerpen,
[14] Loven, Mechelen, Brugge, Ipren, Aelst,¹⁴
[15] Kortryk, Ostende, Ruremonde, en het¹⁵
[16] land van Waes 't welk niet als een' groote¹⁶
[17] stad is: waer het Wals niet tegen te stel-¹⁷
[18] len heeft, als Bergen, Namen en Doornik,
[19] die met dry en samen nog geen Brussel nog¹⁹
[20] geen Gend alleen en maken. En wie de gele-²⁰
[21] gendheden der Vlaemsche en Walscheland-
[22] streken kent en de bevolking en weelde
[23] der zelve overweerweegt, zal zeker beley-²³
[24] den, dat in myn' opneming het frans niet²⁴
[25] te kort gedeylt en is.²⁵

¹⁵Ruremonde: Roermond:
zie p. 31, r. 8.

[26] Dit zyn tot hier toe de verstrekheden²⁶
[27] van beyde de taelen: laet ons nu elkers
[28] zwang, geachtheyd en ongeachtheyd op-²⁸

3 *bedrag*: belang

5-6 *is op...gelegen*: ligt verspreid over

7 **versterkt*: verstrekt: uitgestrekt

8 *bezonderste*: voornaamste

10 *grielt*: krioelt

14 *Ipren*: Ieper

16 *niet als*: niets dan

17 *niet*: niets

19 *nog*: noch

20 *en*: ontk.

gelegendheden: toestand(en)

23 *overweerweegt*: zetfout voor *overweegt*, of contaminatie met *overen-weer*?

beleyden: bekennen

24 *opneming*: inventaris

25 *te kort gedeylt*: te weinig bedeed

26 *verstrekheden*: uitgestrektheden

28 *zwang*: gebruik

geachtheyd: het geacht zijn

ophalen: vermelden

[29] halen. In de vereenigde provinciën is het
[30] Nederduyts wel niet veronachtzaemt gelyk

- [1] hier; maer het is eventwel ook niet zeer
 [2] bevoordeelt nog wegens den staet, nog²
 [3] wegens t volk, 't zy in 't gemeyn, 't zy³
 [4] in 't bijzonder. De vaderlandsche kon-
 [5] sten zyn-er wynig of niet voorgestaen:⁵
 [6] hunne gemeyne schryfwyze is hard, on-⁶
 [7] aengenaem, ongesierd, en smaekt nog nae⁷
 [8] d'ander' eeuw. Hunne toneelen en gedich-⁴⁻⁸
 [9] ten zyn 't zelve: die van Kats, Vondel en⁹
 [10] de hedendaegsche niet uytgenomen. Zy
 [11] geven ook door hunne vremde toneelen,
 [12] vremde taelmeesters, scholen, nieuwsblad-
 [13] schryvers en andersints te veel toe aen¹³
 [14] vremde talen. Hunne letterkonstschryvers¹⁴
 [15] zyn nog vol grove gebreken, en hunne
 [16] spelwyze is nog verre van hare volmaekt-
 [17] heyd. Zoo hebben zy by voorbeeld, daer¹⁷
 [18] d' A en d' U lang zyn, die twee vocalen
 [19] gaen verdobbelen, als in *Paal, Huur*, daer¹⁹
 [20] wy, gelyk ook Vondel en Kats, die voca-
 [21] len bedieden lang te zyn met-er een' E²¹
 [22] achter te voegen: en zoo schryven wy *Pael*,
 [23] *Huer*. Inderdaed onze tael vereyscht op²³⁻²⁵
 [24] vele plaetsen de langheyd der vocalen of
 [25] stemletters te doen merken, om, by voor-
 [26] beld, zak, vel, stil, stof, wullen, *succus*,²⁶
 [27] *pellis, tranquillus, pulvis, laneus*, t' onder-
 [28] schyden van zaek, veel, stiel, stoof, wue-²⁸
 [29] len, *causa, multus, vivendi conditio, hypo-*
 [30] *caustum, tumnluari*. Ik belyde dat het veel³⁰
- 2 *nog*: noch
wegens: vanwege
 3 *gemeyn*: algemeen
 5 *zyn*: worden
voorgestaen: verdedigd
 6 *gemeyne*: gemeenschappelijke of gewone
 7 *nae*: naar
 9 *zelve*: zelfde
 13 *andersints*: anderszins
 14 *letterkonstschryvers*: letterkundigen
 17 *daer*: waar
 19 *daer*: waar
 21 *bedieden lang te zyn*: aanduiden als lang
 23-25 *vereyscht ... de langheyd der vocalen ... te doen merken*: vereist ... dat men de lengte van de vocalen ... merkt
 26 *wullen*: wollen
 28 *wuelen*: woelen
 30 **tumnluari*: tumultuari

⁴⁻⁸Schrant voegt hier in zijn uitgave van de *Verhandeling*, p. 38, een voetnoot aan toe: 'Dit is onwaer. In de achttiende eeuw hadden de Hollanders hunne letterkunde te veel op Fransche leest geschoeyd. Zy was minder oorspronkelyk, maer meer beschaefd en regelmatig als te voren.'

[1] beter waer eenen algemeynen regel zon-¹
 [2] der uytneeming te maken, te weten van²
 [3] de langheyd van alle de stemletters of vo-
 [4] calen uyt te drukken met-ze te verdobbe-
 [5] len, als d'eene te weten d' A, I en U lang⁵
 [6] te maken met-er een' E achter te stellen,
 [7] en d'andere, te weten, d' E en O met-ze
 [8] te verdobbelen. Maer de Hollanders, in
 [9] het aennemen van deze nieuwigheyd, heb-⁹
 [10] ben niet gaen eenen algemeynen regel aen-
 [11] veerden, en alle de vocalen lang maken
 [12] met-ze te verdobbelen: maer hebben al-
 [13] leenelyk de verdobbeling voortgestrekt tot¹³
 [14] d' A en d' U, en zy hebben de verlenging
 [15] van d' I nog gelaeten op den ouden voet,
 [16] en doen die nog lang klinken met-er een'
 [17] E achter te voegen. Waerom hebben zy
 [18] d' I alleen uyt hunne verandering gela-
 [19] ten? misschien voor d' Y die van sommi-¹⁹
 [20] ge dobbele I genoemd word. Maer heden
 [21] is zoo in druk, als in schrift overal d' Y
 [22] genoeg onderschyden van twee II. Waer²²
 [23] het zaken de Hollanders hunnen nieuwen
 [24] regel algemeyn gemaakt hadden; ik zou²⁴
 [25] hun geerne gevolgt hebben; maer zoo lang
 [26] eene verbeternis niet zeer merkelyk is,²⁶
 [27] oordeele best te zyn, het oud te houden,²⁷
 [28] tot dat-er eens eene doorslaende betering
 [29] beraemt zy.²⁹

[30] Maer de Nederduytsche tael is hier wel

belyde: beken

1 *waer*: ware

2 *uytneming*: uitzondering

5 *als*: (beter) dan

9 *hebben*: zijn

13 *voortgestrekt*: uitgestrekt

19 *van*: door

22 *Waer het zaken*: Indien

24 **gemaakt*: gemaakt

26 *merkelyk*: aanmerkelijk, groot

27 *oordeel*: oordeel (ik)

oud: oude

29 *beraemt*: ontworpen

- [1] anders mishandelt by ons, en voor al in
 [2] Brussel: zy is in deze stad niet alleen veron-
 [3] achtzaemt, maer ook veracht: men spreekt-
 [4] er schier niet als de straet-tael: nouwelyks⁴
 [5] eenen geleerden die-ze middelmatig weet:⁵
 [6] 't gemyn meynt dat-ze gebrekkig is en ver-⁶
 [7] acht-ze zonder kennen: geen en Brusseler⁷
 [8] ost hy zal beleyden, dat hy nooit sermoon⁸
 [9] kan schoon vinden in 't vlaems, maer dat
 [10] dit moet in 't frans en van eenen Fransman
 [11] zyn; daer zyn-er die vemeyd zyn vlaems¹¹
 [12] te spreken in gezelschap oft op de straet:
 [13] andere, die 't alwillens kwalyk spreken¹³
 [14] om in 't frans te schynen opgebracht te zyn:¹⁴
 [15] die g'in d'herbergen en kaffehuyzen hert-¹⁵
 [16] nekkig zult hooren frans hakkelen, zonder
 [17] eens in hunne belemmeris naer 't vlaems¹⁷
 [18] te willen keeren. Onze joeffrouwen zal-
 [19] men nooit met eenen vlaemschen kerkboek
 [20] zien: en gebeurde dit, het schaemrood zou
 [21] haest daer zyn. De Romynen ten tyde van
 [22] Juvenalis waren in de zelve belachelyk-²²²²
 [23] heyd ten aanzien van 't grieks, gelyk wy
 [24] ten aanzien van ons frans: waer op den
 [25] zelve schryver aldus spotde,²⁵

²²*Juvenalis*: Decimus Junius Juvenalis (60-140). Romeins satirendichter.

[26] *Nam quid rancidius, quam quod se non pu-*
 [27] *tat ulla*

[28] *Formosam, nisi quae de Tuscâ Graecula facta*
 [29] *est?*

[30] *De Sulmonensi mera Cecropis? omnia gracè:*

- 4 *niet*: niets
 5 *weet*: kent
 6 *gemyn*: volk
 7 *Brusseler*: Brusselaar
 8 *beleyden*: bekennen
sermoon: preek
 11 **vemeyd*: vermeyd: beschaamd
 13 *alwillens*: opzettelijk
kwalyk: slecht
 14 **fans*: frans
 15 *kaffehuyzen*: cafès
hertnekkig: hardnekkig
 17 *belemmeris*: het gehinderd zijn
 22 *zelve*: zelfde
 25 *spotde*: spotte

[1] *Cum sit turpe magis nostris nescire Latinè.*

[2] *Hoc sermone pavent, hoc iram, gaudia, curas,*

[3] *Hoc cuncta effunaunt animi secreta: quid*

[4] *ultra?*

[5] *Concumbunt gracè.*^{26-40.5}

[6] Het geen ik zoo, aen ons toegepast over-⁶

[7] zette.

[8] *Wat zotter, dan dat haer geen' een' agt*⁸

[9] *schoon te wezen,*

[10] *Dan die van vlaemse myt een heele franse zy,*¹⁰

[11] *Van eene Kempeners een' ware Parisiene!*¹¹

[12] *Al frans: al is 't meer schand in onz' tael*¹²

[13] *bot te zyn.*

[14] *In die tal schroomen-zy, vertoornen, zyn-*¹⁴

[15] *ze blyde.*

[16] *In die tael storten z'uyt hun' zorg jes en*¹⁶

[17] *gehym,*

[18] *Wat nog? men ..... in 't frans ...*¹⁸

[19] Nooit is onze tael eenig aendagt verleent

[20] van't hooggezag. Nog hoogschool van Lo-²⁰

[21] ven nog onze Brusselsche Academi' hebben²⁰⁻²¹

^{26-40.5}D.J. Juvenalis, *Saturae*,
vi, 185-191.

¹⁸*men ... in 't frans*: Lat.
concombere = slapen met,
omgang hebben met

²⁰⁻²¹*hoogschool van Loven*:
de Universiteit van Leuven;
Brusselsche Academi': de in
1771 door keizerin
Maria-Theresia opgerichte
'Académie impériale et
royale des sciences et
belles-lettres de Bruxelles'.

- 6 aen: op
8 haer: zich
10 myt: meid
11 Kempeners: Kempense
12 al: als
14 *tal: tael
16 *zorg jes: zorgjes
20 van: door
Nog: Noch

- [22] haer ooit meer gedaen, als niet verworpen.²²
 [23] onze schryfwys' is nog niet gevestigd, en-²³
 [24] de en heeft nog die beschaving wegens een²⁴
 [25] openbare hand, die de fransche geproeft
 [26] heeft, niet ondergaen: en de Hollanders²⁴⁻²⁶
 [27] zyn hier in wynig regelvaster als wy. Daer²⁶⁻²⁷
 [28] koomt by ons niet uyt in 't vlaems, als²⁸
 [29] slegtigheden: en was 't iet goeds; 't waer²⁹
 [30] ongelezen. Onze tael is gebannen uyt de

²²voor haar ooit meer gedaan dan ze niet te verwerpen. Aan de Leuvense universiteit was het Latijn de taal van alle onderwijs; voor de Franse taal bestond wel vanouds een leerstoel, voor het Nederlands niet. Voor de Academie, zie de inleiding, p. 7.

²⁴⁻²⁶... heeft nog die beschaving (= het schaven, verfijnen) niet ondergaan van de zijde van een openbaar gezag, een beschaving die de Franse taal [al wel] heeft ervaren (gekend) ...

²⁶⁻²⁷Schrant, *Verhandeling*, p. 42, voegt hier in noot aan toe: 'Ofschoon in 1788 de spelling in Holland nog niet door openbaar gezag gevestigd was, vertoonde zy zich echter regelmatigiger als de Vlaemsche.'

- 23 *gevestigd*: vastgelegd
 24 *en*: ontk.
 28 *niet*: niets
 29 *slegtigheden*: minderwaardige dingen
waer: ware

- [1] toneelen: zy moet achterstaen in d'aenzi-¹
 [2] nelykste raden: het meeste van onze lied-
 [3] jens, om niet te zeggen alle, bynaer alle³
 [4] onze nieuwsbladeren en andere dagelyks-⁴
 [5] heden van de pers, zyn frans: en 't zyn de
 [6] Fransche alleen die daer van d'eer en 't nut
 [7] bekomen: het zyn zy die hier meest de se-
 [8] cretarissen en Pedagogen zyn der groote,⁸
 [9] onze journalisten, onze gazettiers.⁹

- [10] In deze Fransdolheyd wulen wy nog¹⁰
 [11] tot den dag van heden: jae nu nog meer
 [12] als ooit, en men ziet in onze tegenwoor-
 [13] dige staetsomstandig heden de schoonste za-
 [14] ken miskleed of ontsierd door onze gebrek-
 [15] kigheden in die tael: ja men ziet-er som-
 [16] mige, terwyl het hun vry staet de moe-
 [17] derlyke tael te gebruyken, zoo onverdrae-
 [18] gelyk frans schryven, dat zy daer toe schy-
 [19] nen gedoemt geweest te zyn by wyze van
 [20] schandboet. Maer laet ons nu voorts be-²⁰
 [21] wyzen, hoe zeer het Frans ons nadeelig is.

- [22] Voor eerst het is onmogelyk een' vrem-
 [23] de tael wel, eygentlyk en naer haren geest²³
 [24] te leeren spreken. De Romynen herkennen²⁴
 [25] op zoo vele plaetsen d'onmogelykheyd
 [26] voor hun van t grieks wel te leeren, dat²⁶
 [27] ik hier niet noodig acht een ander beroep
 [28] van schryver daer op te doen als 't volgen-
 [29] de: Aulus Gellius spot ergens met eenen²⁹
 [30] Romyn die eenig werk in 't Grieks ge-

⁹(het zyn zy die) onze
journalisten, onze gazettiers
 (zyn). De woorden *journalist*
 en *gazettier* zijn in de 18de
 eeuw ongeveer synoniem en
 betekenen: opsteller, uitgever
 en verspreider van bladen.

²⁹*Aulus Gellius*: (2de helft
 van 2de eeuw). Romeins
 oudheidkundige en auteur.
 Hij schreef *Noctes Atticae*.

- 1 *aenzinelykste*: aanzienlijkste
 3 *bynaer*: bijna
 4 *dagelyksheden*: dagelijks verschijnende publikaties(?)
 8 *groote*: groten, grote heren
 10 *wulen wy*: bewegen wij ons
 20 *schandboet*: schandelijke boete of boete voor iets schandelijks
 23 *eygentlyk*: naar haar wezen
 24 *herkennen*: erkennen
 26 *hun*: hen
van: om

[1] maekt had en daer in voegde een' verschoo-¹
 [2] ning van zyne taelgebreken op diën dat²
 [3] hy geenen Griek en was. Gellius vraegt hem³
 [4] wie hem gedwongen had te doen 't welk
 [5] hy voor eenen Romyn onmogelyk wist. En^{29-42.55}
 [6] by ons, wat vremdeling hebben wy ooit
 [7] onze tael hooren spreken, die wy niet ter-
 [8] stond voor vremd en kenden? van gelyken
 [9] ons volk, naer al lang in fransche landen⁹
 [10] verkeert te hebben, word nog aen de spraek
 [11] gekent: ook elke tael heeft hare besonder-
 [12] heden in uyt spraek, klanken, letters, uyt-
 [13] drukkingen en spreuken: die eygendom-¹³
 [14] men en schier ingeborenheden der moe-
 [15] derlyke tael zullen eenigelyk in alle an-¹⁵
 [16] dere talen byblyven: zoo hooren wy de
 [17] Hoogduytsche 't frans anders spreken als
 [18] d'Engelsche: en zoo geven wy nederduyt-
 [19] sche klanken en nederduytsche uyt druk-
 [20] kingen in fransche woorden.

^{29-42.5} A. Gellius, *Noctes Atticae*, boek XI, 8.

[21] Om overtuygt te zyn, dat wy 't frans
 [22] nooit wel konnen leeren, dat men maer
 [23] in zig zelven vrage waerom by ons en on-
 [24] ze duytsche naburen alle d'autheurs van
 [25] fransche nieuwsbladeren, gazetten en jour-
 [26] nalen Fransmans zyn en niet eenen Neder-
 [27] duyts: dat-men maer eens pyze waerom²⁷
 [28] wy niet eenen franschen pred cant en heb-²⁸
 [29] ben, en waerom wy alle, die wy-er noo-
 [30] dig hebben ontbieden uyt Vrankryk. Waer-

- 1 *verschooning*: verontschuldiging
 2 *op diën* (Zuidnederl. voor *dien*): daarvoor
 3 *en*: ontk.
 5 *wist* (te zijn)
 9 *naer*: na
 13 *eygdommen*: eigenschappen
 15 *eenigelyk*: iedereen
 27 *pyze*: overwege
 28 *en*: ontk.

- [1] om gaen onze Brusselers die wy hier op¹
 [2] den Theater hebben niet naer Vrankryk,
 [3] gelyk-er van daer hier komen? waerom
 [4] plegen zy ook die gewoonte niet van te
 [5] gaen van toneel nae toneel? waerom gaen⁵
 [6] zy niet naer dat ryk, waer zulke begaeft-
 [7] heden wel beter geloont worden als hier?
 [8] waerom gaen-ze niet, als-ze hier nog on-⁸
 [9] lust uytstaen? niet anders, als om dat z'in⁹
 [10] Vrankryk om de vromdheyd hunner uyt-
 [11] spraek alleen zouden uytgeschuyffelt wor-¹¹
 [12] den. Het is my meer als eens gebeurt in
 [13] het toneel neffens Fransmans gezeten te
 [14] zyn en hun den grootsten lof te hooren ge-
 [15] ven aen onze Brusselsche acteurs: maer de
 [16] loving eyndigt altyd met te jammeren over¹⁶
 [17] d' uytpraek. Indiën die menschen zoo
 [18] voortgedaen van de natuer en konst, ge-¹⁸
 [19] lyk den overleden Bultos, die-er zoo lan-¹⁹
 [20] ge jaren in was, met eene dagelyksche
 [21] oeffening niet en konnen geraken tot die²¹
 [22] eyge fransche uytpraek; aen wie zal het²²
 [23] mogelyk zyn? Den onlangs overleden heer

¹⁹*Bultos*: Alexander Florentijn Bultos (+ 20 sept. 1787). Was van Brusselse afkomst en verwierf, als acteur en theaterdirecteur een grote populariteit. Samen met zijn broer Herman nam hij tijdens de laatste twee decennia van het Ancien Régime verscheidene leidende functies waar in het Brusselse theaterleven. Zij stichtten o.m. het kindertheater, 'Petit-Spectacle', dat later het 'Théâtre du Parc' werd, en baatten het 'Grand Théâtre' of 'Théâtre de la Monnaie' uit.

1 *Brusselers*: Brusselaars
 5 *nae*: naar
 8 *onlust*: verdriet, kwelling
 9 *uytstaen*: dulden
 11 *uytgeschuyffelt*: uitgefloten
 16 *loving*: het loven
 18 *voortgedaen van*: begunstigd door(?)
 21 *en*: ontk.
 22 *eyge*: eigen

- [24] des Roches, die van joengs af het frans²⁴
[25] gehandelt, en het zoo lange jaren als tael-²⁵
[26] meester geleert en in verschyde schriften
[27] geoeffent heeft, beleyd op verschyde plaet-²⁷
[28] sen, en voornamentlyk in de voorrede van
[29] zyne onlangs uytgegeve *Histoire ancienne*
[30] *des Pays-Bas* zyne gebrekkigheyd in de

²⁴*des Roches*: Jan des Roches (1740-1787). Kwam uit 's-Gravenhage op jeugdige leeftijd in Antwerpen terecht, werd er schoolmeester, schreef in die functie zijn *Nederduytsche Spraek-konst* (1761) en stelde een *Nieuw Nederduytsch en Fransch woorden-boek* op, dat vele uitgaven kende. Nadat hij met Franstalige verhandelingen driemaal door de Académie van Brussel was bekroond, werd hij eerst tot lid en vervolgens tot secretaris van de geleerde instelling benoemd. Hij genoot het vertrouwen van de Oostenrijkse gezagdragers: bij de reorganisatie van het onderwijs werd hij secretaris van de 'Commission royale des études', later algemeen inspecteur; in 1786 werd hij in Wenen door keizer Jozef II ontvangen. In het raam van de onderwijshervorming schreef hij verscheidene schoolboeken, o.m. de door Verlooy (p. 43, r. 29-30) vermelde, onvoltooid gebleven *Histoire ancienne des Pays-Bas Autrichiens* (1787). In zijn onderscheidene functies heeft des Roches niet zozeer zijn moedertaal als wel het Frans begunstigd.

24 *joengs*: jongs

25 *gehandelt*: gehanteerd

27 *beleyd*: bekent

- [1] fransche tael, en ontschuldigt zig op diën,¹
 [2] dat het zyne moederlyke niet en is. Het^{28-44.2}
 [3] werk van den Heer De Neny, die hier in³
 [4] 't frans was opgebracht, mishaeft zeer de⁴
 [5] fransche ooren. Den Heer Paquot in 't wals
 [6] opgebracht en geboren, naer zoo lang en⁶
 [7] zoo dapper gewerkt te hebben in den fran-
 [8] schen en latynschen letterstaet, bekent⁸
 [9] opentlyk in 't voorberigt van zyne Memo-
 [10] riën op de Nederlandsche schryvers, dat⁵⁻¹⁰
 [11] geene van onze Nederlanders, zelfs ook
 [12] niet onze Walen naer de netheyd en ey-¹²
 [13] genschap der fransche tael mogen trach-¹³

^{28-44.2}*Histoire ancienne des Pays-Bas Autrichiens* (zie p. 5, r. 28), Préface (niet genummerd, p. 1): 'J'écris dans une langue qu n'est pas la mienne'. En op de volgende bladz.: 'espérons que la délicatesse Française n'exercera pas sur un étranger cette sévérité excessive qui fait trembler les auteurs de la nation [...] envers moi on sera plus indulgent.'

³*den Heer De Neny*: zie p. 14, r. 6.

⁵⁻¹⁰*Den Heer Paquot*: Jean Noël Paquot (1722-1803). Studeerde aan de Leuvense universiteit en werd in 1746 tot priester gewijd. Historiograaf van keizerin Maria-Theresia (1762), later bibliothecaris van de universiteit (1769) en van de hertog van Arenberg. Lid van de Brusselse Académie. Zijn belangrijkste werk zijn de achttien-delige *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept provinces des Pays-Bas* (Leuven, 1763-1770), een nog steeds uiterst waardevol bio-bibliografisch repertorium, waarmee hij het werk van Valerius Andreas en Foppens voortzette.

- 1 *ontschuldigt*: verontschuldigt
op diën: daarvoor
 4 *opgebracht*: opgevoed
 6 *naer*: na
 8 *letterstaet*: letterkunde
 12 *netheyd*: zuiverheid
 13 *eygenschap*: eigenheid

[14] ten. Den Heer Linguet in zyne nieuwelyks⁸⁻¹⁴
 [15] hernome jaerboeken en bewimpelt de ge-¹⁴⁻¹⁵¹⁵
 [16] brekkigheden van 't frans niet die hy vind
 [17] in Zyne Majesteyts tegenwoordig plakaert
 [18] van lichting van 2,400,000. guldens: wy
 [19] meynden nogtans dat een frans Gouver-¹⁹
 [20] nement ten minsten er nu heden eenige had
 [21] die goed frans wisten. Ik ken-er twee, die²¹
 [22] hier somtyds fransche werkskens uytge-
 [23] ven, maer eerst alles doen schaven en ver-
 [24] beteren door eenen Fransman. Zekeren
 [25] geleerden Heer, Lidmaet van onze Brusse-
 [26] sche Academi' in 't frans opgebracht, had
 [27] over wynige jaren eene lofrede, die voor-²⁷
 [28] gestelt was door een' fransche Academi' op-
 [29] gestelt: maer hy heest onnut gevonden van-²⁹

⁸⁻¹⁴Paquot, *Mémoires*, dl. 1, *Préface*, p. XXVI-XXVII:
 ‘Avant de venir aux objections qu'on a déjà [sic] faites contre ces Mémoires, j'en préviendrai une...; c'est celle qui regarde le stile, dont on ne manquera pas de relever l'incorrection, la monotonie, la sécheresse, & les autres défauts. On perdra ses peines à me les reprocher; j'y en reconnois plus qu'on n'en pourra reprendre, & je passe condamnation sur ce chapitre. Les Wallons, mes compatriotes, ne se piqueront pas d'une extrême délicatesse à cet égard: les François auront quelque indulgence pour un Etranger qui n'a jamais demeuré chez eux; c'est du moins ce que j'attends des uns & des autres.’

¹⁴⁻¹⁵Linguet en de ‘jaerboeken’ (= *Annales*): zie p. 2, r. 5; *nieuwelyks hernome* (= onlangs opnieuw verschenen) is een aanduiding voor het moment waarop Verlooy zijn *Verhandeling* schreef.

- 15 *en*: ontk.
bewimpelt: verheelt
 19 *meynden*: meenden
Gouvernement: regering
 21 *wisten*: kenden
 27 *over*: voor
voorgesteld: als onderwerp voor een prijsvraag voorgelegd
 29 *onnut*: niet nuttig

[30] ze in Vrankryk in te geven: om dat hem,²⁴⁻³⁰³⁰

²⁴⁻³⁰ Bedoeld is het academiëlid du Chasteler die - zoals hij meedeelt in zijn *Mémoire et lettres sur l'étude de la langue grecque* (Brussel, 1781), p. vj - zijn *Eloge de l'Abbé Suger* niet durfde in te zenden als antwoord op een prijsvraag van de Franse Académie, omdat hij er zich van bewust was 'combien un étranger est loin d'atteindre à cette perfection de stile, que l'Académie Française regarde avec raison comme son objet principal'.

[1] zoo hy daer-in zelf zegt, altyd de welspre-¹
 [2] kendheyd en eygenschap der tael moest²
 [3] ontbreken, en heeft-ze dus hier in druk ge-
 [4] geven. Onze hedendaegsche en nieuwelyks
 [5] uytgegeve fransche schriften van de Sta-
 [6] ten en leden der provinciën, steden en be-⁵⁻⁶
 [7] zondere lieden, die van de Walen niet⁷
 [8] uytgenomen, hebben deze taelgebreken:
 [9] zelfs, gelyk gemerkt is, sommige tot be-
 [10] lachelykheyd toe. Onlangs zekeren Frans-
 [11] man vroeg hier een' Officiaelsplaets in de
 [12] Financie: daer wird hem ronduyt geant-¹¹⁻¹²
 [13] woord, dat-men geene Fransche meer aen-¹³
 [14] veerdde, om dat-ze d'onze te zeer overtreff-
 [15] fen, en dus nyd en twist veroorzaken. Ik
 [16] twyffele niet of die reden is waer; maer
 [17] het is ook wel waer dat eenen Fransman op
 [18] een Nederduyts, op een Hollands comp-¹⁸
 [19] toir noh wel verder zal onderblyven. Het¹⁹
 [20] is maer de vremdheyd der tael en d'onmo-
 [21] gelykheyd van daer in iet te worden, die²¹
 [22] daer-van d'oorzaak is.

[23] Hier blykt dan wat verdooltheyd het is²³
 [24] onze kinders op te brengen in 't frans. Dat-²⁴
 [25] ze dit is eene tael geven die-ze nooit wel
 [26] zullen weten, nooit net nog eygentlyk spre-²⁶
 [27] ken: dat-ze dit is moetwillig doen slegt ter
 [28] tael zyn: dat-ze dit is van alle hoop van²⁸
 [29] welsprekendheyd en van vele konsten af-
 [30] sluyten: dat-ze dit is eene moederlyke tael

- 1 *zoo*: zoals
 2 *eygenschap*: eigenheid
 7 *bezondere lieden*: private personen
 12 *wird*: werd
 13 *aenveerdde*: aanvaardde
 18 *comptoir*: handelskantoor
 19 **noh*: noch (nog)
onderblyven: achter blijven, onderdoen
 21 *iet*: iets
 23 *verdooltheyd*: vergissing
 24 *Dat-ze dit is*: Dat dit is, ze
 26 *weten*: kennen
net: zuiver
nog: noch
eygentlyk: naar haar wezen
 28 *(hoop) van*: op

⁵⁻⁶*Staten*: staten = standen.
 Het woord werd in de
 Middeleeuwen reeds gebruikt
 voor standenvergaderingen,
 d.z. representatieve
 vergaderingen van de
 standen. Hier worden
 bedoeld: de Provinciale
 Staten van de Oostenrijkse
 Nederlanden, d.w.z.
 provinciale vergaderingen
 waarin vertegenwoordigers
 van de drie standen zetelden.
¹¹⁻¹²*Officiaelsplaets in de*
Financie: ambt in de
 administratie van de
 openbare financiën.

[1] geven door de welke het onmogelyk word
 [2] een' andere middelmatig te leeren. Want
 [3] daegelyks zien wy, hoe zeer een' fransche
 [4] tong haer minder voegt naer andere talen⁴
 [5] als eene Nederdnytsche, en schier niets⁵
 [6] aenneemt van vremde klanken, daer wy⁶
 [7] nog andere talen middelmatig leeren.⁷

[8] En al konden wy't frans nog eenigsints
 [9] leeren, er - in welsprekende te worden, is
 [10] zeker onmogelyk: men heeft in 't Grieks
 [11] geenen Demosthenes en in 't Latyn geenen
 [12] Cicero meer gezien naer dat byde die ta-¹²
 [13] len geene moederlyke meer en zyn Nie-¹³
 [14] mand zal in een vremde spraek die onleer-¹⁴
 [15] bare fynigheden, de welke zelfs de letter-¹⁵
 [16] konstschryvers ontvlieden, die eygenheid¹⁶
 [17] van woorden en spreuken, die vaerdige
 [18] uytdrukking, die oprechte uyt spraek, die
 [19] rykheyd en vloedigheyd betreffen, diën¹⁹
 [20] onvermeydden toon en onbelemmerde²⁰
 [21] frankheyd voeren, die tot welsprekend-
 [22] heyd noodig zyn.

[23] Moeten wy de welsprekendheyd versa-²³⁻²⁴
 [24] ken; alle onze konsten zyn gekrenkt, de
 [25] voornaemste en noodzakelykste eerst: het
 [26] is deze die moet het zap en smaek geven²⁶
 [27] aen alle schrift. Wat zyn stukken van ze-²⁷
 [28] dekonde, dichterye, historie, staetkonde,
 [29] natuerkonde en diergelyke zonder welspre-
 [30] kendheyd? het zyn nogtans deze weten-

4 *haer*: zich

5 **Nederdnytsche*: Nederduytsche

6 *daer*: waar

12 *naer dat*: nadat

13 **(en zyn)*.

14 *onleerbare*: niet te leren

15 *fynigheden*: subtiliteiten

16 *ontvlieden*: ontgaan

19 *vloedigheyd*: vloeiendheid

betreffen: verwerven

20 *onvermeydden*: niet verlegen

23-24 *Moeten wy...; alle onze konsten zyn gekrenkt*: Als wij ..., dan wordt al onze konsten schade toegebracht

26 *deze*: nl. de welsprekendheid

27 *zedekonde*: zedekunde

⁷ *middelmatig*: Verlooy moet deze beperking aanbrengen, omdat hij ervan uitgaat dat men een vreemde taal niet 'eygentlyk' kan kennen (cfr. zijn tekst p. 41, r. 22-24).

- [1] schappen, die den mensch naest raken,¹
 [2] die rechtsweegs op hem afgaen: die als²
 [3] behelzen den Catechismus der borgerlyke³
 [4] wysheyd; die de menschelyke reden hare⁴
 [5] gangen leeren, en zoo de vervoegzaemheyd⁵
 [6] bevoorderen: 't zy n deze die toegepast zyn⁶
 [7] aen de meeste menigte, die eenigelyk ra-⁷
 [8] ken: 't zyn deze die meest geene vorige⁸
 [9] konsten of veelvoudige kennis en vereys-⁹
 [10] schen: die niemand afkeeren om hunne¹⁰
 [11] moyelykheyd, maer eenigelyk, bijzonder
 [12] de joengheyd aantrekken door hunne be-¹²
 [13] haeglykheyd: 't zyn deze die onder 't ge-¹³
 [14] myn moeten brengen eene betere, redely-
 [15] kere manier van pyzen en goeden smaek¹⁵
 [16] over alles, en zoo hunnen invloed hebben
 [17] op alle konsten tot handwerken, ambach-
 [18] ten, koophandel en landbouw toe: 't is van
 [19] deze, dat den wasdom der konsten moet¹⁹
 [20] beginnen: hy is-er ook van begonst, bezon-²⁰
 [21] der van de dichtkonst, by Joden, Grieken
 [22] en Romynen.

- [23] En wat raekt de dichtkonst in 't bezon-²³
 [24] der; hier voor is-er zeker in een' vremde
 [25] tael geen plaets: want niet is-er vizer,²⁵
 [26] niet is-er nouwspeuriger als deze. In een²⁶
 [27] alderzappigste rym een 't minste woordje

- 1 *naest*: het nauwst
 2 *rechtsweegs*: rechtstreeks
 3 *borgerlyke*: burgerlijke
 4 *reden*: rede
 5 *vervoegzaemheyd*: voegzaamheid
 6 *bevoorderen*: bevorderen
toegepast: aangepast
 7 *meeste menigte*: grote massa
eenigelyk: iedereen
 8 *vorige*: voorafgaande
 9 *en*: ontk.
 10 *afkeeren*: afkerig maken
 12 *joengheyd*: jeugd
 13 *gemyn*: volk
 15 *pyzen*: denken
 19 *deze* (wetenschappen)
 20 *hy is- er ook van begonst*: hij (de wasdom) is er ook mee begonnen
 23 *raekt*: aangaat
 25 *niet*: niets
vizer: vreemder, wonderlijker
 26 *nouwspeuriger*: nauwkeuriger(?)

- [28] verandert of verplaetst, af of by gedaen²⁸
[29] verdoost alle natuerlykheyd en smaek, al
[30] is 't dat nog het rym zyne maten houd. En³⁰

28 *(gedaen),

30 *maten*: versmaten, metrum

- [1] 't geen welgezyd is in in redevoering of¹
 [2] histori zal tegen 't hoofdspringen in gedicht,²
 [3] zonder dat men zal weten waerom. Deze
 [4] fyne verschilligheden zal niemand in een⁴
 [5] vremde tael gevoelen.⁵

- [6] Alwaer 't dat ons frans onze konsten⁶
 [7] niet en krenkte; het is ons eventwel scha-⁷
 [8] delyk, door diën dat het wederom al ee-⁸
 [9] ne tael meer is: want het vlaems en latyn
 [10] kunnen wy niet derven; nemen wy nog
 [11] 't frans by; dit is nog een' tael die wy moe-
 [12] ten weten voor tot de konsten te komen.¹²
 [13] Doch hoe meer spraken wy ons noodza-¹³⁻¹⁴
 [14] ken voor te leeren; hoe meer wy ons de¹⁴⁻¹⁵
 [15] konsten verwyderen. Wat tyd wonnen de
 [16] Grieken die geene tael als 't Grieks en had-¹⁶
 [17] den! wat ontlasting van 't geheugen, van
 [18] de memorie, geene duyzende vremde woor-
 [19] den te moeten onthouden! zou die nood-
 [20] zakelykheyd van 't Grieks by de Romy-¹⁹⁻²⁰
 [21] nen niet ten deele d'oorzaak zyn van hun-
 [22] ne minderheyd ten aenzien der Grieken?
 [23] Gelukkig de Fransche, die reeds zoo verre

¹⁹⁻²⁰ *noodzakelykheyd van 't
 Grieks: noodzakelijkheid van
 de kennis van het Grieks.*

- 1 **is in redevoering*
 2 **hoofd springen*
 4 *verschilligheden: verschillen, nuances*
 5 *gevoelen: aanvoelen*
 6 *Alwaer 't: Al ware het*
 7 *krenkte: schade toebracht*
 8 *door diën dat: daardoor dat, doordat*
 12 *voor: alvorens*
 13-14 *hoe meer spraken wy ons noodzaken voor (= om) te leeren: tot het leren van hoe meer talen
 wij ons verplichten*
 14-15 *hoe meer wy ons de konsten verwyderen: hoe meer wij voor ons de kunsten op afstand
 houden(?)*
 16 *en: ontk.*

[24] zyn, dat-ze recht uyt d'Abéscholen hun²⁴
[25] kunnen begeven tot die konsten, daer hun-
[26] nen geest op valt! noch gelukkiger, waer 't²⁶
[27] dat-ze hunnen Bybel, hunne scholen der
[28] rechten, godsgeleertheyd, medecynen in
[29] 't frans hadden!

[30] Door ons frans schynen wy van die mid-³⁰

²⁴*Abéscholen*: Het Frans middelbaar onderwijs was tijdens het Ancien Régime grotendeels in handen van de geestelijkheid (Jezuïeten, Oratorianen e.a.). Het kende in de tweede helft van de 18de eeuw een zekere expansie. Vooral werd het toen gekenmerkt door een vernieuwing van de onderwijsprogramma's, waarbij aan het Frans meer belang werd toegekend ten nadele van het Latijn; cfr. M. Glatigny, *Histoire de l'enseignement en France* (Paris, 1949), p. 68.

24 *hun*: zich

26 *noch*: nog

waer 't: ware het

30 **schynen*: schyden (scheiden)

middelbare: gemiddelde, doorsnee-

[1] delbare geleertheyd en borgerlyke wys-
 [2] heyd af geheel het gemeyn, onze bestge-²
 [3] moedde en weetgirige borgers, ambachts-
 [4] lieden, akkermans, en onze vrouwen: die
 [5] 't frans teenemael niet, of ten minsten zoo⁵
 [6] verre niet en weten, dat-ze 't met vermaek⁶
 [7] of zonder moyelykheyd konnen lezen: die⁷
 [8] daer door als gedoemt schynen tot een' ge-⁸
 [9] zogte onwetendheyd.

[10] Hier door ontketenen wy de konsten: die¹⁰
 [11] altyd aen een hangen, en d'een' d'andere
 [12] volgen, helpen, volmaken. Zoo beletten
 [13] wy den invloed van die der penn' op die
 [14] van de hand. Het zyn nogtans die van de¹³⁻¹⁴
 [15] penn' die moeten voorgaen. De Joden had-
 [16] den hunnen beroemden tempel niet voor¹⁶
 [17] David en Salomon: Griekenland was wild
 [18] voor Homerus: te Roomen die konstige
 [19] stukken van beeldhouwerye, schildering,
 [20] bouwkunst en andere waren-er nog niet
 [21] voor Cicero en Virgilius: die levende en som-
 [22] tyds boven natuer gedrevene beldingen van²²
 [23] den dichter verzien, ontwekken, voeden,²³
 [24] verheffen eenen leerzamen geest. wie zou
 [25] zeggen dat de gedichten van Homerus noo-²⁵
 [26] dig geweest zyn tot het maken van diën
 [27] Dondergod, die door zyn statig gezigt zy-
 [28] nen konstenaer, Phidias, zelf vervaerde!²⁴⁻²⁸
 [29] waer op gevraegt zynde hoe hy zoo god-
 [30] delyk stuk had konnen uytvoeren; ant-³⁰

¹⁰De betekenis is: de kunsten, die altijd aan elkaar hangen, worden door het gebruik van het Frans van elkaar losgemaakt, ont-ketend, zodat de ene kunst de andere niet meer kan volgen, steunen en volmaken.

¹³⁻¹⁴*die der penn'*: de schrijvers;
die van de hand: de schilders, beeldhouwers, architecten.

²³*verzien*: Schrant, *Verhandeling*, p. 50, wijzigt in *voorzien*. - Verzien = verzorgen, voeden(?)

²⁵*Homerus*: (Grieks: Homeros) (ca. 9de eeuw v.C.) Grieks dichter aan wie de beide grote heldendichten, de *Ilias* en de *Odusseia*, worden toegeschreven.

²⁴⁻²⁸zie p. 23, r. 8.

- 2 *gemeyn*: volk
bestgemoedde: bestgezinde
 5 *teenemael*: helemaal
 6 *en*: ontk.
weten: kennen
 7 *moyelykheyd*: moeilijkheid
 8 *gezogte*: gewilde, bewuste
 16 *voor*: voor de tijd van
 22 *boven natuer gedrevene*: hoger dan de natuur verheven, de natuur overtreffende(?)
beldingen: uitbeeldingen, voorstellingen
 28 *vervaerde*: bevreesd maakte
 30 (*uytvoeren*): (uytvoeren),

- [1] woordde hy dat hy aen 't werk altyd in 't
 [2] hoofd had deze rymkens van Homerus, die
 [3] ik alzo in overzetting geve.

[4] *Dan gaf den grooten god met zwertgewang*⁴
 [5] *brouwd' oogen*

[6] *Den toewink van gedoog met zyn onsterfelyk*⁶
 [7] *hoofd.*

[8] *Zyn godlyk hair bewoog: men zag de hemels*
 [9] *boogen,*

[10] *Eenwillig met den god, van eygen wil berooft.*¹⁰

[11] Iliad. 1. vers. 528.

[12] Zoo schynt ook onzen Antwerpschen Apel-
 [13] les bedrift geweest te zyn door den geest¹²⁻¹³
 [14] van Virgilius, als den Hertog van Mantua¹⁴
 [15] hem onder het schilderen van 't gevecht
 [16] van Turnus en Eneas hoorde ophalen dit¹⁵⁻¹⁶
 [17] en volgende rymen van d'Eneis.

[18] *Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris.*

[19] Lib. 10.¹⁹

[20] Om iet groots van onze geleerde te ver-²⁰
 [21] wachten, zoo lang den staet der talen zoo²¹
 [22] blyft, gelyk hy nu is, dat is te vergeefs:
 [23] d'onze, zeker de grootste verstanden eerst
 [24] van al, zullen in 't frans laten te schry-²⁴
 [25] ven, niet alleen om dat-ze deez' opgehael-

¹²⁻¹³ *onzen Antwerpschen Apelles*: zie p. 22, r. 25.

¹⁴ *Hertog van Mantua*: in 1600 naar Italië vertrokken, trad P.P. Rubens er in dienst van Vincenzo Gonzaga, hertog van Mantua.

¹⁵⁻¹⁶ *'t gevecht van Turnus en Eneas*: Aeneas, de held van Vergilius' *Aeneis*, vluchtte uit Troje, dat door de Grieken was veroverd en in brand gestoken. Na een lange tocht belandde hij in het gebied van koning Latinus, de koning van Latium. Hier vocht hij met succes een tweegevecht uit met Turnus, de koning van de Rutuliërs. De inzet was de hand van Lavinia, de dochter van koning Latinus.

¹⁹ P. Vergilius Maro, *Aeneis*, boek x, 198.

4 *zwertgewangbrouwd'*: zwart-gewenkbrauwde

6 *toewink*: wenk
gedoog: toestemming

10 *Eenwillig*: Een van wil

13 *bedrift*: geïnspireerd

20 *geleerde*: geleerden

21 *staet*: toestand

24 *laten*: nalaten

- [26] de onmogelykheyd herkennen; maer ook²⁵⁻²⁶²⁶
 [27] om d'uytgeputheyd van de konsten in die
 [28] tael: om dat - ze voorsteeds hun moeten²⁸
 [28] tael: om dat - ze voorsteeds hun moeten²⁷⁻²⁸
 [29] gaen vernedert houden onder zoo talry-²⁹
 [30] ke menigte van schryvers. En die hun we-³⁰

²⁵⁻²⁶ *deez' opgehaelde* (= besproken) *onmogelykheyd* (om in het Frans te schrijven).
²⁷⁻²⁸ *uytgeputheyd van de konsten in die tael*: in die zin dat een zo groot aantal Frans-schrijvenden de kunsten hebben uitgeput, dat er in die taal geen lauweren meer te oogsten vallen voor de Zuidnederlanders.

- 26 *herkennen*: erkennen
 28 *voorsteeds*: voortdurend(?)
     hun: zich
 29 *houden*: achten
 30 *hun*: zich

[1] tens en willens tot zulke vernedering zul-
 [2] len begeven; dit zullen zeker d'edelste en²
 [3] grootste verstanden niet zyn: want het zyn
 [4] deze, die-men tot nogtoe altyd heeft zien⁴
 [5] vallen op die soort van schriften, die 't al-
 [6] dermeest welsprekendheid vereysschen,
 [7] staetkonst, dichterye, philosophie, enz.
 [8] Maer het zyn ook deze, die wel eerst zul-
 [9] len zien hoe onmogelyk de welsprekend-
 [10] heyd is in een' vremde spraek, en wat d'ey-¹⁰⁻¹¹
 [11] gelingen van een' tael voor hebben voor
 [12] de vremde. En een groot verstand, een groot
 [13] gemoed is niet te vreden met iet minder,¹³
 [14] maer wilt in zyne soort het eerste zyn,
 [15] nog en zal zig licht begeven daer het een¹⁵
 [16] menigte moet boven hem zien. Mogt-me¹⁶
 [17] dan nog iet in 't frans verwachten; men¹⁷
 [18] moet niet groots verwachten: en kwam-er¹⁸
 [19] dog iet groots; wat jammer! hoe veel groo-¹⁹
 [20] ter waer 't geweest in de moederlyke tael!

[21] Niemand dan van d'onze zal zig lichte-²¹
 [22] lyk vermeten eenig aentreffelyk schrift²²
 [23] van die voornaemste en noodigste soort in
 [24] 't frans t'ondernemen: zal ik my dan be-
 [25] geven tot ons Nederduyts? een' tael die
 [26] veracht is? die-me schaemt te spreken? daer²⁶
 [27] ik weet dat-me van myn werk zal zeggen,
 [28] *het is maer vlaems*, en het ongelezen ne-²⁸
 [29] dersinyten? zekerlyk neen. Wy zullen dus
 [30] nog in d'een nog in d'andere tael schryven.

2 (*begeven*): (begeven),

4 *deze*: nl. 'd'edelste en grootste verstanden'

10-11 *d'eygelingen van een' tael*: degenen voor wie een taal de eigen taal (de moedertaal) is

13 *iet*: iets

15 *nog*: noch

en: ontk.

daer: waar

16 *hem*: zich

Mogt-me: Mochten we, mocht men

17 (*verwachten*): (verwachten),

18 *niet*: niets

19 *dog*: toch

21 *dan*: dus

22 *aentreffelyk*: zetfout of contaminatie van *aantrekkelijk* en *treffelijk*?

26 *die-me*: die men

28 *nedersmyten*: neergooien

[1] Droeven staet van onze konsten, wy
 [2] hebben geen' tael om ze t'oeffenen: en²
 [3] verwonderen wy ons nog, terwylen zoo ve-
 [4] le Fransche, Engelsche, Hoogduytsche ver-
 [5] standen uytshynen, geenen eenen verhe-
 [6] ven geest binnen onze palen te zien opryzen!⁶

[7] Een merkelyk nadeel is ons nog die
 [8] vremde tael op de theaters. De toneelen
 [9] hebben hun goed en hun kwaed. Het goed
 [10] 't welk zy inhebben, is wel voornament-
 [11] lyk dit, dat zy wonder dienstig zyn voor
 [12] de konsten. Dichters, muzikanten, schil-¹²
 [13] ders hebben hier de bekwaemste oeffening
 [14] en de nouwste proef van hunne deugd hier¹⁴
 [15] heeftmen 't alderkrachtigste aenwekzel van¹⁵
 [16] al waer maer ang in steekt eenen arbyd¹⁶
 [17] van wynige maenden heeft terstond zynen
 [18] loon en eenen loon voornamentlyk van eer:
 [19] ende dat doorgaens op een' wyze die niet
 [20] dan d'aldergevoeligste kan wezen aen al-
 [21] wie-ze geschied en aen alwie-er door moet
 [22] aengewakkert worden: en zonder twyffel
 [23] in Vrankryk diën luyster der konsten moet²³
 [24] zeer veel aen de toneelen. by ons, door
 [25] die vremdheyd van tael is-er geene plaets
 [26] voor onze dichters of zangkonstenaers.

[27] Voeg hier nog by dat onze theaters om²⁷
 [28] die vremde tael ons nog te slegter zyn.
 [29] want die stukken die wy hebben, zyn al-
 [30] le oorsprongelyk Fransche; alle toegepast³⁰

2 *t'oeffenen*: te beoefenen

6 *palen*: grenzen

12 *muzikanten*: musici

14 *nouwste*: scherpste, nauwkeurigste

proef: bewijs

deugd: waarde

15 *aenwekzel*: opwekking

van: voor

16 *al waer maer ang* (= ange: angel, prikkel) *in steekt*: al waar maar pit in zit *of* al wie maar initiatief wil nemen (?)

23 *moet*: is verschuldigd (Fr. doit)

27 *om*: omwille van

30 *toegepast*: aangepast

[1] aen den franschen volksaerd, niet aen den
 [2] onzen. doch, zulken aerd, zulke zeden,²
 [3] hertstogten, werken en gedagten. En wat³
 [4] verschil van den Fransman tot den Neder-⁴
 [5] lander!

[6] Maer, waer 't dat onze tael op de tonee-⁶
 [7] len was; dit alleen, dat het onze tael is,
 [8] waer aen vaderlandsche gemoederen een¹⁸
 [9] behaeglykheyd te meer: men zou somtyds
 [10] eens iet vaderlands zien, onze bijzondere
 [11] fouten overgehaelt, en onze deugden en¹¹
 [12] groote daden opgeluystert.

[13] En waer 't dat-er eenige verandering be-¹³
 [14] geert wierd; misschien waer die wel zoo te¹⁴
 [15] doen, dat - men de toneelen hun meeste
 [16] kwaed zou benemen 't geen zy anders me-
 [17] debrengen. Men kon zorgen daer op zoo
 [18] welgezedigde menschen te hebben als mo-¹⁸
 [19] gelyk waer. En d'inboorlingen onder hun¹⁹
 [20] volk, onder d'oogen van hunne ouders,
 [21] bloedverwanten en vrienden, zouden ze-
 [22] ker zediger leven en minder oorzaak geven

2 *doch, zulken aerd, zulke zeden*: maar zo'n aard betekent ook zulke zeden...

3 *hertstogten*: hartstochten

4 *tot*: met, bij

6 *waer 't*: ware het, indien

8 *waer*: ware

11 *overgehaelt*: over de hekel gehaald, gehegeld(?)

13 *begeert*: gewenst

14 *wierd*: werd

18 *welgezedigde*: goed van zeden

19 *waer*: ware

- [23] aen het kwaed 't geen Rousseau van hun²³
 [24] ducht, als die de welke buy ten hun land by
 [25] den vremden zyn. En het waer ook ee-
 [26] ne behagelykheyd te meer de deugden en
 [27] grootheyd verbeld te zien door deugdzame²⁷
 [28] lieden: ten minsten en was-er niet som-
 [29] tyds d'onbehaeglykheyd van uyt den
 [30] mond van eenen Sardanapalus, een' Mes-³⁰

²³In zijn *Lettre sur les spectacles* (J.J. Rousseau à M. d'Alembert, de l'Académie Française, sur son article 'Genève', dans le 7e vol. de l'Encyclopédie, et particulièrement sur le projet d'établir un théâtre de comédie en cette ville) (1758) verzet Rousseau zich tegen de door d'Alembert gedane suggestie om een theater op te richten in Genève. Hij komt daarbij o.m. tot de conclusie dat, op zichzelf gezien, de morele invloed van het toneel nooit goed kan zijn; cfr. J.J. Rousseau, *Lettre à M. D'Alembert sur les spectacles* (uitgave door L. Brunel, Paris, 1922), p. 89.

³⁰*Sardanapalus*: een legendarische figuur. Volgens een Griekse legende de laatste Assyrische koning, wat geenszins met de historische werkelijkheid overeenstemt. Sardanapalus werd steeds voorgesteld als een vorst die zich aan uitpattingen en losbandigheid overgaf. Na de val van zijn hoofdstad Nineve zou hij voor zichzelf en zijn harem de verbrandingsdood hebben verkozen.

- [1] salien, eenen Vatinius de redens te hooren^{30-54.111}
 [2] van eenen Cato of Lucrees. Voorts kon-²
 [3] men zorgen daer niets te laten verbelden als³
 [4] al wat zedig is, en zoo veel vaderlands
 [5] als mogelyk waer.⁵
- [6] Daerenboven de toneelen van eene na-
 [7] tie zyn 't eerste, ten minsten 't aenzienelyk-
 [8] ste proefstuk van hare konsten, en 't duy-⁸
 [9] delykste bewys van haren voortgang in de
 [10] goede gustie en konsten. Die natie dan die¹⁰
 [11] hier-in versaekt iet van 't haer te voren te¹¹
 [12] brengen, en zoo uytshy nelyke zaken gants¹²
 [13] van den vrenden trekt, schynt haer opent-¹³
 [14] lyk ten onderen te geven aen de vrende.¹⁴
 [15] hier door dan voeden wy zeker sterk die
 [16] groote en nergens anders gekende vrend-
 [17] gezindheyd die wy onder ons gevoelen:
 [18] hier door gemisschen wy diën fynen toet-¹⁸
 [19] steen onzer konsten.
- [20] Uyt alle dit opgehaelde zien wy dus wat²⁰
 [21] nadeel onze konsten, door die frans ver-²¹
 [22] waentheyd leyden. Maer het zyn niet de²²
 [23] konsten alleen die hier door leyden; het is
 [24] daer door ook dat voor deze leste opgustin-

^{30-54.1}*Messalien*: Valeria Messalina (24-48). Romeinse keizerin, echtgenote van keizer Claudius (41-54). Ze was berucht om haar schandelijke levenswijze.

¹*Vatinius*: P. Vatinius (1ste eeuw v.C.). Romeins politicus, partijgenoot van Caesar. Bracht het in 59 v.C., toen Caesar consul was, tot volkstribuun. Hij maakte zich bij sommigen ongeliefd door misbruiken bij de uitoefening van de ambten die hij waarnam. De slechte naam die hij verwierf, is echter in grote mate toe te schrijven aan Cicero die hem aanviel in een rede, *In Vatinium*.

²*Cato*: Marcus Porcius Cato de Oudere (234-149 v.C.). Romeins staatsman, bekend om zijn strenge opvattingen en zijn voorkeur voor de oude Romeinse zeden.

Lucrees: Titus Lucretius Carus (99-55 v.C.). Romeins didactisch en lyrisch dichter. Auteur van *De Natura Rerum*.

- 1 *redens*: redevoeringen
 3 *verbelden*: uitbeelden
 5 *waer*: ware
 8 *proefstuk*: bewijs
 10 *gustie*: smaak
 11 *iet*: iets
     't haer: het hare
     te voren: naar voren
 12 *uytschynelyke*: opvallende(?)
     gants: geheel
 13 *trekt*: betreft
     haer: zich
 14 *ten onderen geven*: onderwerpen
 18 *gemisschen*: missen
 20 *opgehaelde*: behandelde
 21 *frans verwaentheyd*: ijdele ingenomenheid met het Frans, gallomanie
 22 *leyden*: lijden

[25] gen onzen vrydomsgeest zoo was verval-²⁴⁻²⁵
[26] len: want liefde tot het vaderland en kon-
[27] sten gaen schier altyd samen: zy geven
[28] veel aen elkanderen: men heeft het zoo
[29] gezien by de Grieken en Romynen En in-
[30] derdaed als 't vaderlandschap buyten 't ge-

²⁴⁻²⁵*leste opgistingen*: jongste woelingen. Verlooy zinspeelt op de reactie van de bevolking op de gerechtelijke, administratieve en godsdienstige hervormingen van Jozef II: de feiten grepen plaats in de eerste helft van 1787. Ook deze tekst is een aanwijzing voor de periode waarin de *Verhandeling* werd geschreven.

[1] val is van gedurig getergt te zyn; moet het^{30-55.11}
 [2] door de konsten verlicht en gevoed wor-
 [3] den of het verslapt, gelyk wy zelfs on-³
 [4] langs hier en in Holland geproeft hebben.⁴⁴
 [5] En van gelyken de konsten zonder vader-
 [6] lantschap zyn veel minder en verliezen
 [7] veel: want zal de vaderlands liefde niet
 [8] grooter, beter, redelyker en gesierder zyn,⁸
 [9] waer-ze verlicht en gedreven is door de
 [10] konsten? waer welsprekendheyt, gedich-
 [11] ten, toneelen, schildering, belden, opschrif-
 [12] ten, enz. niet ophouden van-ze op te wek-
 [13] ken en overal te raken? zullen ook welspre-
 [14] kendheyt, toneelen, gedigten, redekunst,
 [15] histori' en diergelyke niet grooter, edelder,
 [16] ryker zyn waer-ze begeest zyn wegens 't¹⁶
 [17] vaderland?

[18] En zoo zeer is onze fransgezindheyt niet
 [19] samenstandig met een' ware vaderlands lief-¹⁹
 [20] de, dat zy zelfs daer-van eenen inbreuk is.²⁰
 [21] Daer verschillige mogendheden in onder-²¹
 [22] handeling treden, elke denkt- er haer' eer en
 [23] weerdigheyt aengelegen, dat het verdrag in
 [24] hare tael verleden zy. Valerius Maximus²⁴²⁴
 [25] in het capittel van de gebruyken der Room-
 [26] sche staetsbediende zegt, dat die, al waren²⁶
 [27] zy doorgaens in 't Grieks wel hervaren,²⁷
 [28] nooit anders als in 't latyn aen de Grieken

⁴*hier en in Holland*: voor het Zuiden kan hierbij gedacht worden aan de tragikomische 'Keteloorlog'. (1784), waarbij Jozef II (1780-1790) tevergeefs poogde de opening van de Schelde voor het havenverkeer naar Antwerpen te bewerkstelligen. De 'Keteloorlog' - zo geheten omdat een ketel op het dek van een van de twee schepen waarmee de keizer de doorvaart wilde afdwingen, getroffen werd - betekende voor hem en het Zuiden een duidelijk verlies aan prestige. Verlooy had het nog over de Keteloorlog; zie p. 31, r. 23-24. Voor het Noorden wordt misschien de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) bedoeld, tijdens welke de Republiek ernstige verliezen leed.

²⁴*Valerius Maximus*: (1ste eeuw) Romeins historicus. Schreef *Facta et Dicta Memorabilia*. 18de-eeuwse Zuidnederlandse vertalingen ervan zijn niet bekend, wel twee Amsterdamse uitgaven, van 1721 en 1729), van de van hand van A. Bógaert (*Gedenkwaardige voorbeelden*).

30-55.1 *als 't vaderlandschap buyten 't geval is van gedurig getergt te zyn*: als de eigenheid (vaderlandsliefde?) niet voortdurend op de proef wordt gesteld

- 1 (zyn): (zyn),
- 3 *zelfs*: zelf
- 4 *geproeft*: ervaren
- 8 *gesierder*: schoner(?)
- 16 *begeest*: beziel
wegens: door
- 19 *samenstandig*: samengaande, in overeenstemming met
- 20 *daer-van*: daarop
- 21 *Daer*: Waar
- 24 *verleden*: opgesteld
- 26 *staetsbediende*: staatsambtenaren
- 27 *hervaren*: ervaren

[29] antwoord gaven: en dat zy die niet alleen²⁹
[30] binnen Roomen maer ook in Griekenland

²⁹*die*: de Grieken.

- [1] en Asia deden door taelmans spreken in 't¹
 [2] latyn: dat ook de vremde talen gebannen
 [3] waeren uyt alle de Rechtshoven van 't
 [4] Rooms gebied. De redenen van die oude⁴
 [5] plegen bedied hy te wezen, om zoo te be-⁵
 [6] waren de hoogweerdigheyd van 't Rooms⁶
 [7] volk en van hunne ampten: om buyten
 [8] raek te zyn van de kracht en vloedendheyd⁸
 [9] der Grieksche sprack: om de latynsche tael
 [10] met meer achtbaerheyd te verbreyden on-
 [11] der alle volkeren: op dat-er niets Rooms¹¹⁻¹²
 [12] ergens-in onder t vremd en waer.^{24-56.12}

- [13] Zoo eerden zy de moederlyke tael, schoon
 [14] zy daer van de minderheyd tegen de Griek-¹⁴
 [15] sche wel zagen: de hunne nog ongeschaeft¹⁵
 [16] en ongeregelt; de Grieksche vol allen schik¹⁶
 [17] en sierlykheyd: de hunne hard en onaen-
 [18] genaem, zoo zy zelfs belyden; de Griek-¹⁸
 [19] sche zoet en vloedende, ee gelyk Valerius¹⁹
 [20] en Seneca zeggen, *Lingua volubilis*: de hun-²⁰
 [21] ne arm en onverzien van schriften en ge-²¹
 [22] leerdheyd; de Grieksche overvloedig in al-
 [23] le konst en wetenschap: 't latyn de tael
 [24] van boeren en soldaten; het Grieks de spraek
 [25] der konsten, de spraek van een geëert en
 [26] aldergesierdste volk; 't latyn de tael van²⁶

^{24-56.12}V. Maximus, *Facta et Dicta Memorabilia*, boek II, 2, 2.

¹⁹*Valerius*: Valerius Maximus, zie p. 55, r. 24.
²⁰*Seneca*: Lucius Annaeus Seneca (4 v.C.-65 n.C.). Romeins wijsgeer en senator. Opvoeder van keizer Nero (54-68), die hem tot zelfmoord dwong. *Lingua volubilis*: een vloeiende taal.

- 1 *taelmans*: tolken
 4 *van*: voor
 5 *plegen*: gebruiken
bedied: verklaart
 6 *hoogweerdigheyd*: hoge waardigheid, verhevenheid
 8 *raek*: aanraking, beïnvloeding
vloedendheyd: vloeiendheid
 11-12 *op dat-er niets Rooms ergens-in onder 't vremd en waer*: opdat er nergens iets Rooms onder (= ondergeschikt aan) het vreemde ware (= zou zijn)
 14 *minderheyd*: mindere waarde
 15 *ongeschaeft*: ruw
 16 *ongeregelt*: zonder vaste regels
schik: orde
 18 *zoo*: zoals
zelfs: zelf
belyden: bekennen
 19 *vloedende*: vloeiend
 21 *onverzien*: niet voorzien
 26 *aldergesierdste*: allerprachtigst (?)

- [27] een klyn latium; het Grieks verbreyd door²⁷²⁷
[28] rykbevolkte landen in Asia en Europa en
[29] in Italiën zelf: met wat oogen zouden zul-
[30] ke vaderlanders hebben zien invoeren een'

²⁷ *latium*: Latium is een streek in Midden-Italië, grenzend aan de Tyrrheense Zee. Rome maakte zich van het gebied meester gedurende de 4de eeuw v.C.

- [1] tael niet alleen vreemd, maer ook onvol-
 [2] maekter als d'eyge?¹⁻²²
- [3] De vaderlands liefde nochtans in een volk
 [4] is een onschatbaer goed. Alles is grooter,
 [5] edelmoediger, deugdzamer, wyzer: alles
 [6] is iveriger en vinniger voor bijzonder en⁶
 [7] gemeyn goed. Aenzie maer d'oude Romy-⁷
 [8] nen: zoo haest zy hun vaderland in de
 [9] macht der Keyzers zagen, en alles boo-⁹⁻¹⁰
 [10] gen voor de mogendheyd van Eenen; ge-¹⁰
 [11] leerdheyd en konsten bleven nog; maer die
 [12] republiksche grootheyd, die ingenomend-¹²
 [13] heyd tot een gemeyn goed, was-er niet
 [14] meer. Men zag geen Brutus meer onmee-¹⁴
 [15] doogende als de wet zelf rechter zitten,¹⁵
 [16] straffende met de dood 's landsverraderye

¹⁻²De lezer zou verwachten:
volmaekter als d'eyge.

¹⁴*Brutus*: Lucius Junius Brutus (6de eeuw v.C.). Een van de eerste twee consuls van Rome. Toen in Rome een samenzwering ontdekt werd ten voordele van de verdreven koning Tarquinius en Brutus vernam dat zijn beide zonen erbij betrokken waren, veroordeelde hij hen zelf ter dood en was hij aanwezig bij de uitvoering van het vonnis.

2 *d'eyge*: de eigen (taal)

6 *iveriger*: ijveriger

vinniger: naarstiger

bezonder: bijzonder, eigen

7 *gemeyn*: gemeenschappelijk

9-10 *alles boogen voor de mogendheyd van Eenen*: alles ondergeschikt maakten aan het gezag van een enkeling (of is *alles* een zetfout voor *allen*?)

10 (*Eenen*): (Eenen),

12 *republiksche*: van de republiek

ingenomendheyd tot: behagen in

15 *rechter*: als rechter zitten, rechtspreken

- [17] in zyn' eyge zonen: men zag geene Curtii,¹⁷
[18] geene Decii hun leven offeren voor 't ge-¹⁸
[19] meyn: geenen Scipio, den grouwel van¹⁹
[20] Carthago, overwinner van Hannibal en²⁰

¹⁷*Curtii*: naam van een Romeins geslacht dat legendarisch werd om zijn vaderlandsliefde. In 362 v.C. zou M. Curtius zich te Rome vrijwillig in een kloof gestort hebben, nadat voorspeld was dat de kloof zich slechts zou sluiten als Rome zijn edelste bezit zou offeren. M. Curtius bracht het offer, omdat dat edelste bezit naar zijn mening bestond uit wapens en heldenmoed.

¹⁸*Decii*: de Decii vormden een Romeins geslacht van plebejische oorsprong, waarvan sommige leden in de tijd van de republiek beroemd werden om hun heldenmoed.

¹⁹*Scipio*: Publius Cornelius Scipio Africanus de Oudere (ca. 235 v.C.-183 v.C.). Romeins veldheer. Hij overwon het Carthaagse leger o.l.v. Hannibal bij Zama en streed, samen met zijn broer Lucius, tegen Antiochus III (224-188 v.C.), koning van Syrië, die met Hannibal een verbond tegen Rome had gesloten. Toen hij werd aangeklaagd wegens verduistering van gelden en omkoperij, trok hij zich vrijwillig buiten Rome terug.

²⁰*Hannibal*: (246-182 v.C.) Carthaags veldheer en staatsman. Onderwierp Spanje, trok over de Alpen naar Italië en overwon de Romeinen aanvankelijk in enkele bekende veldslagen. Hij vermeed Rome en trok zich terug naar Zuid-Italië. Nadat hijzelf door de Romeinen verslagen was bij Zama (202 v.C.), vluchtte hij naar het Nabije Oosten, waar hij zich aan de uitlevering onttrok door zelfmoord te plegen.

- [21] Antiochus, in vrywillig ballingschap gaen²¹
 [22] op dat zyne grootheyd aen 't vaderland
 [23] niets zou te duchten geven voor de rust
 [24] en mogendheyd door hem bezorgt: geenen²⁴
 [25] Regulus met verbeurte van zyn lyf raeden²⁵²⁵
 [26] het gemeyn goed, en op verbintenis van
 [27] zynen eed uyt d'armen van vrouw en kin-
 [28] deren keeren tot zyne beulen: men zag gee-²⁸
 [29] ne Consuls, die, die de wet gaeven aen Ko-²⁹²⁹
 [30] ningen, tot het purper geroepen uyt het

²¹*Antiochus*: Antiochus III de Grote (242-187 v.C.). Koning van Syrië (224-188 v.C); laatste grote vertegenwoordiger van het huis der Seleuciden. Tegenstander van de Romeinen die hem, o.l.v. Lucius Cornelius Scipio Asiaticus, versloegen bij Magnesia (190).

²⁵*Regulus*: Marcus Atilius Regulus (3de eeuw v.C.). Romeins consul en legeraanvoerder. Streed tegen de Carthagers, maar werd gevangen genomen. Volgens de legende zou hij daarna naar Rome gezonden zijn met een vredesvoorstel. In de Romeinse senaat zou hij echter zelf de afwijzing van dit voorstel bewerkt hebben en daarna, zoals hij onder ede had beloofd, naar Carthago teruggekeerd zijn, waar hij dan de marteldood zou zijn gestorven.

²⁹*Consuls*: waarschijnlijk een toespeling op Lucius Quinctius Cincinnatus (5de eeuw v.C.) die, bij het begin van de republiek, Rome redde, toen het aangevallen werd door een naburige volksstam, de Aequi. Volgens de legende werd hij bij die gelegenheid achter de ploeg weggehaald, kreeg hij dictatoriale macht en versloeg hij de vijand. Daarna keerde hij naar de arbeid op het veld terug. Achteraf werd hij nogmaals voor een tijd als dictator aangesteld.

- 24 *mogendheyd*: macht
bezorgt: verwezenlijkt
 25 *verbeurte*: verlies
raeden: aanraden
 28 *tot*: naar
 29 *die, die*: zij die

[1] veld, en, naer op hunnen keer den staet¹
 [2] verzorgt te hebben, weerkeeren tot de
 [3] ploeg: men zag geenen alderdeugdzaam-
 [4] sten Cato meer verschynen, om wiëns te-
 [5] gen woordigheyd alleen heel een Rooms
 [6] volk vermeyd stond de schaemlooze bloem-⁶
 [7] feest aen den Raed te vragen. In de plaets³⁻⁷
 [8] van die grootheyd en verheventheyd
 [9] kwam daer nae de nederige eyge-min,⁹
 [10] baetzugt, verwaendheyd, lafhertige on-
 [11] derworpentheyd, en vleyerye.

[12] Het is zonder twyffel een goed voor
 [13] eenigelyk wel ter tael en ter sprack te zyn,¹³
 [14] en zyne redens vaerdig en onbelemmert te¹⁴
 [15] voeren Doch hier toe is een' zekere frank-
 [16] heyd noodig maer, gelyk by ons gezien
 [17] en geplogen is, wanneer zullen wy frank¹⁷
 [18] zyn in die vremde tael? en aldus dan, ge-
 [19] lyk gemerkt is, stellen wy ons in gezels-
 [20] chap, in gespreek, enz moetwillig ach-²⁰
 [21] ter den Fransman. Ook hy, die hier zyne²¹
 [22] spraek, zyne drachten, kleedsels, tonce-²²
 [23] len vind; die ons in alle dit herkent zyne²³
 [24] leerlingen, zyne apen en nederige groot-
 [25] achters, beld zig seffens in, dat er niet²⁵
 [26] schoon, niet groot, niet goed en is, of 't²⁶
 [27] moet van Vrankryk zyn, en neemt niet
 [28] zonder reden den toon boven zyn' slegte
 [29] naeboetzers: en zoo moeten wy by hem in²⁹

³⁻⁷Valerius Maximus (zie p. 55, r. 24) verhaalt in zijn *Facta et Dicta Memorabilia*, boek 11, 10, 8, hoe Marcus Porcius Cato de Jongere (bijgenaamd Uticensis, 95-46 v.C.), achterkleinzoon van Cato de Oudere, een integere en deugdzaam Romeinse ambtenaar, door het Romeinse volk werd verzocht de Floralia te verlaten, omdat het de acteurs en de actrices niet durfde vragen zich te ontkleden tijdens zijn aanwezigheid. Toen hij op het verzoek inging, werd hij door het volk om zijn houding toegejuicht.

1 *naer*: na

op hunnen keer: op hun beurt

6 *vermeyd*: beschaamd

9 *daer nae*: daarna

nederige: lage, onderdanige

eyge-min: eigenliefde

13 *eenigelyk*: iedereen

14 *redens*: gesprekken

17 *geplogen*: gebruikelijk

20 *gespreek*: gesprek

21 *Ook*: Dus

22 *drachten*: modes

23 *die ons in alle dit herkent zyne ...*: die ons in dat alles herkent als zijn ...

25 *seffens*: dadelijk

niet: niets

26 *en*: ontk.

29 *naboetzers*: nabootsers

[30] gezelschap den rang houden van min ge-³⁰

30 *geschaefde*: beschaafde

- [1] schaeftde lieden. En waerlyk 't is een schand,
 [2] ons hier-in altyd gestelt te zien om te boo-²
 [3] gen onder 't vremd: jae het zyn wy alleen
 [4] van alle d'Europische volkeren, die gelyk⁴
 [5] de barbaren, gelyk dwalende gevoltens,⁵
 [6] zonder staet of wetten, onze tael schamen⁶
 [7] en verwerpen, die in ons eyge land ver-⁷
 [8] meydelyk spreken met den vremden.
- [9] Voor het vaderlanderschap eener natie is
 [10] zeer dienstig zoo veel eygen en besonder
 [11] te hebben als mogelyk is: want waer 't¹¹
 [12] dat de gantsche wereld overal de zelve tael,
 [13] staet, zeden, wetten, godsdienst, klee-
 [14] sels, plegten en gebruyken had; men¹⁴
 [15] kende geen vaderlanderschap: maer nu in
 [16] de verschydendheyd, allen goeden vader-¹⁶
 [17] lander mint al wat vaderlands is om geen'
 [18] andere reden als om dat het vaderlands is:
 [19] en zelfs hoe meer een' zaek uytwendigs
 [20] heeft, gelyk de tael, dragten, toneelen,²⁰
 [21] godsdienst, zekere plechten; hoe meer zy²¹
 [22] de gemoederen van 't volk zal aantrekken.
 [23] Men heeft in de Tartersche overwelding van²³
 [24] China een' menigte van Chinezen zien lie-
 [25] ver hun land verlaten als de vaderlandsche
 [26] dragt vad lang hair: het volk van Alexan-²⁶
 [27] der in Asia begon hem meer te haten om 't
 [28] aennemen van vremd kleedsel, als om zyn'
 [29] ware onverdragelykheden: eenider weet,²⁹

²³*Tartersche overwelding:*
 Tataarse, Mongoolse
 verovering. De Tataren
 waren een Mongoolse
 volksstam. Onder leiding van
 Temoedsjin, de Dzjengis
 Khan, veroverden de
 Mongolen in de 13de eeuw
 Noord-China; in de tweede
 helft van die eeuw werd heel
 China aan hun heerschappij
 onderworpen.

- 2 *boogen:* buigen
 4 *Europisch:* Europese
 5 *dwalende gevoltens:* nomaden
 6 *schamen:* ons schamen over
 7 *vermeydelyk:* beschaamd
 11 *waer 't dat:* waer het dat, als
 14 *plegten:* gebruiken
 16 *verschydendheyd:* verscheidenheid
 20 *dragten:* modes
 21 *plechten:* gebruiken
 26 **vad:* van
hair: haar
 29 *onverdragelykheden:* onuitstaanbare handelingen

[30] wat Peeter den grooten gekost heeft den³⁰

³⁰*Peeter den grooten*: tsaar
Peter I de Grote van Rusland
(1672-1725).

- [1] invoer van onze kleding in Rusland. wy
 [2] weten ook dat het gebrek van onze tael te²⁻³
 [3] weten, en Spaensche zeden in Philip den³
 [4] tweeden niet wynig by ons den afkeer van
 [5] hem vermeedert hebben. Waerom werken
 [6] wy dan om zoo bekwamen band van va-⁶
 [7] derlanderschap, de moederlyke tael, te
 [8] bannen?⁸
- [9] En zeker die zaken van zoo groote uyt-⁹
 [10] schynendheyd, die zoo veel uytwendigs
 [11] hebben, tael, drachten, toneelen vremd
 [12] te hebben, kan niet anders op 't volk ver-¹²
 [13] wekken, als een' klynachting van al wat¹³
 [14] 't ons is, en grootachting van al wat vremd¹⁴
 [15] en uytheemsch is: en zonder twyffel hier¹⁵
 [16] van die vremdsgezindheyd; hier van die
 [17] gedreventheyd om alles te willen van el-¹⁷
 [18] ders, schoon 't inlands tweemaal beter zy.¹⁸
 [19] Zoo ontieveren wy onze konsten, weten-¹⁹
 [20] schappen en ambachten: zoo doen wy nog
 [21] voort te niet gaen die dierbaer' overblyf-
 [22] sels van onz' oude konst-en-stof-werken,²²
 [23] en vremde slegtigheden in weerde zyn. Zoo²³
 [24] staet voornamentlyk Vrankryk den ban-²⁴
 [25] winkel te blyven van onze sieraden: zoo
 [26] staet het onze vrouwen bedwelmt te hou-²⁶
 [27] den op die eydele wekelykheden, die niet²⁷

²⁶het: nl. Frankrijk.

2-3 *het gebrek van onze tael te weten*: het ontbreken van de kennis van onze taal

3 *weten*: kennen

6 *bekwamen*: geschikte

8 *te bannen*: uit te bannen

9 *uytschynendheyd*: het opvallend zijn(?)

12 *op*: bij

13 *klynachting*: minachting

14 *grootachting*: waardering

15 *hier van*: hierdoor

17 *gedreventheyd*: neiging

18 *schoon*: ofschoon

19 *ontieveren*: ontmoedigen

22 *konst-en-stof-werken*: kunstwerken en weefsels

23 *en* (doen wy)

slegtigheden: slechte, waardeloze dingen

in weerde zyn: gewaardeerd worden

24 *staet te*: moet

banwinkel: verplichte (ver)koopplaats

27 *op*: ten opzichte van

wekelykheden: wekelijke zaken

[28] en behagen als door de nieuweyde, maer²⁸

[29] nochtans konnen dueren om de verander-²⁹

[30] lykheyde 't is die allengskens ingewortelde³⁰

28 *en: ontk.*

29 *nogtans niet*

30 **(lykheyde).*

[1] vremdsgezindheyd, die die den Nederlan-¹
 [2] der nog meer doet zyn zelven miskennen²
 [3] en een klyn gevoelen hebben van zyn ey-³
 [4] gen: 't geen hem klynmoedig maekt, en
 [5] belet te derren 't geen een ander dert.⁵

[6] Hiervan die verandering in onze zeden,
 [7] waervan den Heer des Roches in zyn'
 [8] oudsche historie van ons land in deze woor-
 [9] den klaegt: 'Den Nederlandschen volks-
 [10] aerd,' zegt hy, 'is voornamentlyk
 [11] d'oprechtheyd en goede trouw. maer,
 [12] helaes, het bedrog en loozen handel zyn¹²
 [13] hier reeds ing{?}open sedert twintig ja-
 [14] ren: en eeniegelyk weet, dat het niet
 [15] en is, als aen 't aennememen van uyt-¹⁵
 [16] heemschezeden, dat wy die verandering

1 *, die den

2 zyn zelven: zichzelf

3 zyn eygen: zichzelf

5 derren: durven

12 loozen: bedrieglijke, sluwe
 handel: gedrag

15 en: ontk.

*aennememen: aennememen

[17] moeten wyten.’ dit zyn zyne woorden.⁷⁻¹⁷

[18] Werkzamen schryver! gy eerde de goe-

[19] de zeden, het Nedrlandsch eenvoud en op-¹⁹¹⁹

[20] rechtigheyd! jae! laet ons die vremde wan-²⁰

[21] deugd betreuren, en onze gelukkige voor-²¹

[22] ledentheden weerverlangen. jae nu heden,

[23] terwyl de religie onzer voorouders door 't

[24] heylzaem licht der reden ons hier in plaets

[25] van een *Auto da fé* en godsdienstige moor-²⁵

[26] den van onnoozele ongeloovige en gewaen-

[27] de tooveraers, in plaets van galgen, ra-²⁷

[28] ders, vuer en stank der blakende onplicht,²⁸

[29] niet meer kan geven als mensminnende²⁹

[30] vertoogen, tempels en netgespoelde stra-

⁷⁻¹⁷*des Roches*: zie p. 43, r. 24 - citaat in *Histoire ancienne des Pays-Bas Autrichiens* (zie p. 5, r. 28), 1, p. 288: ‘Il est d’autres traits du caractere [sic] des Germains, que l’on doit reconnoître dans les Belges, avec d’autant plus de raison qu’un long espace de temps n’a pu les effacer: l’ingénuité, la bonne foi, la fidélité.’ En p. 290-1: ‘Ce n’est guère que depuis une vingtaine d’années qu’on a vu l’astuce et les pratiques frauduleuses se glisser en quelques endroits; et tout le monde sait que c’est à l’adoption des moeurs étrangères que l’on doit ce changement. Avant cette époque, ce que les Belges appellent *manlyke waerheyd, en Nederlandsche trouwe*, étoient, je ne dis pas des proverbes, mais des axiomes sacrés dans les Pays-bas.’

¹⁹*het eenvoud*: de geraadpleegde 18de-eeuwse woordenboeken en woordenlijsten geven als genus m. of v., nooit o.

²⁵*Auto da fé*: een Portugees woord, afgeleid van het Latijn *actus fidei*, dat *geloofsdaad* betekent. Het woord *auto-da-fé* (in het Spaans *auto-de-fé*) werd tijdens het Ancien Régime gebruikt voor de plechtige bekendmaking en uitvoering van vonnissen van de inquisitie op het Iberische schiereiland.

19 *Nedrlandsch: Nederlandsch

20 *wandeugd*: ondeugd

21 *vooredentheden*: vroegere dingen, tradities?

27 *tooveraers*: tovenaars

28 *onplicht*: onschuld(?)

29 *niet meer*: niet anders meer

- [1] ten, bestroeit met bloemen en jeugdig¹
 [2] groen, doorwaeyt met geurige lochien,²
 [3] galmende met den lof van God en met een³
 [4] oud ge{?}chal 't geen eertyds onze kloeke¹⁻⁴
 [5] vaders volgde in hunne krygstogten en
 [6] triomfen; nu heden roep-ik met U, goe-
 [7] den man! MORIBUS NOSTRIS en met onzen⁶⁻⁷
 [8] ouden Lipsuis, MORIBUS ANTIQUIS!⁸⁷⁻⁸
- [9] Maer, goed willigen vaderlander; gy zaegt,⁹
 [10] dat onzen landsgeest ontaerdde: gy zaegt,
 [11] dat dit kwam van ontleende zeden: waerom
 [12] gingt gy niet wat veerder zien? waerom¹²
 [13] speurde gy niet nae, van waer die vremd-
 [14] heyd kwam? Had gy dat gedaen; gy had ge-
 [15] zien, dat een volk gebracht op den voet van
 [16] drachten, kleedsels, tael, toneelen, lied-
 [17] jes, en al wat 't meest uytwendigs heeft
 [18] te trekken van den vremden, niet kan
 [19] misschen ook de zeden te trekken van diën
 [20] vremden. En zoo zoud gy gezien hebben,¹⁴⁻²⁰
 [21] dat het meeste van 't verderf daer gy van²¹
 [22] klaegt, koomt uyt d'onacht van uw' eyge
 [23] tael, die gy looft, en zegt ryk en overvloet-
 [24] dig te zyn, maer altyd stelt aachter die de²⁴
 [25] welke gy voor eenen Nederduytsch onvol-²⁵
 [26] leerbaer en onmogelyk herkende: die gy²⁶
 [27] nooit begonst te schryven zonder een'

¹⁻⁴Zinspelning op het religieuze gebruik van de processies.

⁶⁻⁷*goeden man*: bedoeld is J. des Roches.

⁸*Lipsius*: zie p. 17, r. 14.

⁷⁻⁸*Moribus nostris...Moribus antiquis*: Lat., volgens onze gebruiken...volgens oude gebruiken.

⁹*goedwilligen vaderlander*: bedoeld is nogmaals J. des Roches.

¹⁴⁻²⁰*gy had gezien, dat een volk gebracht op den voet van drachten...en al wat [het] 't meest uytwendigs heeft [,] te trekken van den vremden...: gij hadt gezien dat een volk, eens ertoe gebracht dat het modes, kledij, taal, toneel, liedjes en al wat het het meest aan uiterlijke verschijningsvormen heeft, van een vreemdeling overneemt, niet anders kan dan ook de zeden van die vreemdeling over te nemen.*

- 1 *bestroeit*: bestrooid
jeugdig: jong
 2 *lochten*: luchten
 3 *met*: van
 12 *veerder*: verder
 21 *daer*: waar
 24 **aachter*: achter
 25 *Nederduytsch*: Nederlander
onvolleerbaer: niet volmaakt te leren
 26 *herkende*: erkende

[28] schaemlooze voorbicht van uwe gebrek-²⁸²⁸
[29] kigheyd. Maer peysde gy niet, dat gy dus²⁹
[30] u in 't geval stelde van den Romeyn die

²⁸*schaemlooze voorbicht:*
een voorbeeld van dergelijke
'voorbeeld', zie p. 43, r. 28-p.
44, r. 2.

28 *voorbicht:* bekentenis vooraf
29 *peysde:* denkt

- [1] kwaed Grieks schreef by Gellius? van ee-¹
 [2] nen onbeschaemden manken die wilt dan-
 [3] sen, of valsstemmigen die wilt zingen?³
 [4] Redelyke lieden zullen wel vergeven aen
 [5] den eenen als hy danst en den anderen
 [6] als hy zingt, indiën zy dit gedwongen
 [7] doen: doch niemand zal zynen lach hou-⁷
 [8] den. Maer als-me den manken ziet willens⁸
 [9] dansen en den stemloozen willens zingen;
 [10] als-me-z-er ziet op uytzyn; dan heeft-me¹⁰
 [11] recht van te lachen, spotten en verach-¹¹
 [12] ten. En, alwillens doen 't geen-me voor-¹²
 [13] steeds weet te zullen kwalyk doen, wat
 [14] is dit anders als den *Bouffon* spelen?¹⁴
- [15] Voorders door diën afkeer van onz' ey-
 [16] ge tael verachten wy die heylige nalaetsels¹⁶
 [17] van onze voorouders, die grondwetten van
 [18] den staet, die hoogweerdige verbonden
 [19] tusschen het Volk en den Vorst: de wetten
 [20] op de muntzaeken, jacht, visscherye, lee-

¹*Gellius*: zie p. 41, r. 29 en p. 41, r. 29-p. 42, r. 5.

- 3 *valsstemmigen*: die vals zingt
 7 *houden*: inhouden
 8 *als-me*: als men
 10 *als-me-z-er*: als men ze er
     heeft-me: heeft men
 11 *van*: om
 12 *alwillens*: vrijwillig
     't geen-me: wat men
     voorsteeds: voortdurend(?)
 14 *Bouffon*: nar
 16 *nalaetsels*: erfgoed

- [21] nen, lasten, erfverkryg by doode handen.¹⁹⁻²¹
[22] die instellingen, onderrichtingen en plyt-²²
[23] wyzen der Raeden en gerechtschappen.²³
[24] die oude stukkeu, die, gelyk gezeyd is,²⁴
[25] de gondvestingen zyn van de tegenwoor-²⁵

¹⁹⁻²¹ *de wetten op de ... leenen*: hiermee wordt waarschijnlijk het leenrecht bedoeld dat de betrekkingen regelde tussen de leenheer of senior en zijn leenman of vazal. Dit leenrecht bleef nog levend recht, lang nadat de periode van de feodaliteit voorbij was.

²¹ *erfverkryg by doode handen*: goederen in de dode hand behoren toe aan - meestal - kerkelijke genootschappen en stichtingen. Hun naam ontlene ze aan het feit dat ze, door hun gebondenheid aan een vaste bestemming, aan de vrije omloop van de goederen onttrokken zijn. Door verordeningen van o.m. Karel V en Filips II verwierf de overheid tijdens het Ancien Régime in de Nederlanden een recht van toezicht bij het overmaken van goederen in de dode hand door particulieren.

- 22 *plytwyzen*: procesrecht
23 *gerechtschappen*: gerechtelijke instellingen
24 **stukkeu*: stukken
25 **gondvestingen*: grondvestingen

- [26] dige zeevaart-wissel-en-krygsrechten: wel-²⁶
[27] ke alle oorsproenglyk zyn in 't Nederduyts.²⁷
[28] Wy werken dus, om die zoo kostbare wet-^{28-64.1}
[29] stellingen, die d'uyterste proef van genoeg-
[30] zaemheyd in d'aldergrootste voorlede be-

²⁶*zeevaart - wissel - en - krygsrechten*: gebruiken en gewoonten die in de 15de en 16de eeuw in Antwerpen tot ontwikkeling kwamen inzake beursoperaties, zeerecht en zeeverzekeringsrecht. De plaatselijke costumen of gewoonterechten, alsook verordeningen van het openbaar gezag bevatten de neerslag ervan. Ze golden naderhand als voorbeeld voor andere handelscentra als Hamburg en Keulen. Anderzijds had een werk als H. de Groot's *De jure belli ac pacis* (Over het recht van oorlog en vrede) een grote invloed op het volkenrecht. De bewering van Verlooy volgens welke het zeevaart-, het wissel- en het kriegsrecht oorspronkelijk Nederlands zouden zijn, is evenwel te weinig genuanceerd.

²⁷ *oorsproenglyk*: oorspronkelijk
^{28-64.1} *wetstellingen ... ondergaen hebben*: wetsbepalingen, die de hoogste toets van de doeltreffendheid bij het allergrootste deel van de vroegere bevolking hebben doorstaan

- [1] volktheyd ondergaen hebben, die ons ook
 [2] heden overal in steden en op t plat land
 [3] eenen schik en regeitucht bezorgen, die³
 [4] alle ryz{?}gers bekennen nergens anders te
 [5] vinden; wy werken, zegg' ik, om die dier-
 [6] bare nalaet{?}els niet meer te verstaen en in
 [7] eenen eeuwigen nacht te verdoempelen.⁷
- [8] Maer, zal-me zeggen, om 't kwaed te⁸
 [9] meyden van 't ongebruyk der moederlyke⁹
 [10] tael; wy zullen het Frans hier de moeder-
 [11] lyke tael maken: wy zullen het doen de
 [12] tael worden van ons Nederland. Ik ant-
 [13] woorde vooreerst, dat deze verplantte tael
 [14] altyd den aerd van haren nieuwen grond,
 [15] den Nederduytschen aftrek, geheel neder-¹⁵
 [16] duytsche woorden, en nederduytsche uyt-
 [17] drukkingen zou behouden: gelyk men reeds
 [18] in een deel van Brussel begonst ziet: en dit¹⁸
 [19] zou wederom een ander wals worden. Doch¹⁹
 [20] met het walsch hadden wy wederom niet²⁰
 [21] met allen: want de Walen zyn niet naeder
 [22] aen de fransche welsprekendheyd en ey-²²
 [23] genschap der tael, als wy, gelyk wy da-²³
 [24] gelyks ondervinden in onze rechtshoven,
 [25] en blykt uyt de hier voor opgehaelde ge-
 [26] tuygenissen van den Heer Paquot en ande-
 [27] re: en gelyk voorders aen eenen goeden²⁵⁻²⁷²⁷
 [28] Fransgeleerden klaer zal blyken indiën hy²⁸
 [29] de verzameling van de stukken die onze te-
 [30] genwoordige staetszaken aengaen wilt in

²⁵⁻²⁷ de hier voor opgehaelde
 getuygenissen van den Heer
 Paquot en andere: zie p. 44,
 r. 5-14 en p. 44, r. 24 - p. 45,
 r. 4.

- 3 *schik*: orde
 7 *verdoempelen*: dompelen
 8 *zal-me*: zal men
 9 *ongebruyk*: het niet gebruiken
 15 *aftrek*: oorsprong, stempel(?)
 18 *begonst*: begonnen
 19 *wals*: Waals
 20 *niet met allen*: niemendal
 22 *eygenschap*: eigenheid
 23 *als*: dan
 27 *voorders*: bovendien
 28 *Fransgeleerden*: kenner van het Frans

- [1] de hand nemen en de vertooningen van¹
 [2] onze Walsche provincien overwegen.
- [3] Maer, om d'onderstelling van die onbe-
 [4] wuste verfranssing kort te maken; dat on-
 [5] ze taelbanners maer eens aenmerken, dat⁵
 [6] zy die nooit verder zouden brengen als om
 [7] te maken, dat den stedeling niet meer kon⁵⁻⁷
 [8] spreken met zyn' omgezetene landzaten,⁸
 [9] met diën die hem dagelyks met zyne win-⁹
 [10] ningen kooft pyzen, met zynen huer-
 [11] ling, met zynen akkerman: om te maken
 [12] dat den eenen gebuer den anderen niet ver-
 [13] stae, dat men onder 't zelve dak, in den
 [14] zelve heerd taelmans noodig heb. Maer¹⁴
 [15] Godt bewaer ons van de middels die de ta-
 [16] len doen veranderen of ooit verandert heb-
 [17] ben! dit zyn sterftens, uytlandingen, vyand-¹⁷
 [18] lyke overstromingen, geweldenaryen en
 [19] diergelyke jonstjes van het lot der volkeren.¹⁹
- [20] En d'ongelukkige ondervinding leert, dat
 [21] wy niets van de fransche tael te verwach-
 [22] ten hebben: want zy is hier al over de d{?}y²²
 [23] hondert jeren gevestigd: en over ontrent²³
 [24] twee hondert dertig jaren was-ze zoo ver-
 [25] re, dat-er nouwelyks eenen man, zelfs
 [26] geene vrouwe van tref gevonden wierd, ge-²⁶
 [27] lyk Guicciardinus zegt, die geen frans en
 [28] sprak: waerom diën schryver ook ergens
 [29] oordeelt dat hier in 't kort alles zou frans

⁵⁻⁷ dat zij met die verfranssing
niets anders zouden bereiken
dan dat...

- 1 *vertooningen*: vertogen
 5 *taelbanners*: die de eigen taal verbannen
aenmerken: erop letten
 8 *omgezetene*: omwonende
landzaten: bewoners
 9 *winningen*: voortbrengselen van de grond
 14 *heerd*: haard, huis
taelmans: tolken
 17 *uytlandingen*: emigraties
 19 *jonstjes*: kleine gunsten (ironisch)
 22 *over de*: meer dan
 23 *over*: voor
 26 *tref*: aanzien, achting

[30] geworden zyn. Ook die tael is hier over²³⁻³⁰

²³⁻³⁰Guicciardini schrijft dat velen in de Zuidnederlandse gewesten Frans spraken; cfr. L. Guicciardijn, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* (zie p. 6, r. 26), p. 27. In verband met Antwerpen spreekt hij over de Franse taal de mening uit dat ze er ‘alsoo verbreydt wordt dat zy hier binnen corten tyde soo ghemeynlijk over al ghesproken sal worden als de eyghene moederlijke spraecke’; cfr. L. Guicciardijn, *o.c.*, p. 88.

[1] de dry hondert jaren de tael van 't Hof,
 [2] van 't Gouvernement, van de Raeden, en,²
 [3] 't geen volgt, van den edeldom en van al
 [4] wat iet wilt wezen. Zy is schier de gemy-⁴
 [5] ne tael van Europa: zy is als op haren
 [6] aenzinelyksten autae ter uytsluyting van⁶
 [7] d'onze geplaetst op den theater: en, 't geen⁷
 [8] al is, zy is hier geacht met een' blinde in-
 [9] genomendheyd. En is zy met alle dat voor-
 [10] deel nu verder als in den tyd van Guicciar-
 [11] dinus, over 200. jaren? is zy nu meer on-¹⁰⁻¹¹¹¹
 [12] ze tael geworden als-ze dan was?¹²

[13] Waer 't zaken vast besloten was voor-¹³
 [14] taen het frans onze moederlyke tael te
 [15] maken, wat zouden onze verfransers al meer
 [16] konnen doen voor die tael boven de hier
 [17] opgehaelde voordeelen die zy reeds geno-¹⁷
 [18] ten heeft? zullen wy nog gelyk aen Ier-
 [19] land is gebeurd, alle onze oude charters,¹⁸⁻¹⁹
 [20] wetten, boeken, schriften verbranden en
 [21] geen een' vlaemsche letter overlaten? zul-
 [22] len zy ons onze moederlyke tael verbie-
 [23] den te spreken of te ichryven? zullen zy
 [24] de vlaemsche scholen verblenden en niet ge-²⁴
 [25] doogen dan fransche? Dit zyn nogtans de
 [26] naefte middels die-er nog voor 't frans te²⁶
 [27] beproeven zyn. Maer hoe krachtig zy ook
 [28] schynen; zy zouden nogtans boven d'on-²⁸
 [29] mogelyk hekd van-z'in 't werk te leggen,²⁹
 [30] nog niet genoegzaam zyn, niet alleen om

¹⁰⁻¹¹ *den tyd van Guicciardinus*: de 16de eeuw; zie p. 6, r. 26.

¹⁸⁻¹⁹ *Ierland*: voor Ierland stond de regering van de Engelse koningen George I (1714-1727) en George II (1727-1760) gelijk met een halve eeuw onderdrukking, verval en wanhoop. De Engelse heersers legden er zich op toe het Ierse nationale element zoveel mogelijk uit te schakelen.

- 2 *Gouvernement*: Regering
 4 *iet*: iets
   gemyne: gemeenschappelijke
 6 *aenzinelyksten*: hoogste
 7 *'t geen al is*: wat alles is
 11 *over*: voor
 12 *dan*: toen
 13 *Waer 't zaken*: Indien
 17 *opgehaelde*: besproken
 24 *niet*: niets
 26 *naeste*: meest voor de hand liggende
 28 *boven*: behalve
   *onmogelykhekd: onmogelykheid
 29 *in 't werk*: ten uitvoer

- [1] het Nederduyts te verjagen, maer ook niet
 [2] om het frans te doen een waer en oprecht
 [3] frans wezen. Ook, schoon alle die middels³
 [4] sedert zoo langen tyd schier in hunn' uyer-
 [5] ste strengheyd tegen d'Iersche tael gekruykt⁵
 [6] zyn; is d'Engelsche nog verre van de moe-
 [7] derlyke te worden in Ierland. En zoo moye-³⁻⁷
 [8] lyk is het een volk te doen gants veran-
 [9] deren van tael, dat-me nooit stad, land⁹
 [10] schap, vlekke zig ziet ontmaken van hare¹⁰
 [11] straet-tael, of *patois*. Zoo houden de Wal-
 [12] sche gewesten, Normandiën, Bretaniën,
 [13] Provence, Languedoc hunne bezondere
 [14] zey - taelen, schoon-er by hun niets ge-¹⁴
 [15] geschreven word, niets in achting is, als
 [16] frans: zoo houd Luyk zyne leelyke tael,
 [17] schoon zy die, gelyk Guicciardinus zegt,
 [18] van over 200. jaren al schaefden en ver-¹⁸
 [19] berbetterden.¹⁶⁻¹⁹
- [20] Ten zy wy dan door onze domme frans-
 [21] verwaentheyd by den alfranswillenden
 [22] Fransman die alles schat nae 't frans, wil-²²
 [23] len blyven den naem verdienen van *Gros*-²³
 [24] *siers Flamands*; 't en zy wy moetwillig on-
 [25] ze konsten, ambachten, wetenschappen
 [26] willen gekrenkt houden; 't en zy wy bot-²⁶
 [27] telyk willen versaeken alle eer en achting
 [28] onzer natie; 't en zy wy wel veel minder
 [29] vaderlands liefde dragen als wy onlangs²⁹
 [30] schynen getoont te hebben; wy moeten
 [31] het frans verlaten.

³⁻⁷De Engelse onderdrukking in Ierland ging tijdens de eerste decennia van de 18de eeuw (zie p. 66, r. 18-19) gepaard met een achteruitgang van de literatuur in de oorspronkelijke Ierse taal, het Keltische Iers-Gaelisch. Maar in de tweede helft van de 18de eeuw deed zich een reveil van die literatuur voor, mede onder invloed van de Schot J. MacPherson (1736-1796), die over het Keltisch publiceerde. De jongere generatie van Ierse literatoren die achter dit reveil stond, leunde niet meer zo sterk aan tegen de aristocratische bovenlaag, maar meer bij het volk.
¹⁶⁻¹⁹L. Guicciardijn, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* (zie p. 6, r. 26), p. 385.

²⁹*onlangs*: verwijzing naar de volksbeweging tegen de hervormingen van Jozef II: zie p. 54, r. 24-25.

- 3 *schoon*: hoewel
 5 **gekruykt*: gebruykt
 9 *dat-me*: dat men
 10 *vlekke*: dorp
 14 *zey-taelen*: spreektaal(?)
 18 *over*: voor
*verbetterden: verbeterden
 22 *nae*: naar
 23 *Grossiers Flamands*: lompe Vlamingen
 26 *gekrenkt*: verzwakt, geschaad
bottelyk: domweg

[1] Maer laet het ons gewillig doen: want,
 [2] alles in acht genomen, het is ons oneyn-
 [3] dig beter: niet alleen om dat het de moe-
 [4] derlyke tael is, maer ook om zyn' eyge
 [5] hoedanigheden, gelyk hier naer zal blyken.⁵

[6] De Duytsche is een' oude oorsprongly-⁶
 [7] ke tael. Het is die, de welke hier gebragt⁶⁻⁷⁷
 [8] is van voor Cesars tyden, door die Duyt-⁸
 [9] sche, onze voorouders, die de Gallen of
 [10] Walen verjaegt en zig hier nedergeslagen¹⁰
 [11] hebben, en die zelve spraek, die ten ty-
 [12] de der Romynen hier en in Duytsland de
 [13] moederlyke tael was en met lichte ver chil-
 [14] ligheden nog is. Uyt den zelve Cesar, Ci-
 [15] cero, Quintilianus, Plinius en andere zien¹⁴⁻¹⁵
 [16] wy dat de Gallen *Rostrum, Anserem, Cre-*
 [17] *tam testaceam, Picem, Asserem, Aurigam,*
 [18] *Jurisdictionem* in hunne tael noemden *Bec-*
 [19] *cus, Gansa, Merga, Becha, Planca, Rhe-*
 [20] *darius* en *Ambactus* en gelyk wy in onze
 [21] tael zeggen, *Bek, Ganze, Mergel, Pek,*
 [22] *Plank, Ryder, Ambacht*, als *Hulster-am-*
 [23] *bacht, Axel-ambacht*, enz. Het is die zel-²²⁻²³
 [24] ve, de welke met eene verbastering van't
 [25] Latyn in Spaniën het Spaens, in Italiën
 [26] het Italiaens en in Vrankryk het Frans ge-

⁶⁻⁷Een opvatting die men in de hele humanistische literatuur kan terugvinden. Petrus Montanus schrijft in zijn aanvullingen bij Guicciardini dat het Nederduits 'een oude oorspronkelijkke tale is by nae van den beginsel der Wereldt ghebruyckt'; cfr. L. Guicciardini, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* (zie p. 6, r. 26), p. 28.

⁸Cesars: zie p. 3, r. 24.

¹⁴⁻¹⁵Cesar: zie p. 3, r. 24.

Cicero: zie p. 5, r. 8.

Quintilianus: Marcus Fabius Quintilianus (ca. 35-95). Romeins redenaar en leraar, uit Spanje afkomstig, schreef *Institutio Oratoria*, een leerboek in 12 delen over de welsprekendheid.

Plinius: Caius Plinius Secundus de Oudere (23/24-79). Romeins auteur, schreef een encyclopedisch werk: *Naturalis Historia*.

²²⁻²³Hulster-ambacht, Axel-ambacht: ambacht = heerlijkheid. Hulst, Axel, Assenede en Boekhoute vormden de 'Vier Ambachten', die deel uitmaakten van het vroegere Staats-Vlaanderen, sinds 1814 Zeeuws-Vlaanderen genoemd.

5 hier naer: hierna

6 oorspronglyke: niet uit een andere voortgekomen

7 *diā: die

10 nedergeslagen: gevestigd

[27] maekt heeft: die den grond is van 't En-²³⁻²⁷
[28] gels: en het Zweedsch en Deensch voor
[29] echte zusters kent. Hier tegen is de Fran-
[30] sche en andere van Europa een Latyns-

²³⁻²⁷Een dergelijke mening kan men al, terloops, in de *Twe-spraack* van Spieghel verwoord vinden. In zijn *Uytspraeck vande weerdicheyt der duytsche tael*, de befaamde inleiding tot de *Beginselen der Weegconst* (1586), verklaarde Simon Stevin dat het 'Duytsch' (Verlooy gebruikt dezelfde term) de oorsprong is van alle 'bastaardtalen', zoals het Frans, het Italiaans en het Spaans.

[1] duyts basterdkind nog geen 700. jaren oud.

[2] De Duytsche tael is verdeylt in Hoog-

[3] duytsch en Nederduytsch: waer van d'ee-

[4] ne niet meer de moeder tael of ouder is,

[5] als d'andere: gelyk by de Grieken d'eene

[6] der vier dialecten niet meer oorspongelyk⁶

[7] is als d'andere. Het Nederduyts is d'onze.

[8] nochtans in het spreken nemen wy wel

[9] somtyds volgens de Fransche benaeming

[10] van *Allemanden Flamand* het woord *Duytsch*

[11] voor *Hoogduytsch*, en *Vlaemsch* voor *Ne-*

[12] *derduytsch*.

[13] Ons Nederduytsch verstrekt zig over dry¹³

[14] vierdens van onzen tegenwoordigen staet,

[15] geheel den Hollandsehen, een groot deel¹⁵

[16] van 't Luyks en eenige voordere deelen¹⁵⁻¹⁶

[17] van 't Keyzerryk en van de Landstreke be-

¹⁵⁻¹⁶ *een groot deel van 't Luyks*: zie p. 32, r. 12-13.

6 *oorspongelyk: oorsprongelyk

13 *verstrekt zig*: strekt zich uit

15 *Hollandsehen: Hollandschen

16 *voordere*: vooraanliggende(?), verdere(?)

- [18] neden de vereenigde Nederlanden: in zul-¹⁷⁻¹⁸
 [19] ker voegen dat Oostwaerts en Noordwaerts
 [20] het land-in niet mogelyk is te zeggen op
 [21] wat plaets het Hoogduytsch schyd van 't²¹⁻²²
 [22] Nederduytsch. En Guicciardinus acht Ne-
 [23] derduytsch de gantsche groote Landstreek
 [24] van Gravelingen af tot Dantzig, en Pom-
 [25] meren toe. Inderdaed de spraken der kus-²²⁻²⁵²⁴⁻²⁵
 [26] ten en besonderlyk die der Hanze-steden,²⁶
 [27] Hamburg, Lubeck, Dantzig, Embden enz.
 [28] zyn meer Nederduytsch als Hoogduytsch:
 [29] en zelfs wy spreken met hun zeer gemak-²⁹
 [30] kelyk, daer-ze eenen Opperhoogduytsch³⁰
 [31] bynae niet en verstaet.³¹

²²⁻²⁵Dit gegeven komt voor in de door Petrus Montanus aan het werk van Guicciardini toegevoegde commentaar; cfr. L. Guicciardini, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* (zie p. 6, r. 26), p. 27.

²⁴⁻²⁵*Gravelingen*: Grevelingen (Frans: Gravelines), stad in Frans-Vlaanderen, in 1659 bij Frankrijk ingelijfd; *Dantzig*: het huidige Gdansk, was een vrije stad onder Poolse soevereiniteit, een van de grote havensteden en graanmarkten van Europa; *Pommeren*: landstreek aan weerszijden van de Oder, waarvan het westelijk deel in de 18de eeuw aan Zweden, het andere aan Pruisen behoorde.

²⁶*Hanze-steden*: p. 12, r. 24.

21-22 *op wat plaets het Hoogduytsch schyd van 't Nederduytsch*: waar de scheiding ligt tussen het Hoogduits en het Nederduits

29 *hun*: hen

30 *daer-ze*: waar hen

Opperhoogduytsch: Hoogduitser

31 *en*: ontk.

- [1] Onze tael heeft veel gemeyns met die
 [2] de welke van alle talen der wereld de beste,
 [3] de gesierdste, de woord-en-konstrykste is,³
 [4] de Griekfche: zonder dat nogtans ergens¹⁻⁴
 [5] uyt t'oordeelen is, dat d'onze joenger zy⁵
 [6] als die. voor eerst, wy hebben dry genera
 [7] gelyk de Grieken: wy hebben de articuli⁷
 [8] *den, de, het; zy ho, he, to, te, ton, ten,*
 [9] enz. hun woord *mellein* kooft in gebruyk
 [10] en beteekening overeen met 't ons *zullen*.¹⁰
 [11] hunnen comparativus gaet uyt in *eros*, den
 [12] onzen in *er*: hunnen superlativus in *tatos*
 [13] of *stos, ste, stes, sten*, enz. den onzen in
 [14] *ste, sten*: Nieuw, *neos*; Nieuwer, *neote-*
 [15] *ros*; Nieuwsten, *neotatos*: Goet, *agathos*;
 [16] Beter, *belteros*; Besten, *beltistos*. De griek-
 [17] sche infinitivi gaen-uyt in *ein*, d'onze in
 [18] *en*: gelyk *Leichein*, lekken: zy gebruyken
 [19] hunne infinitivi ontrent gelyk wy. zoo zeg-¹⁹
 [20] gen *zy to zeëin, eis to zeëin*, enz. daer wy²⁰
 [21] zeggen Het zieden, te zieden, om te zie-
 [22] den, met te zieden, van te zieden. zy ver-
 [23] dobbelen d'eerste sillaeb van hunne prete-²³
 [24] *rita*; wy zetten voor d'onze de sillaeb *ge*:
 [25] gelyk *legein*, Zeggen; *lelecha*, Gezeyd;
 [26] *plattein*, Plakken; *peplaka*, Geplakt; *ge-*
 [27] *laein*, lachen; *gegelaka* of *gegelaken*, Ge-
 [28] lachen. In rymen of versen nemen zy, *ge*-²⁸
 [29] lyk wy, alleenelyk opzigt op vernederen²⁹
 [30] of verheffen der sillaben, en niet, gelyk³⁰

¹⁻⁴Die mening werd eveneens vooropgesteld door Petrus Montanus in een 'Byvoeghsel' bij de tekst van Guicciardini; cfr. L. Guicciardini, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden* (zie p. 6, r. 26), p. 27-28.

- 3 *gesierdste*: schoonste
konstrykste: kunstrijkste
 5 *joenger*: jonger
 zy: is
 7 *articuli*: lidwoorden
 10 *beteekening*: betekenis
 19 *ontrent gelyk*: ongeveer zoals
 20 **zyto*: *zy to*
 daer: waar
 23 *sillaeb*: syllabe
preterita: verleden tijd(en)
 28 *nemen...opzigt*: slaan...acht
 29 *vernederen*: doen dalen, niet-beklemtonen
 30 *verheffen*: doen stijgen, beklemtonen

- [1] de Latynsche, op kortheyd of langheyd.
 [2] Ook hebben wy vele woorden zoo veel als
 [3] gemeyn met de Grieken, gelyk in den vol-
 [4] genden lyst te zien is. *Ego*, ik: *moi*, my:
 [5] *emon*, myn: *allos*, *heter*, ander: *holos*, heel,
 [6] al: *diploos*, dobbel: *polu*, veel, vol: *neos*,
 [7] *nea*, nieuw: *nun*, nu: *hen*, *heni*, *hena*,
 [8] een, eenen: *duo*, twee: *treis*, *tria*, dry:
 [9] *hex*, zes: *hephta*, zeven: *okto*, acht: *ennea*,
 [10] negen: *malista*, meest: *apo*, af: *huper*, op,
 [11] over: *pro*, voor: *amsi*, om: *meta*, met:
 [12] *ekeinos*, dengenen: *sun*, samen: *sumpektos*,
 [13] saemgepakt: *brachunein*, breken, korten:
 [14] *ther*, dier: *kephale*, kop, kopf: *okkos*, oog:
 [15] *chole*, galle: *titthos*, tette, mamme: *he*¹⁵
 [16] *par*, lever: *odontes*, tanden: *nephroi*, nie-
 [17] ren: *ker*, *kardia*, hert, hart: *gonu*, knie:
 [18] *poes*, *podes*, voet, voeten, poot, pooten:
 [19] *stomachos*, maeg: *asthma*, aessem: *peter*,¹⁹
 [20] *pater*, vader: *meter*, *mater*, moeder: *thu-*
 [21] *gater*, dochter: *logoi*, leugens, logens:
 [22] *logostrepein*, logestreepen, gelyk in den
 [23] charter van Grimben ingevoegt in den al-

15 *tette*, *mamme*: mem, borst

19 *aessem*: adem

- [24] gemeynen costuemboek van Brabant en el-²²⁻²⁴
 [25] ders: *nux, nuctos, nucte*, nacht: *te hole*
 [26] *nucti*, den heelen nacht: *aster, astera*, ster-
 [27] ren: *onoma*, naem: *thura*, deur: *oinos*,
 [28] wyn: *bolos*, klot, kloot, bol: *schia*, schae,
 [29] schaduwe: *geranos*, kraen: *pur*, vuer: *leon*,
 [30] leeuw: *karabos*, krabbe, kreft: *men of man*,³⁰

²²⁻²⁴Met den algemeynen
costuemboek van Brabant is
 bedoeld: J.B. Christyn,
Brabandts Recht dat is de
generale costumen vanden
lande ende hertogdomme van
Brabandt..., 2 dln.,
 Antwerpen 1682. *Grimben* is
 een vervorming van
 Grimbergen, een gemeente
 in Belgisch Brabant, gelegen
 ten noorden van Brussel aan
 het Kanaal van Willebroek.
 Het landcharter van
 Grimbergen dat in 1275
 afgekondigd werd, komt voor
 in bovenvermeld werk, dl. 1,
 p. 334-350.
Logen-strepen (= iemand
 voor een leugenaar uitmaken)
 wordt gebruikt in art. 1 van
 dit landcharter: 'Inden
 eersten soo wie iemanden
 logen-strept vloecke oft
 leelycke woorden gave, oft
 alsulcken Injurieusige
 woorden gave...?'

- [1] maend: *mene* of *mana*, maen: *platus*, plat,
 [2] wyt: *platupoes*, platvoet: *malakos*, malsch:
 [3] *kosmios*, kuysch: *skafe*, schip, schiff: *ela-*
 [4] *te*, latte, sperre: *moros*, moord, dood:⁴
 [5] *mus*, muys: *nefele*, nevel: *neottia*, nest:
 [6] *skomma*, schimp, schamp: *flegma*, fluyme:⁶
 [7] *ostron*, oester: *oön*, ey: *poterion*, pot: *eru-*
 [8] *thros*, rood: *jeme* of *fama*, faem: *sakkos*,
 [9] zak: *aischune*, schaemte: *anaisc{?}os*, on-
 [10] be chaemd: *aisschos*, *aischros*, eysschelyk,¹⁰
 [11] afg{?}ysselyk: *stigma*, steck: *esticha*, *estichen*,
 [12] gesteken: *lakkos*, laek, gragt, poel: *helos*,¹²
 [13] poel, waer van Helle, toehellen, afhel-
 [14] len: *klimax*, leeder, waer van klimmen,¹⁴
 [15] *stulos*, styl: *schidzein*, schyden: *austeros*,
 [16] stuer: *sigäin*, zwygen: *eluzä*, gelost: *luisis*,
 [17] lossing: *staëin*, staen: *kumbon*, *kumbion*,
 [18] komme: *kolobion*, kolder: *rakos*, rok: *ren-*
 [19] *chein*, *ronchos*, roenken, geroenk: *stuflein*,¹⁹
 [20] stoppen, styven: *octar*, uyder: *amelgein*,²⁰
 [21] melken: *plattein*, plakken: *peplaka*, ge-
 [22] plakt: *trapein*, trappen: *eoös*, oostsch: *kop-*
 [23] *tein*, kappen: *edein*, eten: *leichein*, lek-
 [24] ken: *lineos*, lynen, lynwaedt: *mezos*, mid-
 [25] den: *metreëin*, meten: *amaëin*, maeiën:
 [26] *mignuëin*, mengen: *eleëinos*, ellendig: *gar-*
 [27] *garidzein*, gorgelen: *stenein*, stenen: *zelo-*
 [28] *zos*, jaloes: *hora*, uer: *notios*, nat: *notis*,
 [29] nat, nattigheyd: *hudromula*, watermeu-
 [30] len: *skopein*, schouwen, zien: *episkopien*,

4 *sperre*: dakspar, spantrib

6 *schamp*: hoon
fluyme: slijmachtige stof

10 *eysschelyk*: ijselijk

12 *laek*: beek

14 *leeder*: ladder

19 *roenken*: ronken

20 *uyder*: uier

- [1] beschouwen: *zeëin*, zieden, ziën: *axioein*,
 [2] achten: *damaëin*, tammen: *koilas*, *koilos*,²
 [3] kuyl, dal, hol, diep: *bradzein*, branden:
 [4] *spoede*, spoed: *spoedein*, spoeden: *tumbos*,
 [5] tombe: *fradzein*, prazelen, praten: *lastein*,⁵
 [6] lasteren: *neïdein*, neyden, beneyden: *thar-*
 [7] *rein*, darren, derren: *glenos*, glans: *era*,⁷
 [8] eerd, aerde: en veel meer andere hier te
 [9] lang om op te haelen, en wytloopiger op-⁹
 [10] verzamelt door van Leeuwen en Wolfgan-
 [11] gus Lasius.¹⁰⁻¹¹

- [12] Een' zaek, waer-in onze tael seffens by¹²
 [13] de min diepzinnige een kwade oog heeft,¹³
 [14] is d'ongeregeltheyd in de spel wyze. Maer¹⁴
 [15] dit is een gebrek meer van ongesiertheyd¹⁵
 [16] als van ondeugd, meer in schyn als in we-¹⁶
 [17] zen. want schoon den eenen verschilliglyk¹⁷
 [18] spelt van den anderen; wy verwekken geene
 [19] dobbelzinnigheyd, en beduyden altyd de
 [20] zelve klanken door verschillige letters. En,
 [21] ingevalle men maer ons Nederduytsch wilt²¹
 [22] aendragen; dit gebrek zal gouw gebetert²²
 [23] zyn. En wat is het te verwonderen dat ee-
 [24] ne tael, die tot hier toe altyd veracht ge-
 [25] bleven is, en die om die verachtheyd nog
 [26] niets groots, 't welk eens de spelwyze door
 [27] zyn' uytmuntendheyd vestigen kon, voor²⁷
 [28] den dag gebragt heeft, iet ongesierds be-
 [29] houden heeft? De Latynsche is onder de

- 2 *tammen*: temmen
 5 *prazelen*: bazelen
 7 *darren*, *derren*: durven
 9 *op te haelen*: te vermelden
wytloopiger: uitvoeriger
opgezamelt: verzameld
 12 *seffens*: dadelijk
 13 *min*: minder
diepzinnige: geleerden
 14 *ongeregeltheyd*: gemis aan vaste regels
 15 *ongesiertheyd*: gemis aan sierlijkheid
 16 *ondeugd*: ondeugdelijkheid, gebrekkigheid
 17 *schoon*: hoewel
verschilliglyk: verschillend
 21 *ingevalle*: in geval
 22 *aendragen*: aandacht besteden aan (*aendragen*): (aendragen),
 27 *vestigen*: vastleggen

¹⁰⁻¹¹ *van Leeuwen en Wolfgangus Lasius*: Simon van Leeuwen (1626-1682). Bekend Noordnederlands jurist en oudheidkundige, auteur o.m. van *Batavia illustrata, ofte Verhandelinghe vanden Oorspronk, Voortgank, Zeden, Eere, Staat en Godtsdienst van oud batavien* (1685), waarin hij zijn opvattingen over de ouderdom en de superioriteit van het Nederlands illustreert aan de hand van aan W. Lazius ontleend materiaal. Over W. Lazius, zie p. 18, r. 23.
¹³ *kwade oog*: slechte naam? P.J. Harrebomée, *Spreekwoordenboek* (zie p. 9, r. 29-30), geeft de uitdrukking *Al te ligt heeft men een kwaad oog*, maar verklaart deze niet.

[30] schaeft der letterkondige geweest tot naer³⁰

30 *letterkondige*: letterkundigen
naer: na

[1] den tyd van Cicero toe: en men ziet uyt¹
 [2] Suetonius *de Claris grammaticis* en andere,²
 [3] dat die tael onder hunne handen wel mer-
 [4] kelyke verandering ondergaen heeft. En
 [5] wat scavingen heeft de Fransche niet ge-⁵
 [6] leden? zeker meer dan d'onze ooit zou
 [7] noodig hebben.

[8] En laet de Fransche hier-in geregelder⁸
 [9] zyn als d'onze: in die geregtheyd zelf
 [10] schuyt een kwaed 't welk nog erger is als
 [11] onz' ongeregeldheid: te weten d'overvloeo-
 [12] digheyd van uytnemingen. by ons zyn de¹²
 [13] letteren behalven alleenelyk de E altyd
 [14] van den zelve klank en kragt, zelfs ook
 [15] de diftongen of dobbelstemmige by de fran-
 [16] sche zyn de regels der spelwyze alleen al
 [17] ontrent zoo groot als onze gantsche letter-¹⁷
 [18] konst. en dat-men eens alleenelyk hunne
 [19] letters overwege; zy hebben-er wynige
 [20] die niet verschillig in verschillende woorden²⁰
 [21] moeten uytgesproken worden. De letter
 [22] *A* somtyds als een *E*, gelyk in *païs*: de
 [23] *C* somtyds als *K*, somtyds als *S*, somtyds
 [24] als *G*, gelyk in *cause*, *ceder*, *second*: de *E*
 [25] somtyds als onze *E*, somtyds als *A*, en
 [26] andere klanken: en is verschillig in alle
 [27] deze woorden, *ainé*, *prêtre*, *le*, *mentir*: de
 [28] *G* klinkt somtyds als d'onze, somtyds als
 [29] *zi*, gelyk in *gant*, *gener*, en nog anders
 [30] in *digne*: de *H* somtyds verzwegen, som-

¹*Cicero*: zie p. 5, r. 8.

²*Suetonius*: Cajus Suetonius Tranquillus (ca. 70-ca. 130). Romeins geschiedschrijver. Schreef *De Vita Caesarum*, een levensschets van de eerste twaalf Romeinse keizers, en *De Viris Illustribus*, een slechts gedeeltelijk bewaard gebleven verzamelwerk over grammatici, redenaars en dichters.

5 *schavingen*: verbeteringen, verfijningen
geleden: ondergaan

8 *geregelder*: meer door vaste regels geordend

12 *uytnemingen*: uitzonderingen

17 *letterkonst*: grammatica

20 *verschillig*: verschillend

- [1] tyds niet, als in *honneur*; *honte*: de *I* som-
 [2] tyds als een' ware *I*, somtyds als *E*, ge-
 [3] lyk in *finir*, *fin*: de *L* somtyds enkel, som-
 [4] tyds als oft-er een' *I* by was, als in *ville*,
 [5] *brillant*: de *M* en de *N*, somtyds als by
 [6] ons, somtyds door den neus vergalmt,⁶
 [7] en somtyds d'eerste als de tweede, gelyk⁷
 [8] in *mine*, *nom*, *non*, *condamne{?}*: de *S* som-
 [9] tyds als by ons, somtyds als eene *Z*, als
 [10] in *seve*, *devise*: de *T* somtyds als d'onze,
 [11] somtyds als een *S*, gelyk in *toi*, *ration*:
 [12] de *U* somtyds in haren waren klank, som-
 [13] tyds als *eu*, gelyk in *une*, *un*: de *X* som-
 [14] tyds als *ks*, somtyds als een *S* allen, als¹⁴
 [15] in *vexer*; *Bruxelles*: voeg-er dan nog eens
 [16] by hunne zoo menige diftongen, en die¹⁶
 [17] vocalen die-ze met meer letteren schry-
 [18] ven: wat regels zyn er nit noodig om die¹⁸
 [19] alleen te leeren wel uyt spreken en t'onder-
 [20] schyden! by voorbeeld wat regels en uyt-²⁰
 [21] nemingen zyn - er al niet noodig voor de
 [22] lezing der volgende woorden: *hair*, *air*,
 [23] *païs*, *abbaïe*, *vaillant*, *lien*, *lient*, *lioient*,
 [24] *reine*, *veille*, *obeïr*, *nier*, *hier*, *sieur*, *cieux*,
 [25] *yeux*, *judicieux*, *bout*, *août*, *François*, volks-
 [26] naem, *François*, mansnaem, enz. voeg-
 [27] er nog voorders by de menigte van regels
 [28] op het verzwigen van vele letters en dier-²⁸
 [29] gelyke, als by voorbeeld dat-men *Anglois*,
 [30] *août*, *paon*, *taisoient*, *vent*, moet uyt spre-

⁷ somtyds d'eerste als de tweede: soms onder de eerste (als by ons) zowel als onder de tweede vorm (door den neus vergalmt).

6 door den neus vergalmt: genasaleerd
 14 *allen: alleen
 16 menige: talrijke
 18 *nit: niet
 20 uyt nemingen: uitzonderingen
 28 op: voor
 diergelyke: dergelijke

[1] ken *Anglé, oe, pan, tezé, van* en duy-
 [2] zent diergelyke. zoo dat die lichte ongere-²
 [3] geldheyd onzer spelwyze een ongelykbaer³
 [4] minder kwaed is als die overregeldheyd der⁴
 [5] fransche. des te meer, daer die menigte van
 [6] uytnemingen een onbeterbaer gebrek is, en⁶
 [7] onze ongeregeldheyd gemakkelyk weg te
 [8] nemen is, gelyk ik hier naer voorstelle.⁸

[9] Daerenboven onze tael is in haer eygen⁹
 [10] zoo geregelt, zoo eenstemmig in hare dee-
 [11] len, zoo eenvoudig, dat ik, naer alles wel¹¹
 [12] overwogen te hebben, my laet' voorstaen,
 [13] dat zy zoo wynige uytnemingen verschaft
 [14] en zoo luttel' regels noodig heeft, dat on-
 [15] ze gantsche letterkonst niet half zoo groot¹⁵
 [16] is of moet wezen, als de Grieksche, La-
 [17] tynsche, Engelsche, Fransche. Die van't
 [18] Hoogduyts om hare veranderingen van vo-
 [19] calen en diftongen in de substantiva en ver-
 [20] ba, en andere diergelyke bijzonderheden,
 [21] die wy niet en hebben, is ook veel groo-²¹
 [22] ter als d'onze.

[23] Daer zyn-er die hun laten voorstaen,²³
 [24] dat-er in 't Nederduyts niets zoo welluy-
 [25] dende is, als in't Frans: andere, als-ze ee-
 [26] nig schrift van nieuwere tyden lezen, springt
 [27] terstond tegen 't hoofd de vremdheyd die-
 [28] ze vinden in zommige woorden; maer dit
 [29] zyn die, de welke geen vlaems en kennen²⁹
 [30] of gewoon zyn, als de straet-tael, de tael³⁰

- 2 *ongeregeldheyd*: het gemis aan vaste regels
 3 *ongelykbaer*: onvergelykelyk
 4 *overregeldheyd*: het te zeer aan regels gebonden zijn
 6 *uytnemingen*: uitzonderingen
   onbeterbaer: onverbeterbaar
 8 *hier naer*: hierna
 9 *haer eygen*: zichzelf
 11 *naer*: na
 15 *letterkonst*: grammatica
 21 *en*: ontk.
 23 *hun*: zich
 29 *en*: ontk.
 30 *als*: tenzij

[1] van hunne dienstboden, van de mindersoort¹
 [2] van 't volk, van straetliedjes, slechte boe-
 [3] ken, slegte plytstukken en diergelyke: die
 [4] niet en weten of in aendagt nemen, dat wy
 [5] inderdaed in onze tael noch niet schoons⁵
 [6] en hebben, en dat - ze zelfs nog van nie-⁶
 [7] mand gesierdelyk gebruykt word: de wel-⁷
 [8] ke niet en denken, dat de spraek der wel-
 [9] opgebrachte en geleerde lieden zoo wel in
 [10] onze tael als in alle andere verschilt van
 [11] die van 't straetvolk. en men ziet uyt ee-
 [12] nige streken van Plautus en Terentius, dat¹²
 [13] de Romynen ook eene *lingua vernacula*,
 [14] slavetael, straettael, boeretael hadden. Ook¹⁴⁻¹⁵
 [15] alle taelen moeten lomper zyn in lomper
 [16] monden: en die sierlyke uytpraek moet we-¹⁶
 [17] gens de geleerdheyd komen. Den dichtry-¹⁷
 [18] ken Gellert heeft den overleden Frederik¹⁸
 [19] van Pruysen doen verwondert staen over¹⁹
 [20] de gevoegzaamheyd der Duytsche tael, die²⁰
 [21] nochtans veel harder is als d'onze. Ook ee-
 [22] ne tael in de welke men nog niet gewoon
 [23] is iet anders te hooren als slegtigheden,²³
 [24] moet daerom alleen mishagen: en tot hier
 [25] toe hebben wy nog geene spraek van ge-²⁵
 [26] leerdere lieden: want wy hebben-ze nog
 [27] niet geoeffent of geschaeft. Hoe is het dus
 [28] te verwonderen dat d'ooren van 't gemyn²⁸

¹²*Plautus*: Titus Maccius Plautus (ca. 250-184 v.C.). Romeins blijspeldichter van wie een twintigtal stukken bewaard werden.

Terentius: Publius Terentius Afer (190-159 v.C.). Latijns blijspeldichter uit Carthago afkomstig.

¹⁸*Gellert*: Christian F. Gellert (1715-1769). Hoogleraar aan de universiteit van Leipzig; was een van de populairste 18de-eeuwse Duitse auteurs, schrijver van blijspelen en *Fabeln und Erzählungen*.

¹⁹*Frederik van Pruysen*: Frederik II (1712-1786). Koning van Pruisen (1740-1786); verlicht despoot, die in grote mate bijdroeg tot de verdere ontwikkeling van Pruisen op politiek en territoriaal gebied en als 'Der alte Fritz' in de legende trad.

1 *mindersoort*: mindere soort

5 *niet*: niets

6 *en*: ontk.

van: door

7 *gesierdelyk*: sierlijk

12 *streken*: grappen(?)

14-15 *Ook alle taelen moeten...*: Ook moeten alle talen...

16 *wegens*: vanwege, door

17 *dichtryken*: rijk aan poëzie

20 *gevoegzaamheyd*: buigzaamheid, geschiktheid

23 *iet*: iets

slegtigheden: slechte dingen

25 *spraek*: taal

28 *gemyn*: gewone volk

[29] voorkomen zyn tegen onze tael!²⁹

[30] En, indiën men - ze in haer eygen be-³⁰

29 *voorkomen*: vooringenomen(?)

30 *in haer eygen*: op zichzelf

- [1] schouwt; zy moet in welluydendheyd aen¹
 [2] geen' andere wyken. want gelyk zy niet
 [3] gegrond is op een' vremde; zoo heeft zy³
 [4] nog veel van die oorsprongelyke natuerlyk-⁴
 [5] heyd van als men met de stem, gelyk met⁵
 [6] gewys en teekens, de zaken niet alleen be-⁶
 [7] diet, maer als naeged{?}en heeft. zoo merkt-⁷
 [8] men de grootheyd, kragt, gewigtigheyd
 [9] en grouwel gemakkelyk in deze, *Groot*,⁹
 [10] *zwaer, grof, plomp, klomp, stroom, kragt,*
 [11] *sterk, straf, magt, mogendheyd, storm*,¹¹
 [12] *zwert, donker, vermoorden, moordenaer*,¹²
 [13] *grouwel, grouwzaem, schroom, schrik, af-*
 [14] *grond, duysternis*: de lichtheyd en gouwig-¹⁴
 [15] heyd in deze, *licht, blikscm, vlugt, vlam-*
 [16] *me, iederen, vleugel, flidderen, wispelen*,¹⁶
 [17] *slibberen, huppelen, worstelen, spertelen, snel*.¹⁷
 [18] wie ziet het beteekende niet naegedaen in
 [19] *vink, koekoek, gedruys, bersten, perssen*,¹⁹
 [20] *vringen, huylen, fluyten, schuyffelen, hey-*²⁰
 [21] *gen, plakken, kryssen, kryten, krochen*,²¹
 [22] *zuchten, klinken, schetteren, bliksem, don-*
 [23] *der, daveren, gedruys, dringen?* wat is-er
 [24] vleyiger als onze *Diminutiva, Een zoentje*,²⁴
 [25] *liefsle kindje, hertje, mondje, mondjen, mon-*
 [26] *deke, mondeken, lipjes, lipjens, lipkens,*
 [27] *lippekens, enzoovoorts?* Met dan naeder²⁷

- 1 *aen*: voor
 3 (*vremde*): (vremde),
 4 *oorsprongelyke*: oorspronkelijke
 5 *als-men*: toen men
 6 *gewys*: gebaar
 7 *bediet*: betekend
   naegedaen: nagebootst
 9 *grouwel*: gruwel
 11 *mogendheyd*: macht
 12 *zwert*: zwart
 14 *gouwigheyd*: vlugheid, beweeglijkheid
 16 *flidderen*: fladderen
   wispelen: heen en weer bewegen
 17 *spertelen*: spartelen
 19 *bersten*: barsten
 20 *vringen*: wringen
 21 *krochen*: kuchen, kreunen
 24 *vleyiger*: vleiender
 27 *Met*: Door
   naeder: dichter

[28] te zyn aen de natuer, moet dus onze tael²⁸

[29] haer beter voegen tot allerley uytdruk-²⁹

[30] kingen en nouwe verbeldingen, ende dus³⁰

28 *aen*: bij

29 *haer*: zich

voegen: schikken

30 NOUWE: nauwkeurige

verbeldingen: uitbeeldingen

[1] beter zyn tot het verwekken der gevoelig-
 [2] heden, als de fransche, die niets van de
 [3] versche natuer, maer alles veronteygent en³
 [4] verandert van andere taelen heeft: waer
 [5] door dus d'onze veel bekwamer waer voor⁵
 [6] welsprekendheyd, dichterye, toneelen, en
 [7] besonderlyk heldedichten en treurspelen.

[8] In vergelyking van d'onze met de Hoog-
 [9] duytsche, is d'onze veel zoeter. voor eerst
 [10] de Hoogduytsche heeft veele diftongen of
 [11] dobbelstemmige, die zeker harder en zwaer-
 [12] der zyn als d'enkelstemmige of vocalen:
 [13] d'onze heeft-er zeer wynig: en die zyn dan
 [14] nog zagt en wynig verschillig van enkel-¹⁴
 [15] stemmige, daer in tegendeel de hoogduyt-¹⁵
 [16] sche dobbelstemmige overal zeer hard uyt-¹⁶
 [17] gedrukt worden. Ten tweeden de Hoog-
 [18] duytsche heeft ook veel meer consonanten
 [19] of stemlooze letters als d'onze, die hunne
 [20] tael zeer hard maken. by voorbeeld zy zeg-
 [21] gen *sanft, tzwischen, funf, tzehen, tzwant-*
 [22] *zich, funftzich, tzu, durch, vernunft, du*
 [23] *zetstest, du thatest, euern, schwester, du*
 [24] *schwemst, kopf, pferd, sturtzen, daer wy*²⁴
 [25] *zeggen zagt, tussen, vyf, tien, twintig,*
 [26] *vyftig, te, door, vernuft, gy zetde, gy*
 [27] *deed, uwen, zuster, gy zwemt, kop, peerd,*
 [28] *storten.* en men moet maer de twee taelen
 [29] hooren spreken om te gevoelen hoe veel
 [30] d'onze zoeter is.

[31] de kortheyd of langheyd eener tael kan

3 *veronteygent*: ontdaan van het eigene

5 *waer*: ware, zou zijn

14 *verschillig*: verschillend

15 *daer*: waar

16 *uytgedrukt*: uitgesproken

24 *daer*: waar

[1] wynig doen tot haere deugd of ondeugd.¹
 [2] De grieksche is lang, en misschien wel de
 [3] langste van die de welke wy heden ken-
 [4] nen: nogtans zy laet daerom niet de beste⁴⁻⁵
 [5] van alle te zyn. Of d'onze langer is als
 [6] de fransche of latynsche is niet wel vast⁶
 [7] te stellen. Nochtans als men-ze neffens de⁷
 [8] fransche by vertaeling gedrukt ziet, ge-⁸
 [9] meynelyk loopt den druk van d'onze ver-
 [10] der. maer dit schynt meest te komen van¹⁰
 [11] diën dat wy vele van onze vocalen uyt-
 [12] drukken niet met eene, maer met twee let-
 [13] ters: te weten altyd dan, als deze vocalen
 [14] lang zyn. zoo schryven wy dus de lange *a*,
 [15] *i*, *u*, met *aa*, *ii*, *uu*, of met *ae*, *ie* oft *ue*,
 [16] en de lange *e* en *o*, met - ze te verdobbe-¹⁶
 [17] len, *ee*, *oo*, het welk een' menigte letters
 [18] meer geeft. Daer en boven onze tael word
 [19] tot nog toe altyd miskent, mishandelt en
 [20] met veel overtolligheyd geschreven. Ik heb
 [21] dikwils menige latynsche Hexametra van²¹
 [22] 13. 14. 15. 16. of 17. sillaben overgezēt in
 [23] evenveel van onze gemeyne rymen van 12.²³
 [24] en 13. sillaben, zonder iet gevoeligs van²⁴
 [25] d'uytdrukkingen van 't latyn te verliezen.
 [26] Zoo ziet-men hier voor de zes en een half²⁶

²¹*Hexametra*: de hexameter, de versregel bij uitstek in de Griekse en Latijnse epiek, is opgebouwd uit zes dactylen (-uu); behalve in de vijfde voet kunnen de twee korte syllaben (uu) door één lange (-) worden vervangen en de zesde voet bestaat steeds uit twee syllaben (-u of--). Op die wijze kan het aantal syllaben variëren van 13 tot 17. Bij uitbreiding wordt ieder zesvoetig vers een hexameter genoemd.

²⁶*hier voor*: nl. in de tekst van p. 39, r. 26 tot p. 40, r. 18.

- 1 *deugd*: degelijkheid, waarde
ondeugd: gebrekkigheid
 4-5 *zy laet daerom niet ... te zyn*: ze is daarom niet minder...
 6 *wel*: goed
 7 *neffens*: naast
 8 *gemeynelyk*: gewoonlijk
 10 *van diën dat*: doordien, doordat
 16 *verdobbelen*: verdubbelen
 23 *gemeyne*: gewone
 24 *iet*: iets
gevoeligs: voelbaars, merkbaars

- [27] verssen van Juvenalis *Nam quid rancidius*²⁷
[28] &c. overgezet in gelyke zes en een half
[29] vlaemse. en indiën men daer de sillaben en
[30] ook de letters wilt tellen, zoo nogtans dat-

²⁷ *Juvenalis*: zie p. 39, r. 22.

[1] men de twee letters der lange vocalen maer
 [2] voor eene letter rekene; daer zullen-er van
 [3] elks minder zyn in't vlaems, als in't latyn.

[4] Onze tael is zonder twyffel veel ryker
 [5] als de fransche. en alwie-ze byde wel kent,⁵
 [6] zal dit beleyden: en den Heer Des Roches
 [7] in zyn lest uytgegeve werk betuygt het⁷
 [8] duydelyk Ook als wy eene fransche verta-
 [9] ling zien van Tacitus, van Cesar, Cicero⁹
 [10] en andere, verwonderen wy terstond, dat¹⁰
 [11] het frans zoo groote omgangen moet ge-¹¹
 [12] bruyken, daer wy zoo nauw het latyn kon-¹²

⁷J. des Roches (zie p. 43, r. 24) gaat in zijn *Histoire ancienne des Pays-Bas Autrichiens* (zie p. 5, r. 28) uitvoerig in op de taal die de oude Belgen zouden hebben gesproken en wijst daarbij op het feit dat talen aan elkaar ontlene: 'Le François et le Flamand ne se ressemblent en aucune maniere, et cependant les François...ont emprunté des Flamands les noms de vents...et beaucoup de termes de marine...' Dan vervolgt hij: 'les Flamands de leur côté n'ont que trop farci leur langue riche et copieuse d'une infinité de mots François dont elle n'avoit nul besoin'. (deel 1, p. 67) - Niettegenstaande die of voor het Nederlands had hij zich toch, enkele bladzijden tevoren, bij zijn lezers om zijn voorbeelden uit die taal verontschuldigd: 'Je demande pardon à mes lecteurs François: leurs oreilles délicates seront blessées par le rude choc des consonnes, et fatiguées par les sourds accents des voyelles...'

⁹Tacitus: Publius Cornelius Tacitus (ca. 55-118). Romeins geschiedschrijver, schreef o.m. *De origine et situ Germanorum* en *Historiae*.
 Cesar: zie p. 3, r. 24.
 Cicero: p. 5, r. 8.

5 byde: beide
 10 verwonderen wy: zijn wij verwonderd
 11 omgangen: omwegen
 12 daer: waar

[13] nen naedoen. Wy verwonderen ons seffens¹³
 [14] dat - men in 't frans niet en kan zeggen,¹⁴
 [15] *wiëns zoon zyt gy, de plank staet, de plank*
 [16] *ligt daer*, en menige andere. En eene groo-
 [17] te rykheyd onzer tael kooft, uyt diën zy,¹⁷
 [18] gelyk de grieksche, zoo gevoegzaam is om¹⁸
 [19] van meer woorden een te maeken. hier door¹⁹
 [20] konnen wy alle de grieksche konstwoorden
 [21] naedoen, en somtyds die te boven gaen²¹
 [22] met d'eygenheyd van het beteekende nog
 [23] naeder te treffen. men kan hier - van ver-²³
 [24] bazende staeltjes zien in de Hollandsche ver-
 [25] talingen van Lucretius, Descartes en an-²⁵
 [26] dere. men kan dit nog naeder beproeven
 [27] met overzettingen te doen uyt het grieks.
 [28] wy zullen, by voorbeeld, zeer gemakke-
 [29] lyk naedoen Homerus in zyne *Batracho*-²⁹
 [30] *myomachia* in zyne gemaekte vors-en-³⁰

²⁵*Lucretius*: zie p. 54, r. 2.
Descartes: René Descartes (1596-1650). Frans wijsgeer en wiskundige, auteur o.m. van de beroemde *Discours de la méthode* (1637).

²⁹*Homerus*: zie p. 49, r. 25.

³⁰*Batrachomyomachia*: (waarsch. 5de eeuw v.C.) is een komisch heldendicht van een 300-tal verzen, bedoeld als een parodie op de *Ilias* en ten onrechte aan Homerus toegeschreven. Het verhaalt de ootlog tussen de kikvorsen en de muizen, waarbij ook de goden worden betrokken.

- nauw*: nauwkeurig
 13 *seffens*: dadelijk
 14 *en*: ontk.
 17 *uyt diën*: daaruit(dat)
 18 *gevoegzaam*: geschikt
 19 *een*: één
 21 *naedoen*: navolgen, nabootsen
te boven gaen: overtreffen
 23 *naeder*: dichter

- [1] muyze-namen *limnocharis*, venlust: *phy*-¹
 [2] *signatus*, blaeskaek: *hydromedusa*, water-
 [3] heerschap: *psicharpax*, morzelvatter: *trox*-³
 [4] *a{?}a*, broodslokker: *lychomyle*, lekkemeu-⁴
 [5] len: *pternotrocta*, hespeknager: *leichopinax*,
 [6] schotellekker: *tyroglyphus*, kaesholler:
 [7] *embasichitros*, potkruyper: *trogloodytes*,
 [8] spleetsnapper: *teutloeus*, beetzak: *polyphe-*
 [9] *mus*, raeskeel: *crambophagus*, kooleter:
 [10] *limnisius*, poelgift; *hydrocharis*, waterlust:
 [11] *borborocoetes*, slyktuymelaer: *prassophagos*,
 [12] porreyeter: *cnissodioctes*, geurvolger: *pelo*-¹²
 [13] *bates*, moortreder: *sitophagus*, spysnutter:¹³
 [14] *prassoeus*, koolgroen: *artepibulus*, brood-
 [15] jager: *meridarpax*, brokvatter. de welke
 [16] ik zoo overzette zonder uytzoeking, of¹⁶
 [17] achterlaeting, maer zoo gelyk-ze den boek¹⁷
 [18] voorgeeft. het welk zeker het frans nog
 [19] latyn niet zullen naedoen.

- [20] Om dus de Fransche de minderheyd van
 [21] hunne tael seffens te doen zien, dat-men²¹
 [22] hun maer eens eenige van zulke als de voor-²²
 [23] gaende saemvoegsels doe overzetten; hoe²³
 [24] verre zullen - z'achterblyven! Dan, dat-
 [25] men maer neme een vlaems woord 't welk
 [26] eerst te voren kooft, en dat-men er-van²⁶
 [27] beginne saemvoegsels te maken met - er
 [28] naer te voegen onze volgende woorddeelt-²⁸
 [29] jens, *heyd, schap, dom, te, sel, nisse, inge,*
 [30] *ig, achtig, achtigheyd, zaem, zaemheyd,*

- 1 *venlust*: lust van het ven (= klein meertje)
 3 *morzelvatter*: eter (grijper) van de kruimels
 4 *leekemeulen*: lik-molen
 12 *porreyeter*: prei-eter
 13 *moortreder*: modder-treder
 16 *uytzoeking*: uitzoeken
 17 *achterlaeting*: overslaan
 21 *seffens*: dadelijk
 22 *hun*: hen
 23 *saemvoegsels*: samenstellingen
 26 *te voren kooft*: voor de geest komt
 28 *naer*: na

- [1] *baer, baerheyd, ryk, rykheyd, lyk, lykheyd,*
 [2] *loos, loosheyd;* of wel met - er deze voor
 [3] te stellen *on, ont, be, ge, ver, over, door,*
 [4] *onder, op, af, neder, weder, her, tegen,*
 [5] *toe, aen, achter, naer, mede, saem, uyt,*
 [6] *in, binnen, buyten, mis, wan,* en *dierge*⁶
 [7] *lyke:* en men zal bevinden dat de fransche
 [8] niet de helligt zullen overzetten zonder⁸
 [9] meerdere woorden, zelfs somtyds ook niet
 [10] met geenerley omspreuken. By voorbeeld¹⁰
 [11] dat-men neme de woorden van het hier
 [12] voor ingevoegt rym *Dan sprak den grooten*⁺
 [13] *god* enz. waer ik vinde *sprak, groot, godt,*
 [14] *zwert, wang, oog* dat-men dus hier van
 [15] make en den Fransman voorstelle overto-
 [16] zetten *spraek, aenspraek, afspraek, gespreek,*
 [17] *wanspraek, spraekloos, spraekloosheyd,*
 [18] *spraekryk, spraekrykheyd, spraekbaer, on-*
 [19] *spreekbaer, spreekbaerheyd, onspreekbaer-*
 [20] *heyd, sprekelyk, on. sprekelykeyd, on{?}ge*²⁰
 [21] *spreekzaem, on. gespreekzaemheyd, on.*
 [22] *misspreken, mispreking, uytsprekelyk, on.*
 [23] *uytsprekelykheyd, on. herspreken, herspre*⁺
 [24] *king, tegespreken, tegespraek, tegespreking,*
 [25] *toespreken, toespraek, toespreking, tussche*²⁵
 [26] *spreken, tusschespraek, tusschespreking, voor-*
 [27] *spreken, voorspraek, voorspreking, bespre-*
 [28] *ken, bespreking, besproken, besprokenthayd,*
 [29] *onbesproken, onbesprokenthayd, bespreek-*
 [30] *baer, on. bespreekbaerheyd, on. bespreke-*

⁺*hier voor:* nl. p. 50, r. 4-5
 (daar staat: *Dan gaf den grooten god*).

⁺*herspreken:* niet in woordenboeken en idiotica.

- 6 *diergelyke:* dergelijke
 8 *helligt:* helft
 10 *omspreuken:* omschrijvingen
 20 *sprekelyk:* te spreken, welgezind
gespreekzaem: spraakzaam
 25 *tusschespreken:* bemiddelen, onderhandelen

- [1] *lyk, on. besprekelykheyd, on.* Het zelve
 [2] gelyk met *bespreken* zal-men ontrent doen
 [3] met *verspreken, onderspreken, enz. Groot*,³
 [4] *grootheyd, grootte, wangrootte, wangroot-*
 [5] *heyd, vergrooten, vergrootsel, vergrooting,*
 [6] *ver grootbaer, on. vergrootbaerheyd, on. over-*
 [7] *grooten, overgrooting, overgrootbaer, on.*⁺
 [8] *overgrootbaerheyd, on. begrooten, begroo*-⁸
 [9] *ting, begrootbaer, enz. Godt, godheyd, go-*
 [10] *dendom, wangod, afgod, afgodendom, god-*
 [11] *delyk, on. goddelykheyd, on. goddeloos,*
 [12] *goddeloosheyd, vergoden vergoding, ont-*
 [13] *goden, ontgoding. Zwert, zwertsel, zwert*-¹³
 [14] *heyd, zwertachtig, zwertachtigheyd, zwer-*
 [15] *ten, herzwerten, verzwerten, ontzwerten,*
 [16] *zwerting, her. ver. ont. be. zwertbaer,*
 [17] *zwertbaerheyd, enz. enz. Wang, wangryk,*
 [18] *wangloos, wangloosheyd, ontwangen, ont-*
 [19] *wangt, ontwangtheyd, ontwanging. Oog,*
 [20] *oogryk, oogloos, oogloosheyd, oogrykheyd,*
 [21] *ontoogen, ontooging, ontoogtheyd, beoo*-²¹
 [22] *gen, beooging. Ik zie by voorbeeld eenen steen;*
 [23] *ik maek-er-van steenachtig, steenachtigheyd,*
 [24] *versteenen, ontsteenen, versteening, ontstee-*
 [25] *ning, versteent, onversteent, versteentheyd,*
 [26] *onversteentheyd, ontsteentheyd, versteenbaer,*
 [27] *ontsteenbaer, versteenbaerheyd, ontsteenbaer-*
 [28] *heyd, onversteenbaer, onversteenbaerheyd,*
 [29] *steenryk, steenloos, steenrykheyd, steenloos-*
 [30] *heyd, gesteent, hersteent, doorsteent, onder-*

⁺ *on. overgrooten*: komt in de woordenboeken en idiotica niet voor.

3 *onderspreken*: afspreken, bespreken
 8 *begrooten*: schatten
 13 *Zwert*: Zwart
 21 *ontoogen*: van het gezicht beroven

[1] *steent, gesteentigt, oversteent, oversteensel*, enz.

[2] Die minderheyd of onrykheyd der fran-
 [3] sche tael noodzaekt hun van de grieksche³
 [4] te leenen alle hare konstwoorden en meni-
 [5] ge andere zoo moeten zy by voorbeeld daer-
 [6] van nemen *labyrinthe, atmosphere, arith-*
 [7] *métique, théologie, peripneumonie, epide-*
 [8] *mie, epizootie*, en duyzent andere, die wy
 [9] alle nadrukkelyk overzetten *Doolhof, damp*⁹
 [10] *kring, rehenkonst, godsgeleertheyd, long-*
 [11] *ontsteking, volkziekte, dierziekte* zoo moe-⁺
 [12] ten zy die woorden onthouden als even
 [13] zoo veel' op hun eygenstaende bronwoor-¹³
 [14] den, die niets met andere gemeyns heb-¹⁴
 [15] ben: 't welk het geheugen overlast, de tael
 [16] moyelyker maekt, en hun, om aen gee-¹⁶
 [17] ne misslagen onderworpen te zyn, nood-
 [18] zaekt ook het grieks te kunnen en dus zien¹⁸
 [19] wy dat-z'er ook dikwils nevenslaen: ende¹⁹
 [20] zoo hebben zy in de twee lest opgegeve²⁰
 [21] woorden nog niet getroffen de bekende vee-
 [22] ziekte en nog minder de *hoorneveeziekte*.⁺

⁺Het woord *volkziekte* komt inderdaad in de uitgaven van het *Nieuw Nederduytsch en Fransch woorden-boek* van J. des Roches voor; het woord *dierziekte* niet.

[23] Wy hebben voorts uyt onze tael nog²³
 [24] dit voordeel, dat wy alle de voortbreng-
 [25] sels der Hoogduytsche ta{?}, indiën wy wil-
 [26] len, voor ons hebben: zelfs zoo, dat d'o-
 [27] verzetting niet of wynig zal minder heb-²⁷
 [28] ben als d'oorsprongelyke stukken. want de
 [29] Hoogduytsche is zoo zeer de zelve met
 [30] d'onze, dat-ze van malkanderen maer met

⁺*de bekende veeziekte en ... hoorneveeziekte*: de veepest was in de tweede helft van de 18de eeuw een gevreesde plaag in de Oostenrijkse Nederlanden. Verscheidene verordeningen werden uitgevaardigd met het doel de ziekte te bestrijden. Er werden ook publikaties aan gewijd, o.a. door J.P. Vilain XVIII.

- 3 *hun*: hen (de Fransen)
 9 *nadrukkelyk*: krachtig, beslist(?)
 13 *hun eygen*: zichzelf
    bronwoorden: oorspronkelijke woorden(?)
 14 *gemeyns*: gemeens(chappelijks)
 16 *moyelyker*: moeilijker
    hun: hen
 18 *konnen*: kennen
 19 *er nevenslaen*: zich vergissen
 20 *lest*: laatst
 23 *uyt*: met
 27 *hebben*: waard zijn

- [1] een zeer klyn verchil van uytipraek, en
 [2] eenige niet wyt verschillige, maer nabu-²
 [3] rige, letters verschyden zyn: gelyk te zien
 [4] is uyt dit volgende gezang van Gesner, waer⁺
 [5] zelfs de maeten behouden zyn.

Die Schiffahrt.⁺

Es flieht, das schif,⁷
 Das Daphnen weg
 Zu fernem ufer fuehrt.⁹
 10 Zwar dich umflattre ze-¹⁰
 phir nur,
 Nur liebes goetter dich.¹²

Ihr wellen, hupfet¹³
 Sanft ums schif!¹⁴
 15 Wenn nur ihr suesser¹⁵
 blick¹⁶
 Aufeuern sansten spielen¹⁷
 ruht¹⁸
 Ach dann denkt sie an¹⁹
 20 mich.

De Schipvaert.

⁺*Die Schiffahrt* komt voor op p. 22-23 van de [*neue*] *Idyllen*, die het vijfde deel vormen van *Sal. Gessners Schriften* (Zürich, bey Orell, Gessner, Füesslin u.C., 1772). Op deze uitgave berusten de bij Verloofs versie door ons in de woordverklaring aangebrachte correcties. Het vlied, dat schip, Dat Daphne weg Tot verren oever vuert. Dat u omfladdre nu zephir, Nu menig minnegod.

Gy, baeren, huppelt
 Zagt om 't schip!
 Wanneer haer zoet gezigt
 Op uwe zagte spelen
 rust
 Ach dan denkt zy op my.

⁺*Gesner*: de Zwitser Salomon Gessner (1730-1788) werd met zijn in ritmisch proza geschreven *Idyllen* (1756-1772) in heel Europa beroemd. Rousseau vertaalde ze in het Frans.

- 2 *wyt*: ver, erg
verschillige: verschillende
naburige: elkaar gelijkende(?)
 7 *schif*: Schiff
 9 *ufer fuehrt.*: Ufer führt!
 10 *zephir*: Zephir
 12 *liebes goetter dich.*: Liebesgötter dich!
 13 *wellen, hupfet*: Wellen, hüpfet
 14 *Sanft ums schif*: sanft ums Schiff
 15 *nur ihr suesser*: nun ihr süsster
 16 *blick*: Blick
 17 *spielen*: Spielen
 18 (*ruht*): (ruht),
 19 (*Ach*): (Ach),

	Ins ufers schatten singe ²¹ dir Ietst jeder vogel zu: ²³ Und schilf und straeuche ²⁴ winket ihr 25 Von sanften wind bewegt. ²⁶	Dat u in 's oevers scha- duwen Zing ieder vogel toe: En riet en lisschen win- ken u Vanzagtenwind beweegt.
	Du glatte see bleib im- ²⁷ mer fanft! Du traegst das schoenste ²⁹ 30 kind, ³⁰ Das je den fluten sich ver- ³¹ traut, ³² Rein, wie der sonnebild, ³³	Gy, gladde zee, blyf immer zagt! Gy draegt dat schoonste kind, Dat aen de vloeden zig vertrauwt, Reyn, als der zonnebeld,

- 21 *ufers schatten*: Ufers Schatten
23 *Ietst ieder vogel zu*: Jetzt jeder Vogel zu;
24 *schilf und straeuche*: Schilf und Sträuche
26 *sanften wind*: sanftem Wind
beweegt: bewogen
27 *see*: See
29 *traegst das schoenste*: trägst das schönste
30 *kind*: Kind
31 *fluten*: Fluten
32 (*traut*): (traut);
33 *sonnebild*: Sonne Bild
der: het

	Das dort auf deinem spie- ¹ gel stralt, Schoen wie die Venus ³ einst, ⁴	Dat daer op uwen spie- gel straelt, Schoon als die Venus eens,
5	Als sie aus weissem schaum ⁵⁻⁶ hervor Auf ihre musschel stieg. ⁷	Als zy uyt witten schuym hiervoor Op hate mossel steeg.
	Die wassergoetter die sie ⁸⁻⁹ sahn 10 Vergassen da entzuekt ⁺¹⁰	De watergoden die haer zien Vergeten dan verzucht ⁺ <i>verzucht</i> : komt niet in de woordenboeken en idiotica voor. Verlooy vertaalt het Duitse woord niet correct. Wilde hij een letterlijke, klanknabootsende overzetting geven?
	Ihr plaetschernespel, ver- ¹¹ gassen da Die schilfbekraentzte ¹³ Nymph.	Hun platschespel, verge- geten dan Die rietbekranste Nymph.
15	Sie sahn der eifersuchtgen ¹⁵ blik ¹⁶ Und laechelnd wincken ¹⁷ nicht. ¹⁸	Zy zien dat iverzugtig zigt En lachend winken niet: Die zoete goedin zien
20	Die suesse goettin sahn ¹⁹ sie nur ²⁰	zy maer Tot dat-z'uyt d'oevers

- 1 *spie-*: Spie-
3 *Schoen*: Schön
4 (*einst*),: (einst)
5-6 *sie aus weissem schaum hervor*: sie, aus weissem Schaum hervor,
7 *musschel*: Muschel
mossel: schelp
8-9 *wassergoetter die sie sahn*: Wassergötter, die sie sahn,
10 *entzuekt*: entzückt
11 *plaetscherndspiel*: plätschernd Spiel
plasschespel: spel in het water
13 *schilfbekraentzte*: schilfbekränzte
15 *eifersuchtgen*: Eifersüchtgen
16 *blick*: Blick
17 *laechelnd wincken*: lächelnd Winken
winken: wenken
18 (*nicht*): (nicht);
19 *suesse goettin*: süsse Göttin
20 (*nur*): (nur),

Bis sie aus ufer' stieg.⁺²¹

stapt.

⁺Schrant, *Verhandeling*, p.
87, wijzigt: Tot dat z'aen
d'oever steeg.

- [22] Maer, zal-men zeggen, het frans is wel
[23] beter verzien in alle slag van konsten, en²³
[24] 't vlaems zou wynig. Dit is waer: en waer't²⁴
[25] dat de tael maer alleen moest dienen om
[26] de konsten te zoeken en naetevolgen; ik²⁶
[27] zou de fransche voorstellen maer wy heb-
[28] ben de tael ook, en wel besonderlyk, noo-
[29] dig om de konsten t'oeffenen. doch hier-toe
[30] kan ons 't frans niet dienen, gelyk bewe-
[31] zen is. Voor de navolging hebben wy de
[32] Grieksche die beter is, en de Latynsche die

21 *aus ufer'*: ans Ufer

23 *verzien*: voorzien

24 *waer 't*: ware het

26 *naetevolgen*: na te volgen

- [1] wy niet en konnen derven. Laet ons dus
 [2] zoo veel als mogelyk is vermeyden ons
 [3] andere taelen, als d'onze en 't latyn, nood-
 [4] zakelyk te maken. want dan hebben wy
 [5] nog al eene te veel.⁺

- [6] En laet d'onze min verzien zyn van al-⁶
 [7] len voorraad van konsten; laet ons geene
 [8] Ciceroos, geene Virgillii, geene Voltaires⁺
 [9] voor ons zien; wy hebben ons dan van
 [10] hunne grootte geen' schaduwe te duchten,¹⁰
 [11] en zien ons nog hunne plaetsen open: zy
 [12] hebben ons die beste bronnen van Vader-
 [13] landsche stoffen niet uytgeput: wy hebben
 [14] zoo veel te verscher, vlakker en min be-¹⁴
 [15] trede veld voor onze werkingen: en zyn¹⁵
 [16] in andere taelen voorbereyd en geoeffent
 [17] om van alle die stof die d'onze geeft, ge-
 [18] bruyk te konnen maken jae, my dunkt,¹⁸
 [19] dat eenen zulken toestand, waer alles als
 [20] gereed en bedrift staet om in die nieuwe²⁰
 [21] renbaen der konsten toe te varen, veel meer²¹
 [22] te verlangen als te beklagen is. De proef
 [23] hier-van is de Hoogduytsche tael. het is
 [24] nouwelyks vyftien of twintig jaeren dat-
 [25] ze geoeffent is: zy heeft nogtans van nu
 [26] af al menige schoone werken, en proenkt²⁶
 [27] al by overzetting in alle vremde taelen.²⁷
 [28] Daerenboven, gelyk bewezen is, al wat
 [29] die tael heeft is terstond voor ons. Het ge-²⁹
 [30] brek dus van voorige konsten moet ons³⁰
 [31] niet deeren.

⁺want dan hebben wy nog al eene te veel: zie daarover uitvoeriger de opvatting van Verlooy op p. 48.

⁺8 Ciceroos: zie p. 5, r. 8.
 Virgillii: zie p. 18, r. 9-10.
 Voltaires: zie p. 2, r. 3.

- 6 *verzien*: voorzien
 10 *grootte*: grootheid
 14 *betrede*: betreden
 15 *werkingen*: werkzaamheden
 18 (*maken*): (maken).
 20 *bedrift*: geïnspireerd
 21 *toe te varen*: toe te springen(?)
 26 *proenkt*: pronkt, schittert
 27 *by*: door
 29 *gebrek*: ontbreken
 30 *voorige*: vroegere

[1] Ook, zal-men zeggen, het frans zal wel
 [2] eenen grooteren theater geven aen onze²
 [3] konsten: het frans is bekend geheel de we-
 [4] reld door, en ons land is klyn. Maer, voor
 [5] eerst, is hier-in het lot van onze tael erger
 [6] als dat van d'Engelsche, Hoogduytsche,
 [7] Italiaensche en andere, die alle niet zoo
 [8] gemyn zyn als de fransche, en in hunne⁸
 [9] landen nogtans de taelen der konsten zyn?
 [10] is het erger als eertyds dat der Latynsche¹⁰
 [11] die, terwyl het grieks de tael was van ge-
 [12] heel d'onwilde wereld, niet heeft gelaten¹²
 [13] op te komen? ten tweeden, is de verstrekt-¹³
 [14] heyd onzer tael zoo klyn? is 't gants Ne-
 [15] derland, en al wat-er ten oosten en ten
 [16] noorden aenpaelt klynigheyd? is de tael
 [17] reeds door onze Bataefsche broeders niet¹⁷
 [18] verbryd op welbevolkte landstreken in de
 [19] dry andere deelen der wereld? Daerenbo-¹⁹
 [20] ven waer 't zaken zy, zoo by de Hollan-²⁰
 [21] ders als hier, zoo slegt niet behandelt,
 [22] maer geëert en geoëffent was op zulken
 [23] voet als zy 't kon wezen; die leegere ter²³
 [24] zee gezetene Duytsche, en andere onze nae-²³⁻²⁴
 [25] bureen, zouden liever d'onze aantrekken²⁵
 [26] als de Hoogduytsche. zoo dat zy geene kly-
 [27] ne verbreydheyd heeft, en nog grootere
 [28] zal hebben als wy willen.

[29] En mag eenen goeden vaderlander wel
 [30] peyzen, myn land is my te klyn, het is

¹⁷ *onze Bataefsche broeders:*
de Noordnederlanders.

¹⁹ *dry andere deelen der*
wereld: Amerika, Afrika,
Azië- Oceanië.

²³⁻²⁴ *die leegere ter zee*
gezetene Duytsche: cfr. in de
tekst, p. 69, r. 25-28; voor
leegere: p. 10, r. 30.

2 *theater:* toneel; ruimte(?)
 8 *gemyn:* algemeen
 10 *dat:* nl. het lot
 12 *onwilde:* beschaafde
 13 *verstrektheyd:* uitgebreidheid
 20 *waer 't zaken:* ware het zake, indien
 23 *voet:* manier
 (wezen);: (wezen),
 25 *aantrekken:* tot de hunne maken

- [1] my de moyte niet weerd? En de tael van't¹
 [2] Nederland, de tael der oude Belgen, de tael
 [3] van den Vrydom kan die verachtbaer zyn?³³
- [4] Jae het is DE TAEI VAN DEN VRYDOM.
 [5] het is ze van alle tyden geweest, het is-ze
 [6] nog tot den dag van heden! Zy is, 't geen
 [7] aen geen' andere gebeurt, verstrekt op zoo⁷
 [8] menige verschyde staeten, den onzen, den
 [9] Hollandschen, den Luykschen, Hamburg,
 [10] Lubeck, Dantzig, Aken en andere, die⁸⁻¹⁰
 [11] ider hun verschillig lot, hunne verschilli-¹¹
 [12] ge wisselvalligheden hebben ondergaen: en
 [13] nogtans nergens kent zy slavernye of vol-¹³
 [14] mogendheyd van Eenen. Jae! 't is DE TAEI
 [15] VAN DEN VRYDOM! die 'k nooit met onze
 [16] fransverwaende zal schamen; die 'k my¹⁵⁻¹⁶
 [17] altyd zal eer achten te spreken en door
 [18] myn frans te doen doorschynen.
- [19] En waerom zou onze tael moeten wy-
 [20] ken voor 't frans? waerom eene veel bete-
 [21] re stellen achter een' slechtere? waerom de
 [22] tael van 't grootste deel, van 't beste van 't²²
 [23] voornaemste van onzen Staet slagofferen²³
 [24] aen die van een klyn vierde van 't land,²⁴
 [25] aen een hoekje leelyk basterdfrans?
- [26] Ik en wil niet zeggen, dat onze walen²⁶
 [27] het frans moeten verlaten. neen: dat-ze 't
 [28] oeffenen zoo zeer en met zoo veel hoop van
 [29] vrucht, als hunne tegenspoedige taelom-²⁹
 [30] standigheden gedooogen: maer dat wy ook
 [31] d'onze eeren.

³*Vrydom*: men mag redelijkerwijs aannemen dat Verlooy met het begrip *vrijdom* niet alleen de aloude vrijheden uit het verleden op het oog had, maar ook de modernere, meer democratisch geïnspireerde vrijheidsgedachte, die verdedigd werd door de vooruitstrevenden in de 18de eeuw. Hij bleef het woord *vrijdom* trouwens gebruiken in de Franse tijd, toen hij zich opstelde achter de opvattingen en het nieuwe staatsrecht van de revolutionairen.

⁸⁻¹⁰cfr. wat Verlooy schrijft p. 69, r. 13-28.

den Luykschen: zie p. 32, r. 12-13.

Lubeck: zie p. 12, r. 24.

Dantzig: zie p. 69, r. 24-25.

¹⁵⁻¹⁶*die 'k nooit met onze fransverwaende zal schamen*: waarover ik me nooit, zoals de Fransgezinden (wel doen), zal schamen.

²⁴*een klyn vierde van 't land*: zie in de tekst, p. 36, r. 1-2.

- 1 *moyte*: moeite
 3 *verachtbaer*: verachtelijk
 7 *verstrekt op*: uitgestrekt over
 11 *verschillig*: verschillend
 13 *volmogendheyd*: alleenheerschappij
 22 (*beste*): (beste),
 23 *slagofferen*: slachtofferen
 26 *en*: ontk.
 29 *tegenspoedige*: ongelukkige

[1] Laet ons dus zeer geerne verlaeten die¹
 [2] vrende spraek die ons zoo schadelyk is,²
 [3] en d'onze omhelzen. laet ons eyndelyk
 [4] hier-in eens naevolgen die gelukkige voor-⁴
 [5] gangen van schier alle volkeren van Euro-
 [6] pa, Vrankryk, Engeland, Italiën, Spa-
 [7] niën, Duytsland. Alle deze hebben hunne
 [8] tael de tael der konsten gemaekt: Zweden
 [9] heeft onlangs nog zeer merkelyke schik-
 [10] kingen gedaen voor de zyne, en Rusland¹⁰
 [11] ook niet lang te voren. Den overleden Ko-
 [12] ning van Pruyssen h{?}d de Duytsche onbe-
 [13] kwaem geacht voor de konsten en het frans
 [14] zeer aengetrokken: maer voor zyne dood
 [15] begon hy daer van weer te komen: en zy'
 [16] nen opvolger heeft reeds het ingegreffent¹⁶
 [17] frans van zynen voorzaet wysselyk onder-¹⁷

1 *geerne*: graag
 2 *spraek*: taal
 4 *voorgangen*: voorbeelden
 10 *gedaen*: getroffen
 16 *ingegreffent*: ingeënt
 17 *onderplaetst met*: vervangen door

- [18] plaetst met het Duyts. Laet dus ons, die⁸⁻¹⁸
 [19] in zoo vele zaeken d'eerste geweest hebben,¹⁹
 [20] hier-in eens de leste zyn. Laet ons begin-²⁰
 [21] nen met goeden moet; en wy zullen d'an-
 [22] dere wel achterhaelen: zelfs ik derr'hopen,²²
 [23] dat dit ons Nederlands vernuft nog eens al²³
 [24] zal overtreffen.
- [25] 't En zy dus myne gevaderlanders ver-²⁵
 [26] smoort zyn in d'uyterste domheyd; wy
 [27] zullen 't Frans verlaten en de Nederduyt-
 [28] sche tael haer' eer en achting wedergeven.
 [29] Laet-ons dus onderzoeken door wat mid-
 [30] delen dit alderbest te doen waer.³⁰

⁸⁻¹⁸In 1786 werd de Zweedse Academie opgericht, o.m. met het doel de ontwikkeling van de Zweedse taal te bevorderen. Catharina II van Rusland stichtte in 1782 een Academie waarvan uitsluitend Russische auteurs lid mochten zijn en die, naar het voorbeeld van de Franse Academie, belast werd met het opstellen van een woordenboek en een grammatica. Frederik II (zie p. 77, r. 18-19) had geen belangstelling voor het Duits en de Duitse letterkunde, verving in de door hem in 1743 opnieuw opgerichte Academie het Latijn door het Frans en schreef en correspondeerde zelf in die taal (o.m. met d'Alembert, Voltaire en andere Franse literatoren en geleerden). Het is niet duidelijk waarop Verlooy zinspeelt met 'voor zyne dood begon hy daer van weer te komen'; E. Brunot, *Histoire de la langue française*, dl. VIII, 1re partie, p. 572, schrijft dat Frederik II tot het eind van zijn leven zijn voorliefde voor het Frans trouw bleef. Zijn neef en opvolger, Frederik Willem II, plaatste in de Berlijnse Academie het Duits op gelijke voet met het Frans, verving de Franse ambtenaren in de bestuurslichamen en steunde het Duitse theater.

- 19 *hebben*: zijn
 20 *leste*: laatsten
 22 *achterhaelen*: inhalen, evenaren
     derr': durf
 23 *al*: alles
 25 *t'En zy*: Tenzij
     gevaderlanders: medeburgers
 30 *waer*: ware, zou zijn

[1] Vooreerst, wy zyn, gelyk gemeld is,¹
 [2] wat regelloos in onze manier van schryven:
 [3] en de Hollanders zyn hier-in ook geensints
 [4] onverbeterbaer, nog gevestigd. Zoo dat by-⁴
 [5] nae zoo veel verschillende spelwyzen, als⁵
 [6] schryvers gevonden worden. Al is 't dat
 [7] deze omstandigheden uyt hun eygen wel⁷
 [8] zoo kwaed niet zyn; zy stellen eventwel
 [9] onze tael voor, als een' ongeregelde en⁹
 [10] gebrekkelyke.

¹*gelyk gemeld is*: cfr. in de tekst, p. 73, r. 12-14.

[11] Ook is by ons d'opvoeding der joeng-¹¹
 [12] heyd tot nog toe gebrekkig en veronacht-
 [13] zaemt in haer' eerste beginsels, te weten¹³
 [14] in de Nederduytsche scholen, waer-men
 [15] leert lezen en schryven. Men gebruykt-er,
 [16] voornamentlyk op 't plat land, boeken met
 [17] wat te gotieke letters en zeer gotieke ge-¹⁷
 [18] dagten, gebrekkig in de tael, vol gevroen-¹⁸
 [19] ge zinnen, sommige vol enkele grofgeesti-¹⁹
 [20] ge verdigtsels zonder iet zedigs, zommige
 [21] vol onnoozelheden en aldertastbaerste leu-
 [22] gens, niet als fabels, maer als waerheyd

¹⁷*gotieke letters*: benaming voor het hoekige, opgesierde monnikenschrift, dat in de latere Middeleeuwen in gebruik kwam en ook in oudere gedrukte boeken werd gebezigd (Van Dale). Vooral in volksboeken en schoolboekjes, waarvan inhoud én zetsel vaak op de vorige eeuw teruggaan, vindt men in de 18de eeuw dit lettertype terug, soms binnen hetzelfde boek afwisselend met andere lettertypes.

- 4 *nog*: noch
gevestigd: vast
 5 *verschillige*: verschillende
 7 *hun eygen*: zichzelf
 9 *ongeregelde*: niet door vaste regels geordende
 11 *joengheyd*: jeugd
 13 *beginsels*: grondslagen
 17 *gotieke*: barbaarse, ouderwetse
 18 *gevroenge*: gewrongen
 19 *enkele*: enkel, alleen(?)

- [23] voorgegeven: waer door de tael misleert,¹⁵⁻²³²³
 [24] d'uytdrukking belemmert, de menschely-
 [25] ke reden gestut, 't joeng oordeel verwert²⁵
 [26] word, en d'alderdweerste wangeloovighe²⁶
 [27] den byblyven tot in d'oude dagen toe.
- [28] Den eersten middel zy dan, dat - men²⁸
 [29] make eene nieuwe verbeterde letterkonst,²⁹
 [30] met voornamentlyk de regels van de spel-

¹⁵⁻²³Kritiek op de 18de-eeuwse schoolboeken vindt men o.m. in de *Verbeterde vlaemsche spraek- en spel-konste* (Brugge, 1775) van 'taelmeester' B. Janssens en in de *Oordeelkundige Verhandelingen op de noodzaakelykheijd van het behouden der nederduijtsche taele* (1780) van W.F.G. Verhoeven (zie over hem en over zijn ms. de inleiding). Beiden reageren vooral tegen de in het lager onderwijs als schoolboek gebruikte, verouderde, niet aan de jeugdige lezers aangepaste volksromans.

23 *voorgegeven*: voorgesteld

25 *gestut*: gestuit

joeng: jeugdig

verwert: verward

26 *alderdweerste*: allerdwarste, aller-verkeerdste

*wangeloovighe: wangeloovighe-

28 *Den*: Het

29 *letterkonst*: grammatica

- [1] wyze, en nieuwe boeken voor de Vlaem-
 [2] sche scholen. De letterkunst behoorde te
 [3] bevatten 't geen in de Latynsche scholen³
 [4] begrepen is in de figuren, grammatica en

³De 'Latynsche scholen' waren de door de geestelijkheid geleide colleges, waarin een sterk op het Latijn gestoelde humanioravorming werd gegeven. Van 1777 af, na de sluiting van de Jezuïetencolleges en de door keizerin Maria-Theresia doorgevoerde schoolhervorming, hoorden ook de door het Oostenrijks bestuur opgerichte 'koninklijke (Theresiaanse) colleges' daartoe. De 'klyne scholen' (waarover Verlooy het p. 93, r. 24-25 en p. 94, r. 14 heeft), 'les petites écoles', ook 'Duytsche scholen' genoemd, waren lagere scholen. De z.g. 'Franse scholen' waren onderwijsinstellingen met een programma dat het midden hield tussen lager en humaniora-onderwijs.

- [5] syntaxis, met het deel van de profodia ra-⁴⁻⁵⁵
 [6] kende alleen de rymkonst en niet de dicht-
 [7] konst. De schoolboeken behoorden te be-⁶⁻⁷
 [8] helzen, al wat naer order en voortgang⁸
 [9] der Leerlingen een' goede opvoeding kan
 [10] vereysschen, en zoo wel Hollandsche, als
 [11] Vlaemsche stukken. waer-in ik ook niet
 [12] zou laeten ontbreken iet van onze Neder-¹²
 [13] landsche historie, onze besonderste stand-¹³
 [14] wetten, de Brabandsche blyde-inkomst en¹⁴
 [15] andere diergelyke.
- [16] Dat-men voorts in de Latynsche scho-
 [17] len zoo groote zorg doe hebben voor de
 [18] moederlyke tael, als voor 't Latyn.
- [19] Dat-men ook de Rhetorica of welspre-
 [20] kendheyd doe leeren alleen in de moeder-
 [21] lyke tael. want (boven d'onmogelykheyd)²¹
 [22] een vremde en zelfs doode tael zoo wel te
 [23] weten dat-men op welsprekendheyd mag²³
 [24] denken, is zeker geene zaek die in de kly-
 [25] ne scholen te verhoppen is. En joengheyd²⁵
 [26] de welsprekendheyd te willen leeren in een'
 [27] tael waer-in-ze nog teenemael nieuwelin-²⁷
 [28] gen zyn, en daer-ze nog meer te worste-²⁸
 [29] len hebben met de tael zelf, als met sier-
 [30] lykheyd, order, of gedachten, is oessenen³⁰

⁴⁻⁵*figuren, grammatica en syntaxis*: benamingen voor verschillende klassen in het humaniora-onderwijs. De eerste twee jaren heetten grote en kleine figuur, dan volgden grammatica, syntaxis, poësis en rhetorica.
⁵*prosodia*: in zijn *Vlaemschen Prosodia* (Mechelen, 1791) omschrijft W.J. C(laes) het begrip als 'de manier van elke syllabe alleen genomen en aenzien (= beschouwd) volgens accent, aspiratie en quantiteit (= duur), vereyscht door een zeker buyging der stem die zig verheft, of zig laat vallen'. Prosodie is, volgens Van Dale, de leer van het gebruik van de woorden en lettergrepen in de versbouw van een taal (te onderscheiden van metriek, leer van de versbouw).
⁶⁻⁷*alleen de rymkonst en niet de dichtkonst*: op p. 94, r. 9-15 gaat Verlooy daarop verder in.
¹⁴*Brabandsche blyde-inkomst*: zie p. 5, r. 3-4.
²¹*boven d'onmogelykheyd*: dat heeft Verlooy geargumenteerd op p. 46, r. 8-22.

- 8 *naer*: volgens
order: rang, stand(?)
voortgang: vordering
- 12 *iet*: iets
- 13 *bezogonderste*: voornaamste
standwetten: constitutionele charters
- 23 *weten*: kennen
op: aan
- 25 *joengheyd*: jonge mensen
- 27 *teenemael*: helemaal
- 28 *daer*: waar
- 30 *order*: orde

- [1] in 't loopen, die nog slegts kan gaen, en¹
 [2] vereyssen het welspreken eer-me nog kan²
 [3] spreken. Daerenboven, die welsprekend is
 [4] in d'een' tael is 't daerom niet in d'ander':
 [5] en wat kan ons de welsprekendheyd in 't
 [6] Latyn zoo dienstig wezen?

- [7] Dat-men ook in de Latynsche scholen
 [8] de Nederduytsche en Latynsche rymkonst
 [9] samen leere. de rymkonst, zeg ik, niet de
 [10] digtkonst de konst van rymen, niet van
 [11] dichten te maken want, is 't dat van de¹¹
 [12] dichtkonst iet leerbaer is, en niet al van de¹²
 [13] natuer moet zyn; 't is eventwel te voor-
 [14] tydig die te leeren in de klyn' scholen: ge-
 [15] lykmisschien ook wel de welsprekendheyd.¹⁵

- [16] Onder d'alderkrachtigste middels waer¹⁶
 [17] zonder twyffel dezen, te weten het Neder-¹⁷
 [18] duyts op de theaters te brengen. Dit waer
 [19] de tael haer' eer en achting wedergeven:²⁰
 [20] dit waer-ze stellen op haer' alderaenzine-
 [21] lykste plaets; dit waer-ze in de gemoede-
 [22] ren van 't volk doen voor iet vaderlands²²
 [23] van 't eerste belang herkennen, Dit zou-ze²³
 [24] noodzakelyk maken aen 't groot eerst en²⁴
 [25] vervolgens aen 't gemyn: dit alleen zou-²⁵
 [26] ze doen geacht en geoeffent zyn. Dan zou-
 [27] den wy eens hoop hebben van nut te trek-
 [28] ken uyt een' zaek die altyd, gelyk twee

- 1 *die*: wie
slegts: maar, amper
 2 *eer-me*: eer men
 11 *is 't*: al is het
 12 *iet*: iets
al: alles
 15 **gelykmisschien*: gelyk misschien
 16 *waer*: ware
 17 *dezen*: dit
 20 *alderaenzinelykste*: alleraanzienlijkste
 22 *iet*: iets
 23 *herkennen*: erkennen
 24 *aen*: voor
't groot: de hogere standen
 25 *gemyn*: gewone volk

- [29] voorname schryvers van deez' eeuw getuy-²⁸⁻²⁹
[30] gen, neadeelig is, 't en zy daer eenen geest
[31] van Vaderlanderschap heerscht.

²⁸⁻²⁹ twee voorname schryvers van deez' eeuw: een van die twee schrijvers is J.-J. Rousseau (zie p. 53, r. 23). Naar de naam van de andere kan men gissen. Misschien is het Ch. Rollin die van oordeel was dat toneel in schoolverband af te raden was; cfr. Ch. Rollin, *Traité des études* (nieuwe uitg., Paris, M.DCCCXVIII-M.DCCCXIX), dl. 11, p. 636-642. De 18de eeuw heeft een stortvloed van geschriften voor en tegen het theater opgeleverd. Een interessant, alhoewel zeker niet volledig overzicht ervan vindt men in *Lettres sur les spectacles; avec Une Histoire des Ouvrages pour & contre les théâtres [sic]. Par M. Desprez de Boissy*, een tweedelig werk waarvan de zevende editie te Parijs in 1780 het licht zag en dat zelf uit het kamp van de tegenstanders van het theater stamt. De eerste brief erin (*Lettre de M. Desp. de B***, *Avocat au Parlement, à M. le Chevalier de****) verscheen voor het eerst in 1756, de tweede (*Lettre de M. le Chevalier de***, à M. de C.****), geen reactie maar een supplement op de eerste, in 1759. Van 1769 af werden ze samen herdrukt en aangevuld met een tweede deel, dat de *Histoire des Ouvrages pour & contre les théâtres* bevat.

- [1] Een zulke verandering kon aen welden-
 [2] kende gemoederen niet dan zeer aengenaem
 [3] wezen. Die-er zouden tegen zyn mogt-me³
 [4] met reden niet aendragen dan als onrede-⁴
 [5] lyke of kwalyk bedagte lieden, als die de⁵
 [6] welke zulk groot belang van Vaderland
 [7] en konsten niet en kennen of ter kwader⁷
 [8] trouw verachten.
- [9] Voorr ed van toneelstukken te bekomen,
 [10] en waer geen' zaek van groote moyte. want¹⁰
 [11] daer en is geen frans stuk 't geen-me niet¹¹
 [12] en zal overzetten met zeer wynig verlies
 [13] zyner deugd, en dikwils (mits de beter-¹³
 [14] heyd onzer tael) met teenemael geen ver-¹⁴
 [15] lies. Ook een groot deel van die vertalin-
 [16] gen, maer die nogtans veel verbetering
 [17] noodig hebben, is er reeds gedaen: en men⁺
 [18] kon ze voorts gedaen krygen met voorge-¹⁸
 [19] stelde pryskens. En deze pryskens zelf wa-¹⁹
 [20] ren geen' klyn' stof voor d'aenmoeding der
 [21] konsten. D er zyn voorts in 't Hoogduyts
 [22] eenige nieuwe stukken van groote verdien-

⁺cfr. de inleiding p. 24.

- 3 *Die-er*: Wie er
mogt me: mocht men
 4 *aendragen*: aanklagen
 5 *kwalyk bedagte*: onnadenkende
 7 *en*: ontk.
 10 *en*: ontk.
waer: ware, zou zijn
 11 *en*: ontk.
't geen-me: dat men
 13 *mits*: omwille van
beterheyd: het beter zijn
 14 *teenemael*: helemaal
 18 *voorgestelde*: uitgelooftde
 19 *pryskens*: kleine prijzen

- [23] ste: die alle, zoo wy willen, d'onze zyn.⁺
 [24] Daer is voorts nog veel voorraad te vin-
 [25] den by de Hollanders de welke, waer 't²⁵
 [26] zaken ook hunne toneelen bragten op den
 [27] voet der fransche, en hun meer stelden op²⁷
 [28] zangstukken, ende dus alle de Nederland-
 [29] sche theaters malkanderen konden verzien;²⁹
 [30] niet waer-er bekwamer om - haeren⁺³⁰

⁺Doelt Verlooy op werk van Lessing, op de eerste stukken van Goethe (Götz 1773, Clavigo 1774, Stella 1776, Iphigenie auf Tauris, 1e prozaversie 1779) of Schiller (Die Räuber, 1781, Kabale und Liebe 1784, Don Carlos 1787 - de *Catalogue des livres défendus*, Brux., 1788, vermeldt *Die Räuber* als verboden), of op toneelwerk van mindere goden als Friedrich Müller, Karl Ph. Moritz, Jakob M.R. Lenz, Friedrich M. Klingler? In de 18de-eeuwse Zuidnederlandse bibliotheken schijnt de Duitse literatuur haast niet aanwezig te zijn geweest.

⁺Schrant, *Verhandeling*, p. 95-96, wijzigt deze tekst als volgt: Daer is voorts nog veel voorraad te vinden bij de Hollanders, waer het zake zy ook hunne tooneelen bragten... Van 30 maakt hij een nieuwe zin: Niets waer er bekwamer om ze op haren... Bedoelt Verlooy met *alle de Nederlandsche theaters* de Noord- én de Zuidnederlandse? z' in *om-z'* verwijst wel naar de taal.

- 25 *waer 't zaken*: indien
 27 *voet*: grondslag
     hun: zich
 29 *malkanderen*: elkaar
     verzien: voorzien (in de behoeften)
 30 *niet*: niets
     waer-er: ware er

[1] hoogsten luyster te kreygen en d'aldernut-
 [2] ste te doen wezen aen staet, konsten, en
 [3] wetenschappen.

[4] Voorders het Vaderlanderschap, willen
 [5] wy het wederom niet gants laeten verflou-⁵
 [6] wen oft onderdampelen gelyk het onlangs⁺
 [7] nog geweest is, moet gevoed en onder-
 [8] houden worden. Daerom dan, daer moes-
 [9] ten ook eenige belooningen en aenmoe-⁹
 [10] ding zyn voor onze vaderlandsche kon-
 [11] sten. besonderlyk voor die, die 't vader-¹¹
 [12] lerschap voeden. des te meer, daer men
 [13] tot hier toe voor zulke soort van ieverig-¹³
 [14] heden geene belooning, zelfs geen' ont-¹⁴
 [15] lasting, maer wel iet erger had te verwach-⁺¹⁵
 [16] ten. En op zulken voet het openbaer goed¹⁶
 [17] te kunnen bewerken, en gedooft eeniders¹⁷
 [18] lot niet. En wat Holland raekt; daer en is 't¹⁸
 [19] niet beter als hier. want al wat-er voor t Va-
 [20] derland is blyft daer ook ongeloont, ende
 [21] dus belast. Ook zoo by hun, als by ons voor²¹
 [22] deze wederzeydsche opgistingen kende-men⁺
 [23] nouwelyks den naem van Vaderland.

[24] Vervolgens moesten zoo hier als daer de
 [25] Staten der provinciën, die het land wel⁺
 [26] naeder raken als een Gouvernement of Stad-

⁺6 onlangs: zie p. 55, r. 4.

⁺iet erger: spot van de kant van de medeburgers? Dichters klagen voortdurend over onbegrip, spot, kritiek (*Momus* in de graag gebruikte mythologische beeldspraak).

⁺wederzeydsche opgistingen: in het Noorden kende men in 1787 de opstand van de Patriotten, die staatkundige veranderingen eisten. In het Zuiden ontstond er in hetzelfde jaar een revolutionaire volksbeweging tegen de hervormingsplannen van Jozef II; zie p. 54, r. 24-25 en p. 67, r. 29.

⁺Staten: zie p. 45, r. 5-6.

- 5 *verflouwen*: verflauwen
 9 *aenmoeding*: aanmoediging
 11 (*konsten*): (konsten),
 13 *ieverigheden*: inspanningen, bezigheden(?)
 14 *ontlasting*: ontheffing, vrijstelling (van belasting)
 15 *iet*: iets
 16 *voet*: manier
 17 *en*: ontk.
 18 *raekt*: betreft
 21 *hun*: hen
voor: vóór

- [27] houder, uyt's lands middelen een k'yn⁺
[28] deel schikken tot belooning en aenmoeding²⁸
[29] van Vaderlandschap en vaderland che kon-
[30] sten. ende dus elke, naer haer vermogen,³⁰

⁺*Gouvernement of Stadhouder*: bedoeld worden de centrale gezagdragers (gouvernement voor het Zuiden, stadhouder voor het Noorden), die uiteraard niet zo nauw in contact staan met de bevolking van de onderscheiden gewesten als wel bepaalde plaatselijke bestuursinstanties.

- 28 *schikken*: bestemmen
aenmoeding: aanmoediging
30 *elke*: ieder (van de Staten)
haer: hun

[1] haere klyne vereeringen doen zonder aen-¹
 [2] zien van staet of provincie, oft het Hol-
 [3] landsche oft van onze onderdanen zyn. Zy
 [4] zouden konnen eenige geleerde mannen
 [5] nemen oft eenig genootschap oprichten om⁵
 [6] hun in deze zaek als raed te konnen die-⁶
 [7] nen en daer zouden-er zeker geen' ontbre-
 [8] ken, die, als opregte Vaderlanders, voor't
 [9] openbaer goed hun hier toe zonder loon⁹⁻¹⁰
 [10] zouden verledigen. Die mannen konden ook
 [11] dienen om ten deele de hier voren opgege-
 [12] ve middels uyt te werken. Door hun kon-¹²
 [13] den ook jaerlyks voorgesteld worden ee-
 [14] nige prysjes voot zekere overzettingen,¹⁴
 [15] als van stukken van welsprekendheyd, van
 [16] redekonde, staetkonde, toneelstukken en¹⁶
 [17] diergelyke. en zulke prysuytgevingen zou-¹⁷
 [18] den wel meer uytwerksel doen als de he-¹⁸
 [19] daegs geplogene vragen onzer Academie.⁺
 [20] voor zulke beantwoordingis-er geene macht²⁰
 [21] van boeken of gantsche bibliotheken noo-
 [22] dig: hier van is het meeste van 't volk niet
 [23] afgesloten: maer staen eeniegelyk ter hand,²³
 [24] arm en ryk, buyten en in steden: hier toe
 [25] word ook niet vereyscht eene veelvoudige
 [26] wetenschap, maer eenige g'oeffentheyd en
 [27] voorts natuer. 't zyn deze die best zullen
 [28] dienen om ware begaeftheyd die de tegen-²⁸
 [29] spoedige fortuen zoo dikwils in 't duyster

⁺ *de he(den)daegs geplogene vragen onzer Academie:* ieder jaar schreef de Académie (zie p. 40, r. 20-21) twee prijsvragen uit, de ene over een historisch, de andere over een wetenschappelijk onderwerp.

- 1 *vereeringen doen:* geschenken geven
 5 *oprichten:* oprichten
 6 *konnen:* kunnen
 9-10 *hun verledigen tot:* zich bezighouden met
 12 *hun:* hen
 14 **voot:* voor
     overzettingen: vertalingen
 16 *redekonde:* redeneerkunde
 17 *prysuytgevingen:* het bekend maken van prijzen, het uitschrijven van prijsvragen(?)
 18 *doen:* geven
     *he-: heden-
 20 **beantwoordingis-er:* beantwoording is-er
 23 *eeniegelyk:* iedereen
 28 *tegenspoedige fortuen:* ongelukkige lot

[30] houd, t'ontdekken.⁺

⁺*hier van* (r. 22), *hier toe* (r. 24), *deze* (r. 27) verwijzen naar de 'stukken van welsprekendheid, van redekonde, staetkonde, toneelstukken en diergelyke' (r. 15-17).

- [1] *Haud facile emergunt, quorum virtutibus ob-*
 [2] *stat*
 [3] *Res augusta domi.* Juven.⁺
- [4] Hier door kon-me voorts nog vinden de⁴
 [5] gene die-me tot vertaelingen van noodige
 [6] schoone stukken kon te werk stellen.
- [7] Dat-me dus terstond ook zorge eenige
 [8] nette overzettingen te hebben van voornae-
 [9] me Grieksche, Latynsche, Fransche werken.
- [10] Men ziet zonder twyffel, dat ik hier ook
 [11] wel besonderlyk zal vereysschen van bin-¹¹
 [12] nen de Nederduytsche gewesten op te hou-
 [13] den van de fransche tael te bevoorderen¹³
 [14] in de klyne scholen. Deze zullen hier door
 [15] niets verliezen. want het is waerschyne-
 [16] lyk, dat het meest dit ingevroenge Frans-¹⁶
 [17] dom is, 't welk alle de nieuwe Koningly-
 [18] ke studien heeft doen vallen of kwynen. ik⁺
 [19] zou zelfs verder gaen, en alle openbare
 [20] fransche scholen verbiden, ende dus die tael²⁰
 [21] gelyk 't Grieks laeten aen de liefhebbers.
- [22] Dit zyn de middels die my tot hier toe
 [23] zyn ingevallen. kan-me niet met alle samen²³
 [24] beginnen; men kan met eenige. kan-me niet
 [25] met de beste; men kan met de gereedste.²⁵
 [26] En 't zal schier genoeg zyn te doen zien,²⁶

⁺D.J. Juvenalis, *Saturae*, iii, 164-165: 'Degenen van wie de kracht verlamd is door de bekrompenheid van hun huiselijk leven, treden niet gemakkelijk naar voren.' *Juven.* = Juvenalis: zie p. 39, r. 22.

⁺cfr. de inleiding. p. 8 - *de nieuwe Koninglyke studien*: zie p. 93, r. 3.

- 4 *kon-me*: kon men
de gene: degenen
 11 *vereyschen*: vragen
van: om
 13 *van*: met
bevoorderen: bevorderen
 16 *ingevroenge*: ingewrongen, opgedrongen
 20 *verbiden*: verbieden
 23 *kan-me*: kan men
 25 *gereedste*: gemakkelijkste, het meest voor de hand liggende
 26 *schier*: bijna

- [27] dat ook onze tael geacht gaet zyn. Mis-⁺
[28] schien zouden-er ook wel bijzondere lieden²⁸
[29] gevonden worden, die door iever voor 't²⁹
[30] Vaderland zulke ondernemingen, die niet

⁺Schrant, *Verhandeling*, p. 98, wijziget het begin van deze zin in 'En zal het schier genoeg zyn...', maar dat maakt hem niet duidelijker. Kan men omschrijven: 'Het zal haast voldoende zijn de aandacht te wekken en onze taal zal worden geacht'?

28 *bezontere lieden*: private personen

29 *iever*: ijver

[1] alle last en schade zouden zyn, by maet¹¹⁻²
 [2] schap of companie zouden handhaven. En,
 [3] waer't dat-er maer eenige zoo goede Va³
 [4] derlanders waren, die de gene, die iets
 [5] zullen ondernemen voor de moederlyke
 [6] tael, alleenelyk maer en zouden onthef-
 [7] fen van die boet die-er heden staet op hun⁷
 [8] nen goeden iever, van de bekostingen van⁸
 [9] drukpers en andere; ik en twyffele niet,
 [10] oft de natie zou allengskens iet schoons in
 [11] haere tael gaen zien, allengskens daer-in
 [12] meer behaegen krygen, en klaerziende wor-
 [13] den op d'onheylen uyt de fransche tael.¹³

[14] Men ziet hier voor, dat ik de vereenig-
 [15] de Nederlanden aenzie als deel te maken
 [16] van ons land, en hun met ons als een ee¹⁶
 [17] nig volkdom achte. Zeker wat raetk onzen¹⁷
 [18] Vaderlandschen letterstaet; dezen moet¹⁸
 [19] zonder twyssel niet geschyden zyn van den
 [20] hunnen. want mits hier van de moederly²⁰
 [21] ke tael den grondsteen is, en onze tael de
 [22] zelve is met de hunne; zoo moet ook ons
 [23] letterdom gants een en 't zelve zyn. En²³
 [24] het is zeker een gemyn goed wederzyds²⁴
 [25] tot bevoordering der zelve tael en zelve
 [26] konsten te werken. Ook het zal my zoo
 [27] aengenaem zyn aen hun in 't bijzonder,²⁷
 [28] als aen ons te konnen dienstig zyn.

[29] Voorders, wy zyn inderdaed het zelve
 [30] volk, 't zelve in tael, imborst, zeden en³⁰

- 1 *alle*: allemaal
- 1-2 *by maetschap of companie*: door middel van een vereniging
- 3 *waer 't*: ware het
- 7 *boet*: boete
- 8 *bekostingen*: kosten(?)
- 13 *uyt*: voortspruitend uit
- 16 *eenig*: enkel
- 17 *volkdom*: volk
- *raetk: raekt
- 18 *letterstaet*: letterkunde
- 20 *mits*: vermits, omdat
- 23 *letterdom*: letterkunde
- 24 *gemyn*: gemeenschappelijk
- 27 *hun*: hen
- 30 *imborst*: aard

[1] gebruyken Daerom, laet ons gezament-
 [2] lyke Nederlanders, schoon wy van staet
 [3] geschyden zyn, ons ten minsten in de Ne-
 [4] derlandsche konsten aenzien als gevader-⁴
 [5] landers en gebroeders. Laet-ons gezamen-⁵
 [6] der-hand ons gevoegzaam Nederduytsch⁶
 [7] handhaven, eeren en versieren: en dat
 [8] eyndelyk DE Tael VAN DEN VRYDOM ook
 [9] eens de tael der konsten zy. En 't is aen⁹
 [10] U, Staeten der provinciën, Vaders van't
 [11] vaderland, eerst vooral, hier-in uw' vori-
 [12] ge onaendragendheyd te verbereren, uwen¹²
 [13] goedkeur te doen blyken, middelen van¹³
 [14] aenmoeding in-te-spannen en uyt-te-ry-¹⁴
 [15] ken zonder aenzien van staet of provin-
 [16] ciën. Begin-maer, doe-maer ict, hoe wy-¹⁶
 [17] nig het ook zy. doe-maer zien dat Gy ver-¹⁷
 [18] langt ook onze tael geëert te zien: en zy
 [19] zal 't wezen.

4 *gevaderlanders*: vaderlanders, landgenoten

5 *gezamender-hand*: allen samen

6 *gevoegzaam*: passend, geschikt

9 *'t is aen U*: het is uw taak

12 *onaendragendheyd*: apathie(?)

13 *goedkeur*: goedkeuring

doen: laten

14 *aenmoeding*: aanmoediging

in-te-spannen: tot stand brengen

16 *iet*: iets

17 *doe-maer zien*: laat maar blijken